François-Charles Mougel

Marea Britanie
în secolul al XX-lea

54

Mica enciclopedie

CORINT

Redactor:
Lia Decei

Tehnoredactare computerizată:
Mihaela Dumitru

Coperta:
Walter Riess

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
MOUGEL, FRANÇOIS-CHARLES
Marea Britanie în secolul al XX-lea / François-Charles Mougel; trad.: Narcisa Şerbănescu; pref.: Adrian Cioroianu. - Bucureşti: Corint, 2003
ISBN 973-653-436-7

I. Şerbănescu, Narcisa (trad.)
II. Cioroianu, Adrian (pref.)

94(410)

François-Charles Mougel
LA GRANDE-BRETAGNE AU XXe SIÈCLE
© Presses Universitaires de France, 1989
a 4-a ediţie revăzută, 1996

Toate drepturile asupra acestei versiuni
în limba română sunt rezervate Editurii CORINT

FRANÇOIS-CHARLES MOUGEL

Profesor la Institutul de Studii Politice din Bordeaux

MAREA BRITANIE ÎN SECOLUL AL XX-LEA

Traducere: Narcisa Şerbănescu

Prefaţă şi note: Adrian Cioroianu

CORINT
Bucureşti, 2003

DE ACELAŞI AUTOR

L'Angleterre du XVIe siècle à l'ère victorienne, Paris, PUF, 1978 (reed. 1985, 1992).

Histoire des relations internationales, 1815–1993 (coautor S. Pacteau), Paris, PUF, 1998 (reed. 1992, 1993).

La Grande-Bretagne au XXe siècle, Paris, PUF, 1989 (reed. 1996).

Histoire du Royaume-Uni au XXe siècle, Paris, PUF, 1996.

L'essor de la puissance anglaise, 1760–1832, Paris, Hatier, 1972 (reed. 1978).

Vie politique en Grande-Bretagne, 1945–1970, Paris, SEDES-CDU, 1984.

Histoire contemporaine, Geographie humaine et économique, Paris, Sirey-Dalloz, 1988.

Histoire culturelle du Royaume-Uni, 1919–1959, Paris, SEDES-CDU, 1989.

Elites et système de pouvoir en Grande-Bretagne, 1945–1987, Bordeaux, PUB, 1990.

L'essor du libéralisme dans les pays britanniques, 1815–1870, în *Le libéralisme au XIXe siècle, Bordeaux*, PUB-MSHA, 1985

Le politique, 1815–1922, în Précis d'histoire européenne, 1815–1992, Paris, Colin, 1993

PREFAŢĂ

UN SECOL PENTRU UN IMPERIU

Despărţită de continent şi totodată mândră de izolarea sa, amestec fermecător de conservatorism tradiţional şi modernitate cosmopolită, Marea Britanie pare a fi astăzi, la începutul mileniului trei, pasul intermediar şi de neocolit în dispunerea contemporană a civilizaţiei occidentale. Spre Vest, dincolo de Atlantic, se află Statele Unite ale Americii, al căror aliat principal este şi a căror matrice democratică a oferit-o în cea mai mare parte; spre Est, o Europă al cărei pilon — unul dintre cei mai importanţi — rămâne, continentul al cărui model a fost în epoca Luminilor şi al cărui apărător a rămas în faţa tuturor totalitarismelor ce au agitat secolul al XX-lea: de la războiul împotriva lui Hitler, pe vremea charismaticului Winston Churchill, până la lupta, mai lungă, dar nu mai puţin tenace, împotriva comunismului, în epoca Doamnei de Fier — *Margaret Thatcher.*

Din aceste motive, istoria Marii Britanii, aşa cum s-a structurat pe coordonatele politice, sociale, culturale şi militare ale secolului trecut, are o importanţă aparte.

La începutul secolului al XX-lea, Imperiul britanic însemna o pătrime din suprafaţa lumii şi un sfert din populaţia mondială; ponderea sa în economia mondială — chiar dacă se afla în scădere în raport cu deceniile imediat premergătoare — însemna, la rându-i, mai mult de 20%. Ca şi cum în imperiu secolul a dorit să înceapă în acelaşi timp simbolic şi cronologic, la 22 ianuarie 1901 murea la Osborne, în locuinţa sa cu vedere spre mare de

pe Insula Wight, Victoria, regina Marii Britanii — şi totodată împărăteasa Indiei. Cea care era numită „mama imperiului" şi „bunica Europei" avea în acel moment 82 de ani. Ajunsă pe tron la vârsta de 18 ani, ea condusese, timp de 64 de ani, un regat pe care-l văzuse crescând şi înaintând decis în era industrială, cu o viteză pe care nici un alt stat concurent nu o putuse avea. De-a lungul domniei sale, regina văzuse succedându-se nu mai puţin de 12 prim-miniştri; Benjamin Disraeli (premier în 1868, apoi între 1874 şi 1880) fusese favoritul ei. Timp de 40 de ani, regina Victoria nu a îmbrăcat decât haine negre — aşa cum o arată toate fotografiile sale de după 1861, an în care soţul său, prinţul Albert (descendent al casei germane de Saxa-Coburg-Gotha), murise, bolnav de febră tifoidă. Cuplul regal avusese nouă copii; cei mai mulţi dintre ei s-au aflat la căpătâiul reginei în ziua de 22 ianuarie 1901, în clipa morţii sale; printre ei şi fiul său Eduard, viitorul rege Eduard al VII-lea, care asigura succesiunea, preluând un tron măreţ şi un imperiu „în care soarele nu apune niciodată".

Nu era numai moartea unei regine, ci şi sfârşitul unei întregi ere.

Secolul al XX-lea găseşte un Imperiu britanic cu imense resurse, dar şi cu mari probleme. Intrarea în modernitate nu adusese numai progres industrial şi cultural-ştiinţific, ci şi radicalizarea unei dimensiuni naţional-identitare de care imperiile nu sunt niciodată ferite. În cazul britanic, chestiunea irlandeză este cea care se va pune cu acuitate şi, uneori, cu dramatism.

În insulele britanice, o societate puternic urbanizată (80% dintre cei peste 37 de milioane de locuitori trăiesc în oraşe în 1901) se suprapune peste o societate în care ierarhizarea dăinuie, ca semn al tradiţiei — patru cincimi

din averea naţională se afla în mâinile a 5% din populaţie. Sistemul politic este unul pe deplin funcţional, aflându-şi eficienţa într-o constituţie (nescrisă ca atare, alcătuită din texte şi statuări tradiţionale şi ele) ce garantează libertăţile fundamentale, într-un parlamentarism în care cele două camere asigură reprezentativitatea (relativă, dar legitimă) a societăţii şi într-un regim de bipolarism la nivelul partidelor — liberalii şi conservatorii îşi dispută puterea, şi unii şi alţii puşi în slujba aceluiaşi efort reformator continuu.

Această perioadă de pax britannica, *începută în 1815 — după sfârşitul episodului napoleonian al istoriei europene —, avea să se încheie în 1914, o dată cu începutul Primului Război Mondial. Un război pe care Marea Britanie îl câştigă — alături de alianţa din care face parte —, dar care lasă în urmă-i sechele ce vor marca întregul secol XX. În deceniile interbelice, Imperiul britanic rămâne o mare putere — şi în acelaşi timp puterea sa este în descreştere, în raport cu Statele Unite ale Americii (marea putere emergentă a secolului) şi în concurenţă pe toate planurile cu o Germanie în care renaşterea economică din anii 1930 se petrece pe fondul unei deviaţii politice care va duce în scurt timp la o a doua conflagraţie mondială.*

În anii confruntării directe cu Reich-ul lui Adolf Hitler, Marea Britanie face încă o dată proba forţei sale, în primul rând morale. Rămasă singură în rolul de combatant împotriva lui Hitler după căderea Franţei (iunie 1940) şi până la atacul german împotriva URSS (un an mai târziu), Anglia lui Churchill — şi imperiul pe care încă îl mai controlează — se apără eroic, dând una dintre marile probe de curaj şi eroism ale istoriei sale. La sfârşitul conflictului mondial, Marea Britanie regăseşte pacea — dar nu se va mai regăsi niciodată pe sine, cea care fusese în epoca de glorie victoriană.

Reformarea societăţii se impune iarăşi în anii 1950 şi 1960, pe fondul unei relaţii uneori tensionate cu partenerii europeni şi în condiţiile în care decolonizarea devine unul dintre cuvintele-cheie ale limbajului internaţional în cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea. Noi generaţii vin, cu alte priorităţi şi cu alte reprezentări ale vieţii — generaţii pentru care Welfare State *(statul bunăstării sociale) din epoca părinţilor nu exclude revolta şi dorinţa de schimbare. De la tinerii furioşi din literatura şi mediul intelectual englez din anii 1950 şi până la popularii Beatles din deceniul următor, societatea engleză, înfruntându-şi problemele, devine un model de societate deschisă, în care liberalismul de ansamblu — din economie până în gândire — caută echilibrul cu tradiţia ce conferă identitate şi unicitate vieţii din insule.*

După o perioadă de căutare ezitantă în anii 1970, deceniul următor vine cu o veritabilă renaştere, în era thatcherismului (1979–1990). Marea Britanie este astfel relansată în cursă; ţelul este unul singur: câştigarea, în felul său, pentru propria societate, a secolului ce vine.

Istoria ce urmează, sintetică, dar clară, retrasează acest drum. Este totodată povestea unui secol şi a felului în care Marea Britanie l-a traversat şi l-a influenţat, schimbându-l în timp ce se schimba pe sine. Şi, bineînţeles, povestea britanică merge mai departe.

Lector univ. dr. Adrian CIOROIANU

PARTEA ÎNTÂI

SFÂRŞITUL UNEI LUMI (1900–1929)

Capitolul I

EPOCA REGELUI EDUARD (1900–1914)

I. Premisele: Marea Britanie în 1900

1. O putere mondială. Avântul colonial din cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea i-a conferit Regatului Unit un imens imperiu care, în 1900, acoperea o pătrime a uscatului şi însuma un sfert din populaţia mondială. Acest imperiu se structurează în jurul a trei axe. Prima se îndreaptă spre oceanele Indian şi Pacific: balizată de Gibraltar, Malta, Cipru, Suez, Aden şi de punctele de sprijin din Golful Persic, aceasta se desparte în Imperiul Indiilor, ce se întinde de la fluviul Iudus până în Birmania, din Ceylon până în Himalaya, se prelungeşte în Malaysia, Singapore şi China (Hong-Kong, Wei-Hai-Wei) şi ajunge în Australia şi Noua Zeelandă, după care se ramifică în mai multe arhipelaguri oceanice. Cea de-a doua axă este africană. Aceasta este formată din diverse teritorii din vest (Gambia, Sierra-Leone, Coasta de Aur, Nigeria) şi de marele drum Cairo–Cape Town aproape complet în 1900,

jalonat de Egipt, Sudan, Kenya, Somalia, Uganda, Zanzibar, cele două Rhodesii şi Africa de Sud. Cea de-a treia axă este americană şi cuprinde vastele teritorii ale Canadei şi cele din Caraibe: Honduras şi Guyana Britanică, Jamaica, mai multe dintre insulele Antile. O puzderie de insule şi de puncte de sprijin vin să completeze această imensă talasocraţie grupată în jurul Coroanei, unită prin strânse legături lingvistice şi economice şi ferm apărată de armată şi de flotă. Administraţia sa este suplă: teritoriile cu populaţie albă dobândesc, la începutul secolului al XX-lea, statutul autonom de dominion (Canada, Australia; Noua Zeelandă, Africa de Sud); Imperiul Indiilor se află sub o tutelă descentralizată, iar celelalte teritorii au diferite statute, mergând de la simpla colonie până la protectoratul semiautonom. Astfel că imperiul constituie expresia bine conturată a puterii britanice şi imaginea civilizaţiei sale.

Pe plan diplomatic, „splendida izolare" face încă regula. Aceasta se explică prin pacea de care se bucură Regatul Unit începând cu 1815, exceptând Războiul Crimeii şi diversele războaie coloniale. Insularitatea, armata şi în special Royal Navy[1] garantează securitatea ţării, permiţându-i totodată acesteia apărarea principiilor unei diplomaţii întemeiată pe respectarea dreptului internaţional, menţinerea echilibrului european, apărarea intereselor naţionale şi imperiale, extinderea liberului–schimb şi refuzul oricărei alianţe permanente. Corolar al unei supremaţii planetare, această izolare voluntară nu exclude nici simpatiile durabile (Statele Unite ale Americii) sau conjuncturale (Japonia), nici neîncrederile mai vechi (Franţa, Rusia) ori mai noi (Germania). Ea se însoţeşte de un

[1] Royal Navy — Marina regală britanică.

subtil joc de basculare diplomatică, cu precădere în Europa, de o vigilenţă constantă vizavi de zonele de interes strategic, mai ales în Marea Nordului, în Mediterana şi de-a lungul drumului către Indii, de un efort de pătrundere economică, foarte clar în America Latină şi în Orientul Mijlociu, şi, la nevoie, de o serie de intervenţii mai mult sau mai puţin directe, cum s-a întâmplat în China, în Asia Centrală sau în Imperiul otoman. Totuşi, după 1890, imperialismul cuceritor s-a lovit de o serie de rezistenţe, precum cea a burilor în războiul din Africa australă între anii 1899 şi 1902, de competiţia celorlalte puteri, precum Franţa şi Rusia, şi de apariţia unor noi rivali, cum ar fi Japonia, Germania şi Statele Unite. Tensiunile diplomatice şi militare care rezultă de aici necesită de acum înainte o reexaminare globală a politicii externe.

2. O constituţie model. Nescrisă, însă întemeiată pe o lungă suită de texte şi de uzanţe, Constituţia britanică defineşte regimul drept o monarhie parlamentară în cadrul Regatului Unit al Marii Britanii şi al Irlandei, ce grupează Anglia, Scoţia, Ţara Galilor şi Irlanda. Ea stabileşte şi garantează mari principii precum libertăţile fundamentale, egalitatea drepturilor şi a îndatoririlor, toleranţa, supremaţia „legii şi a ordinii": civismul, legalitatea, tradiţia şi reprezentativitatea caracterizează întreg sistemul politic.

Coroana dispune de importante puteri recunoscute ca prerogative regale în domeniul executiv, administrativ, religios, diplomatic, juridic şi militar. Dacă se admite că monarhul „domneşte, dar nu guvernează", suveranul îşi păstrează, în schimb, o influenţă politică notabilă şi simbolizează, de la regina Victoria încoace, virtuţile familiale, valorile naţionale şi măreţia imperială. Exercitarea reală a puterii executive revine guvernului şi în special cabinetului, sub

îndrumarea primului ministru. Administraţia, modernizată şi întărită, asigură funcţiile în continuă lărgire ale statului. Armata şi flota apără securitatea externă, în vreme ce magistratura şi poliţia garantează respectarea dreptului, a libertăţilor şi a ordinii publice. Parlamentul este format din două adunări. Camera Lorzilor, compusă din 26 de pairi spirituali şi 560 de pairi temporali, păstrează încă un rol însemnat în materie legislativă, politică şi judiciară. Însă Camera Comunelor, cu cei 670 de deputaţi (100 pentru Irlanda, 64 pentru Scoţia şi 506 pentru Anglia şi Ţara Galilor), este cea care asigură reprezentarea corpului politic şi legitimitatea democratică. Larg extins în urma reformelor din 1832, 1867 şi din perioada 1884–1885, sufragiul nu este nici universal, nici egal: femeile, personalul casnic şi bărbaţii care locuiesc la părinţi nu votează, iar sistemul favorizează o suprareprezentare a claselor mijlocii şi superioare, de la sate şi din oraşele mici. Deputaţii care sunt aleşi pentru şapte ani dispun de puteri importante: discutarea şi votarea legilor şi a bugetului, controlul guvernului şi al administraţiei, aprobarea impozitelor. Sistemul parlamentar implică, de asemenea, şi responsabilitatea cabinetului în faţa Comunelor. Deşi scrutinul uninominal cu un singur tur favorizează apariţia majorităţilor şi bipartismul, deci stabilitatea guvernamentală, rolul politic al Camerei Comunelor rămâne esenţial: postul şi autoritatea prim-ministrului există ca urmare a calităţii sale de şef al majorităţii parlamentare. Dacă puterea centrală îşi întăreşte competenţele drept consecinţă a unui intervenţionism crescut, administraţia locală îşi păstrează întreaga vitalitate. Reformele din 1835, 1888 şi 1894 au definit atribuţiile largi ale consiliilor parohiale şi districtuale, deasupra cărora se află plasate din punct de vedere ierarhic cele 62 consilii de comitat şi cele 67 consilii urbane.

Educaţia, activităţile sociale şi serviciile publice sunt astfel produsul unei democraţii locale active şi adesea „progresiste".

3. Actorii vieţii politice. Partidele sunt vectorii principali ai democraţiei locale şi naţionale. Moştenitori ai partidelor *whig* şi *tory*, liberalii şi conservatorii s-au bucurat de parlamentarismul triumfător al secolului al XIX-lea, de sistemul majoritar şi de extinderea dreptului de vot pentru stabilirea dublei reguli a bipartismului şi a alternanţei. Născuţi la Westminster[2], aceştia s-au dotat, în mod progresiv, cu importante maşini electorale şi partizane, acoperind întregul teritoriu al ţării. Ei domină viaţa politică naţională. Reprezentanţi ai claselor mijlocii şi ai nonconformiştilor[3], liberalii îşi atrag şi burghezia, adică oamenii de afaceri, precum şi o parte a claselor muncitoare (pactele Lib-Lab). Apărători ai libertăţilor şi reformelor, utilitarişti şi moralizatori, ei sunt promotorii unei democraţii sociale pe care „radicalii" ar dori-o mult mai avansată. Divizaţi de Chestiunea irlandeză, care a provocat sciziunea unioniştilor, liberalii rămân puternici, deşi clasa muncitoare tinde să le scape.

Tradiţionalişti, paternalişti şi pragmatici, conservatorii (tory), graţie programului lor, centrat pe apărarea instituţiilor, pe preamărirea imperiului şi pe promovarea progresului social, au ştiut să-şi extindă influenţa, dincolo de aristocraţie, de lumea rurală şi de cercurile anglicane, către o largă fracţiune a claselor de mijloc şi muncitoreşti. Legaţi de unionişti prin faptul că refuză *Home Rule*[4], ei sunt totuşi împărţiţi în privinţa chestiunii liberului-schimb.

Duopolul liberal-conservator nu trebuie să marcheze existenţa altor curente. Partidul naţionalist irlandez, întărit prin cei 80 de deputaţi, militează pentru *Home Rule*, în vreme ce întâlnirea

[2] Westminster — sediul parlamentului britanic.

[3] Nonconformişti — protestanţi care nu făceau parte din Biserica anglicană.

[4] *Home Rule* — nume dat mişcării de independenţă a Irlandei. The Home Government Association a fost fondată în 1870, iar în 1873 a căpătat numele de Home Rule Association.

dintre societăţile socialiste şi sindicate avea să dea naştere, în 1900, la mişcarea laburistă. Asociaţiile feministe se structurează concomitent cu multiplicarea societăţilor de diferite orientări spirituale. Exceptând cazul anumitor anarhişti şi naţionalişti, o trăsătură comună domină această diversitate: ataşamentul faţă de parlamentarism şi reformism, care atestă caracterul pregnant al unei aceleiaşi culturi civice şi al legitimităţii sistemului politic.

Alţi actori participă, alături de partide şi de asociaţiile politice, la structurarea opiniei publice. În primul rând bisericile, date fiind importanţa pe care o au în cadrul mentalităţilor colective şi rolul lor social; apoi numeroasele organizaţii patronale, profesionale şi sindicale, a căror influenţă depăşeşte cadrul economic; în sfârşit, presa, care se afirmă din ce în ce mai mult ca o „a patra putere naţională". Chiar dacă sfera competiţiei ideologice rămâne relativ limitată, rezultă o intensă efervescenţă de idei şi dezbateri care întăresc pluralismul şi democraţia.

4. O economie mondială. Secolul al XIX-lea a consfinţit supremaţia Regatului Unit în economia mondială. Această prosperitate şi această putere au la bază câteva mari principii: prioritatea industriei, întărirea capitalismului comercial şi financiar, generalizarea liberului-schimb. Totuşi, în anul 1900, economia britanică nu mai deţine hegemonia: slăbită de criza din 1873–1895, ea trebuie să facă faţă unor noi provocări tehnologice şi concurenţei străine.

Fragilizată de scăderea cursurilor, de contractarea unor datorii masive, de rigiditatea modurilor de proprietate şi de exploatare, de importurile şi costurile de producţie ridicate, agricultura se află în declin: ea nu mai ocupă decât 10% din mâna de lucru şi nu mai asigură decât 45% din nevoi. Victimă indirectă a liberului-schimb şi a politicii „pâinii ieftine", ea a răspuns crizei prin mijloace negative: exod rural, extinderea terenurilor lăsate în paragină şi vânzarea pământurilor. Cerealele au fost cantonate în zonele favorabile din Midlands şi East Anglia, în vreme ce ţinuturile reci reveneau la vocaţia lor de păşuni. Policultura,

culturile de zarzavaturi şi împădurirea nu oferă decât nişte paliative limitate, progresele în agronomie rămânând timide.

Situaţia în industrie este net mai favorabilă. Desigur, Anglia nu mai este atelierul lumii: criza şi competiţia externă au făcut ca ponderea sa în cadrul producţiei industriale mondiale să scadă de la 32% la mai puţin de 20% între 1870 şi 1900. Însă acest declin nu este decât relativ: chiar şi în timpul crizei, producţia a crescut cu 1,7%, iar productivitatea cu 1% pe an, în vreme ce mâna de lucru a înregistrat în 30 de ani o creştere de peste o cincime (46% din mâna de lucru totală în 1901). Trei mari sectoare sunt dominante: industria cărbunelui (225 Mt în 1900), industria metalurgică (4,9 Mt de oţel şi 9 Mt de fontă în 1900) şi industria textilă, în special cea a bumbacului. Ţara asigură 60% din construcţiile navale ale lumii şi joacă un rol dominant în numeroase sectoare: industria alimentară, a echipamentelor şi a bunurilor de larg consum. Londra şi regiunile negre (Lowlands, sudul Ţării Galilor, Midlands, Lancashire şi nordestul) sunt centrele unei puteri manufacturiere generată de o piaţă interioară în expansiune şi de numeroase debuşee externe. Totuşi unele handicapuri mai există: îmbătrânirea echipamentelor, conservatorismul gestionării, insuficienta concentrare a capitalului, întârzieri tehnologice (chimie, petrol, automobile) şi în special concurenţa străină (Statele Unite, Germania).

Sectorul economic terţiar este puternic şi prosper. City este centrul comerţului, al serviciilor şi al finanţelor lumii. Reţeaua de transport şi de comerţ se întinde nu numai în ţară, ci şi în lumea întreagă. Veniturile din servicii şi din capitalul plasat în străinătate (2,4 miliarde de lire sterline în 1900) compensează deficitul balanţei comerciale, garantând totodată o balanţă de plăţi constant excedentară. PNB se apropie de cifra de 2 miliarde de lire sterline în 1900 (400 milioane în 1840), nefiind depăşit decât de cel al Statelor Unite ale Americii: în termeni globali, puterea şi prosperitatea britanică sunt o realitate. În schimb, există încă o inegalitate din punct de vedere social şi regional.

5. O societate ordonată. În 1901, populaţia Marii Britanii atinge 37,1 milioane de locuitori, faţă de 29,8 în 1881, iar cea a Regatului Unit 41,5 milioane. Demografia este marcată de o natalitate încă puternică (28,7‰), însă aflată în scădere sensibilă ca urmare a contracepţiei, şi de o mortalitate evident descrescătoare (17‰) datorită progreselor sociale. Sporul natural este de 1% pe an, speranţa de viaţă crescând şi ea, dublată fiind şi de menţinerea unei puternice emigraţii. Urbanizarea este masivă: 80% dintre britanici trăiesc la oraş, din care jumătate la Londra şi în cele şase aglomerări urbane mai însemnate. Repartizarea populaţiei este în avantajul Angliei (30,4 milioane) faţă de Scoţia (4,5 milioane), Irlanda (4,4 milioane) şi Ţara Galilor (2,2 milioane).

Societatea rămâne puternic ierarhizată. În vârf, clasele superioare cuprind aristocraţia şi înalta burghezie, a căror putere este reprezentată de bani (4/5 din averea naţională se află la 5% din populaţie), reţelele de influenţă, elitismul educativ, luxul şi prestigiul sociocultural. Solidară, nu însă şi închisă, această elită, de cele mai multe ori invidiată, rămâne în continuare respectată. Clasa de mijloc *(middle class)* — 15% din populaţie — cuprinde burghezia înstărită (patroni, profesii libere, fermieri, ofiţeri, înalţi funcţionari) şi mica burghezie (funcţionari, meşteşugari) care formează scheletul corpului social. Clasele muncitoare reprezintă 4/5 din populaţie, însumând 15 milioane de muncitori manuali dintr-un total de 19 milioane de activi, nedispunând, în mod colectiv, decât de 5% din averea naţională. Trebuie făcută distincţia între categoriile rurale şi cele urbane, între muncitorii calificaţi şi cei necalificaţi, între cei excluşi şi cei favorizaţi.

Deşi nivelul de viaţă a crescut (creştere de 35% a salariilor reale între 1874 şi 1900), inegalităţile rămân marcante: o cincime din populaţie trăieşte sub limita sărăciei. La aceste inegalităţi de statut social se adaugă discriminările la adresa femeilor, a minorităţilor etnice, a irlandezilor şi cele care rezultă din diferenţele de educaţie, fel de a vorbi sau profesie. Toate acestea se reflectă în mentalităţi. Cultul gentlemanului şi al paternalismului îşi găseşte contraponderea în etica muncii, a progresului şi a

moralei care caracterizează clasele de mijloc, aspiraţia la schimbare şi solidarismul claselor muncitoare exprimate prin progresul sindicalismului: în anul 1900, aproximativ 1 325 sindicate *(trade unions)* însumează aproape 2 milioane de sindicalişti, din care 1,2 milioane sunt afiliate la Congresul Sindicatelor *(Trade Union Congress).* Societatea britanică, modernă şi totodată ataşată de trecut, rămâne extrem de originală.

6. Formele civilizaţiei. Religia constituie încă scheletul principal: 18 milioane de anglicani, peste 1 milion de presbiterieni scoţieni, 2 milioane de catolici (5,5 milioane cu Irlanda) şi peste 2 milioane de nonconformişti. Dacă sentimentele religioase sunt puternice, ca un corolar al moralei austere, deşi adesea ipocrite, în schimb practica reală este în declin, cu excepţia catolicilor. Activitatea socială este mai solicitantă decât căutarea spirituală, iar secularizarea are câştig de cauză. Creşte nivelul educaţiei. Elita urmează în continuare o filieră privilegiată: *prep school, public school* şi Oxbridge[5]. Pentru ceilalţi, învăţământul primar, obligatoriu şi gratuit din 1870, constituie baza educaţiei, completată, în cazul celor avuţi sau merituoşi, printr-o formaţie secundară clasică ori tehnică şi, mai rar, prin trecerea în nivelul superior.

Deşi alfabetizarea este generală, sistemul educativ menţine segregaţia socială, temperând mobilitatea socioprofesională, reală totuşi. Explozia presei (5 milioane de exemplare pe zi) face să crească rolul opiniei publice: la ziarele de calitate *(Times, Guardian),* se adaugă titluri populare de senzaţie lansate de Harmsworth *(Daily Mail, Daily Mirror).* În paralel, progresele din domeniul editării încurajează difuzarea revistelor şi a cărţilor. Creşte nivelul informaţiilor şi al culturii. Se înregistrează o viaţă intelectuală şi artistică strălucitoare: Shaw, Wells, Galsworthy, Kipling, Hardy sunt nume ilustre ale literaturii, în vreme ce artele, influenţate de moda europeană, înregistrează

[5] Oxbridge — este vorba despre Oxford şi Cambridge, renumitele universităţi britanice.

şi ele apariţia unor adevărate talente originale (Elgar în muzică, Morris şi Rennie în arhitectură). Urbanismul cunoaşte o ameliorare iar edilii activi încurajează o serie de iniţiative socioculturale. Activităţile de petrecere a timpului liber cunosc o dezvoltare importantă: sportul (bicicleta), spectacolele, deplasările devin mai curente, chiar dacă monotonia şi alcoolismul afectează încă modul de viaţă popular.

II. Transformările din epoca regelui Eduard

1. Democratizarea. Moartea reginei Victoria şi venirea pe tron a lui Eduard al VII-lea în 1901 coincid cu o schimbare a mentalităţilor: începe timpul tranziţiilor. Lucrarea lui Williams, *Made in Germany* (1896), alertează opinia publică asupra concurenţei economice străine; fondarea în 1900 a Labour Representation Committee semnalează apariţia laburismului, hotărârea de la Taff Vale din 1901, prin care responsabilitatea financiară a grevelor revine sindicatelor, stârneşte confruntarea patronat-salariat; înfiinţarea, în 1903, a Women Social and Political Union de către Mrs. Pankhurst declanşează protestul sufragetelor[6], în vreme ce sechelele războiului burilor şi agravarea pericolelor externe repun în cauză politica din colonii şi diplomaţia. Certitudinile epocii victoriene se clatină: sunt create premisele pentru impunerea inovaţiei.

Victoria conservatorilor în alegerile din 1900, cu 402 mandate faţă de 184 ale liberalilor, contribuie la întărirea puterii acestora, conduşi de Salisbury până în 1902, apoi de Balfour. Guvernul întreprinde o serie de reforme, însă nu reuşeşte să evite controversele. Astfel, Education Act

[6] Sufragete — din fr. *suffragettes*, denumire dată femeilor ce militează pentru dreptul de vot (din lat. *suffragium*) în primul deceniu al secolului al XIX-lea.

din 1902, care încuraja dezvoltarea învăţământului secundar, plasat de acum înainte sub tutela consiliilor de comitat, provoacă mânia nonconformiştilor, deoarece el asigura finanţarea publică a şcolilor religioase, majoritatea anglicane. Land Purchase Act din 1903, care îi avantaja pe ţăranii irlandezi, nu atenuează opoziţia naţionalistă, după cum legea din 1905 cu privire la şomaj nu satisface nici ea sindicatele.

Diverse măsuri privind cumpătarea, trimiterea de culi[7] chinezi în Transvaal şi separarea de stat a Bisericii anglicane în Ţara Galilor se lovesc de o serie de opoziţii. Însă conservatorii vor fi zdruncinaţi definitiv în special de controversa asupra liberului-schimb. Campania lui Chamberlain în favoarea protecţionismului şi a imperiului îi divizează pe tory, provoacă mânia liberalilor şi a sindicatelor şi declanşează o adevărată bătălie în cadrul opiniei publice. Balfour demisionează la sfârşitul lui 1905, iar în ianuarie 1906, alegerile le aduc liberalilor o victorie masivă, cu 400 de mandate faţă de cele 150 ale Partidului Conservator (49% contra 43,6% din voturi). Naţionaliştii irlandezi sunt 83 la număr, iar Partidul Laburist este creat în mod oficial cu 30 de deputaţi.

Guvernul liberal, condus de Campbell-Bannerman până în 1908, apoi de Asquith până în 1916, avea să strălucească, fiind format din oameni noi, orientaţi mai degrabă spre „radicalism". Acceptă intervenţionismul statului şi chiar dacă nu instituie sufragiul universal (numai 59% dintre bărbaţii de peste 21 de ani pot vota în 1911), în schimb, favorizează democraţia socială din convingere şi totodată pentru a opri avântul muncitoresc şi sindical ce culminează cu perioada numită *Great Unrest*, între 1910 şi

[7] Culi — muncitor necalificat, indian ori chinez, care lucrează cu ziua (n.tr.).

1914, marcată de greve masive, de creşterea numărului de sindicalişti (4,1 milioane în 1914) şi de apropierea dintre sindicate (alianţa triplă întemeiată în 1914 de muncitorii feroviari, transportatori şi mineri). Încă din 1906, Trade Disputes Act anulează hotărârea de la Taff Vale, în vreme ce o altă lege extinde protecţia socială în cazul accidentelor de muncă. În 1908 este instaurat primul sistem de pensii finanţate de stat, iar ziua de lucru este redusă la 8 ore în mine. În 1909, un minimum salarial este fixat pentru munca la domiciliu, fiind create totodată burse de muncă pentru a lupta împotriva şomajului. În 1911, National Insurance Act înfiinţează un sistem paritar de asigurare împotriva maladiilor şi a şomajului. În 1913, Trade Union Act anulează hotărârea Osborne din 1909 şi autorizează, sub anumite rezerve, vărsarea cotizaţiilor sindicale la Partidul Laburist (Labour Party). Încă din 1911, prin stabilirea indemnizaţiei parlamentare, guvernul stimulează democratizarea vieţii politice şi, în consecinţă, reprezentarea populară. Ansamblul acestor măsuri dotează ţara cu un sistem de protecţie socială coerent, dar încă restrictiv: Legea săracilor din 1834 nu este abolită şi, în pofida progreselor „socialismului municipal", care îi completează dispoziţiile, politica liberalilor nu reuşeşte nici să distrugă rezistenţa patronală, nici să aducă o îmbunătăţire sensibilă a nivelului de trai: puterea de cumpărare, în special cea a claselor muncitoreşti, are tendinţa să stagneze între 1900 şi 1914.

Totuşi acest program costă scump, cu atât mai mult cu cât se impun noi cheltuieli, în special în domeniul naval. Bugetul din 1909, prezentat de Lloyd George, creşte impozitele indirect, împovărează drepturile de succesiune şi creează noi taxe pe veniturile mari şi pe plusvalorile funciare. Proiectul se izbeşte de opoziţia conservatorilor şi

se transformă într-o criză constituţională din cauza respingerii sale de către Camera Lorzilor. Aceasta, criticată deja foarte tare pentru poziţiile sale reacţionare, face obiectul unui adevărat atac condus de Lloyd George. În ianuarie 1910, alegerile organizate cu privire la chestiunea constituţională le aduc liberalilor 275 de mandate, aliaţilor lor irlandezi şi laburişti 82, respectiv 40, şi Partidului Conservator 273. Un Parliament Bill este pregătit, iar George al V-lea, urcat pe tron în luna mai, încearcă în van o conciliere. Noile alegeri din decembrie confirmă rezultatele precedente, iar ameninţarea cu crearea unei „serii de pairi" îi determină pe lorzi să se încline în faţa opiniei publice. În afară de „Bugetul poporului", ei au fost nevoiţi să accepte Parliament Act din august 1911, prin care li se interzicea să se opună oricărui text legislativ cu caracter financiar, limitându-le dreptul de veto asupra celorlalte texte la trei sesiuni, ceea ce însemna maximum doi ani. Pe deasupra, legea lasă să planeze ameninţarea unei reforme totale a Camerei superioare şi reduce durata legislaturilor la cinci ani. Criza a avut drept efect întărirea democraţiei, însă nu a reuşit să învingă opoziţia conservatoare şi nici să îi ralieze în totalitate pe laburişti. Ea a evidenţiat şi rolul nou al alianţelor parlamentare: fragila majoritate liberală din 1910 punea guvernul la discreţia aliaţilor săi irlandezi şi laburişti, într-un climat din ce în ce mai tensionat. În vreme ce efervescenţa sindicalistă, feministă şi irlandeză creşte, proiectele guvernului se izbesc din ce în ce mai mult de constrângerile financiare şi de blocajele instituţionale şi politice. În 1914, procesul de democratizare nu era încheiat şi, în pofida reuşitelor incontestabile, liberalismul îşi cam pierduse suflul.

2. Chestiunea Irlandei. Cu toate reformele de la sfârşitul secolului al XIX-lea, Irlanda se opune în continuare dominaţiei engleze, mai puţin în Ulster, unde protestanţii, stimulaţi de Partidul protestanţilor din Irlanda de Nord, refuză orice statut de autonomie care i-ar fi plasat sub totala dependenţă a majorităţii catolice. Aceasta susţine Partidul irlandez condus de Redmond în lupta sa legalistă pentru obţinerea autonomiei interne (*Home Rule*). Însă începând cu 1900, o serie de alte mişcări, culturale, ca Liga Gaelică, politice, precum Sinn Fein, chiar extremiste, ca Irish Republican Brotherhood şi Socialist Party of Ireland, preconizează crearea unei veritabile naţiuni irlandeze. Măsurile de relaxare luate de către conservatori pentru a compensa eşecurile provocate de *Home Rule* din 1886 şi 1893 nu au clintit hotărârea irlandezilor, care vor profita de întoarcerea liberalilor la putere şi de ajutorul oferit de aceştia în timpul crizei din 1910–1911 pentru a-şi relansa acţiunea. În pofida opoziţiei unioniştilor, proiectul *Home Rule,* prezentat în 1912, este votat în Camera Comunelor în ianuarie 1913. Vetoul lorzilor, aşteptat de altfel, nu poate să îi întârzie aplicarea decât până la sfârşitul anului 1914. Insula este cuprinsă însă de o teribilă agitaţie: protestanţii se organizează în miliţii, susţinuţi fiind de conservatorii englezi, conduşi începând din 1912 de Bonar Law, în timp ce naţionaliştii îşi accentuează presiunea. Regele încearcă în zadar o conciliere: Irlanda se îndreaptă de fapt spre războiul civil. Războiul provoacă *in extremis* suspendarea *Home Rule* şi totodată o scurtă tresărire loialistă, însă începând cu 1916, drama cunoaşte o nouă răbufnire, hărţuindu-i neîncetat pe britanici până în zilele noastre.

3. Economia şi societatea în tranziţie. Începând din 1900, situaţia se ameliorează: creşterea rapidă a populaţiei sporeşte volumul pieţei interne, creşterea cumulată a nivelului de trai creează noi nevoi, legăturile economice cu imperiul devin mai strânse, iar cererea mondială ia un nou avânt. În ciuda concurenţei şi a protecţionismului practicat de competitorii săi şi a câtorva crize ciclice (1904, 1908), capitalismul englez cunoaşte o creştere marcantă între 1900 şi 1914.

Agricultura suferă un proces de restructurare. Scăderea populaţiei agricole (8% în 1914) şi vânzarea terenurilor permit crearea unor noi exploatări de care beneficiază atât ţărănimea independentă, cât şi marii capitalişti rurali. Modernizarea şi mecanizarea favorizează creşterea producţiei şi specializarea culturilor: scăderea producţiei cerealiere, intensificarea creşterii animalelor a culturilor legumicole. Deşi se înregistrează slăbirea a ceea ce englezii numesc *landed interest*, agricultura redevine prosperă, iar nivelul alimentar al populaţiei se îmbunătăţeşte, la aceasta contribuind şi preţul scăzut al produselor importate (60% din consumul total).

Creşterea industrială ajunge la 2% pe an între 1900 şi 1914. Producţia de cărbune atinge 287 Mt în 1913, cea de oţel 7 Mt, iar cea de fontă 10 Mt. Industria metalurgică şi cea textilă se menţin la un nivel foarte ridicat, întârzierile fiind compensate de industria constructoare de automobile, chimică şi electrică. Desigur, productivitatea progresează lent (un câştig anual de 0,6%), întreprinderile cunosc o slabă concentrare, iar importurile de produse străine se intensifică. Totuşi, noi industrii apar peste tot, de la Swansea la Leeds, Marea Britanie asigurând încă un sfert din comerţul mondial de produse manufacturate.

Comerţul exterior înregistrează o creştere de peste 40%, însă termenii de schimb cunosc o degradare, ceea ce face mai dificilă menţinerea liberului-schimb. Comerţul interior se dezvoltă rapid, favorizând creşterea consumurilor menajere. Puterea financiară este intactă: lira sterlină şi City constituie pivoţii capitalismului internaţional, Marea Britanie deţinând în 1914, cu 4 miliarde de lire sterline, jumătate din investiţiile străine în lume. Datorită resurselor invizibile, balanţa de plăţi rămâne pozitivă, iar avuţia naţională creşte cu peste 2% pe an: PNB se apropie de 2,5 miliarde de lire sterline în 1913. De această prosperitate globală se bucură în special clasele mijlocii şi cele superioare, însă categoric mai puţin clasele muncitoare. Acestea profită mai puţin de creşterea neînsemnată a puterii de cumpărare, cât mai ales de democraţia socială, care atrage un timid transfer de bogăţie între grupurile sociale.

Populaţia Regatului Unit se măreşte cu 5 milioane de locuitori între 1900 şi 1914: natalitatea continuă să scadă, ca şi mortalitatea, de această dată ca urmare a scăderii masive a mortalităţii infantile. Structura socială evoluează lent, cu precădere în favoarea claselor de mijloc, îmbunătăţirea condiţiilor de viaţă fiind o realitate. În pofida acestui lucru, emigraţia înregistrează cote ridicate: 2,5 milioane de britanici se expatriază între 1900 şi 1914. În ajunul războiului, societatea britanică rămâne încă ierarhizată şi rigidă.

4. Noile strategii externe. Sfârşitul Războiului cu burii, în 1902, marchează stoparea expansiunii coloniale şi, chiar dacă influenţa economică se extinde încă (Orientul Mijlociu şi Extremul Orient), sosise momentul consolidării. „Conştiinţa imperială" progresează, iar legăturile devin mai strânse (conferinţe imperiale, dezvoltarea legăturilor economice şi culturale, emigraţia britanică) fără ca pragmatismul liberal să marcheze un regres: statutul de dominion este definit în 1907, iar în 1909 India beneficiază de primele măsuri de autonomie locală.

Mândră de imperiul său, Marea Britanie nu este mai puţin conştientă de multiplele tensiuni pe care le antrenase constituţia sa şi de angajamentele pe care le implica politica sa de apărare, la nivelul planetei. Preocupată în continuare să-şi menţină independenţa şi supremaţia, ea se teme de consecinţele izolării sale în faţa numărului şi a noii puteri a rivalilor săi. Încă din 1902, Londra semnează o alianţă cu Japonia care nu implică angajamentul decât în cazul unui atac din partea a doi adversari: Regatul Unit va rămâne pe poziţii neutre în războiul ruso-japonez, asigurându-şi astfel securitatea în Pacific şi contracarând ameninţarea rusă. După tentativa unui acord similar cu Germania, a cărei putere şi politică navală o nelinişteau, Anglia se va apropia de Franţa. Antanta Cordială din 1904 lichidează contenciosul colonial şi reglează litigiile diplomatice. Sistemul, devenit suplu, se dovedeşte a fi eficient: Londra susţine Parisul în Maroc (1906–1911), întărindu-şi în schimb poziţiile în Egipt. Colaborarea militară, în special cea navală, se consolidează, fără a se putea vorbi însă de o alianţă automată. În 1907 aceste acorduri sunt completate printr-o convenţie anglo-rusă, care pune capăt contenciosului asiatic dintre cele două ţări şi creează o Triplă Înţelegere informală, care modifică diplomaţia mondială, cu atât mai mult cu cât lansarea unui vast program naval în 1908 *(dreadnought)* destinat menţinerii unui *two power standard* (flota trebuie să echivaleze cu flotele reunite ale celor doi principali rivali) viza în mod limpede Germania. Desigur, Anglia rămâne prudentă în timpul crizelor care se succed, în special în Balcani, vizând chiar, la un moment dat, un acord de neutralitate cu Germania. Ostilă fiind însă oricărei hegemonii germanice în Europa, ea preferă să rămână fidelă Antantei şi principiilor sale. După încercarea de dezamorsare a crizei din vara anului 1914 şi, de altfel, tocmai pentru a-şi onora garanţia faţă de neutralitatea belgiană, Regatul Unit declară război Germaniei la 4 august, în numele întregului imperiu, alăturându-se francezilor şi ruşilor într-un conflict deja mondial şi care încheie, de fapt, era acelei *pax britannica* deschisă în 1815.

Capitolul al II-lea

RĂZBOIUL ŞI ILUZIILE PĂCII

I. Şocul războiului (1914–1919)

1. Operaţiile militare. Surprins din punct de vedere psihologic de război şi nedispunând de o armată de recruţi, Regatul Unit consideră totuşi că poate face faţă angajamentelor sale într-un conflict scurt şi, pentru partea engleză, în special naval. Supremaţia deţinută de Royal Navy, ale cărei baze se aflau în principal în Marea Nordului, este de necontestat, flota franceză trebuind să asigure securitatea în Mediterana. Ţara poate să alinieze, în afara forţelor coloniale şi a celor 250 000 de oameni ai armatei teritoriale, şase divizii bine antrenate, din care cinci (ultima fiind cantonată în Irlanda) sunt expediate pe continent, alături de francezi, care trebuie să susţină, avându-i pe ruşi la est, principalele operaţii terestre. Puterea industrială şi financiară britanică, întinderea şi rezervele materiale ale imperiului par tot atâtea avantaje potenţiale.

Campania din 1914 avea să risipească multe iluzii. Ruşii sunt înfrânţi repede şi chiar dacă cei 90 000 de britanici îi ajută pe francezi să susţină ofensiva germană, ei participă de acum înainte la un război de poziţii, ocupând 40 km de front în Flandra. Prelungirea luptelor necesită deja apelul la voluntari şi la o serie de întăriri din partea imperiului. Pe mare, Grand Fleet[7] blocase marina germană în porturi, eliminând orice ameninţare navală şi asigurând securitatea comunicaţiilor şi a aprovizionărilor.

[7] Grand Fleet — flota imperială britanică.

Însă intrarea turcilor în război alături de Puterile Centrale, la sfârşitul anului 1914, face să planeze o serie de ameninţări la adresa intereselor britanice în Mediterana orientală şi în Orientul Mijlociu. Dacă mai adăugăm la aceasta cucerirea, încheiată abia în 1917, a coloniilor germane din Africa şi Pacific, ne dăm seama că Regatul Unit şi imperiul său se aflau angajate într-un război de lungă durată, mai mult terestru decât naval, şi de dimensiuni mondiale.

În primăvara şi toamna anului 1915, britanicii suferă pierderi grele în Flandra şi eşuează în operaţia dezastruoasă din Dardanele împotriva turcilor. Acest ultim eşec abia dacă este compensat de instalarea unui cap de pod aliat la Salonic şi de trezirea naţionalismului arab, pe care britanicii speră să-l folosească în propriul interes împotriva otomanilor. Din punct de vedere diplomatic, ralierea italienilor este garantată de promisiunile îndrăzneţe ale Tratatului de la Londra şi nu echilibrează decât cu greu intrarea în război a Bulgariei şi prăbuşirea Serbiei. În 1916, flota germană este constrânsă în mod definitiv de către britanici să iasă din acţiune, după bătălia nedecisă a lutlandei, aceştia din urmă fiind însă nevoiţi să suporte efectele dure ale războiului submarin angajat de Berlin încă din 1915. Războiul de uzură care îi epuizează şi pe francezi la Verdun se transformă într-un măcel în bătăliile de pe Somme, fără rezultate tangibile, în vreme ce ruşii şi românii suferă înfrângeri pe frontul de est. În 1917, războiul submarin loveşte cu înverşunare Marea Britanie, provocând totodată intrarea în război a Statelor Unite ale Americii, ceea ce compensează abandonarea de către ruşi şi prăbuşirea frontului de est la sfârşitul anului 1917. Pe frontul de vest, după eşecul francez de la Chemin des Dames, britanicii angajează inutila şi pustiitoarea bătălie din câmpia Flandrei (Passchaendale), fiind apoi nevoiţi, în

noiembrie, să vină în ajutorul italienilor înfrânţi la Caporetto (Veneţia). Singurele realizări sunt obţinute în Orientul Mijlociu, însă politica engleză, care încurajează în mod simultan naţionalismul arab şi evreiesc (Declaraţia Balfour), este plină de contradicţii în ceea ce priveşte viitorul. Anul 1918 începe rău: dispozitivul aliaţilor este străpuns de nemţi în primăvară. Însă unificarea comandamentelor sub conducerea lui Foch permite redresarea care va conduce la victorie şi la armistiţiul din 11 noiembrie. Cu puţin timp înainte, britanicii participaseră la înfrângerea bulgarilor şi a austriecilor şi le impuseseră singuri armistiţiul turcilor (31 octombrie).

Victoria finală, la care britanicii contribuie pe deplin, a costat scump: 750 000 de morţi, la care se adaugă cele 200 000 de victime din imperiu şi 1,5 milioane de răniţi şi de mutilaţi. Suferinţei morale generale i se adaugă efectele mortalităţii masculine, importantă, care perturbă echilibrul demografic, decimarea tinerei generaţii, care duce la accentuarea ratei de îmbătrânire, generând sentimentul de „pierdere a talentelor", impactul unei mortalităţi selective, cu victime îndeosebi în rândul nobililor, dar şi a ţăranilor, studenţilor şi claselor de mijloc, modificând astfel edificiul social, cu precădere la sate, şi nu în ultimul rând ravagiile gripei spaniole din 1919, care a făcut victime în rândul populaţiei civile, şi aşa foarte încercată de raţionalizări. Desigur că toate aceste încercări împărtăşite au dus la o apropiere a grupurilor sociale, favorizând coeziunea naţională: înrolările voluntare, aporturile imperiului şi în special mobilizarea, care va fi impusă în ianuarie 1916, au antrenat la modul global peste 6 milioane de britanici, 9,5 milioane la scara întregului imperiu. Însă dincolo de solidaritatea combatanţilor, cea a populaţiei s-a reafirmat cu precădere în timpul războiului.

2. O ţară în război. Instituirea, încă din august 1914, a unor puteri de excepţie prin Legea pentru apărarea regatului (Defense of the Realm Act — DORA) subliniază abandonarea dogmei liberale, deja atenuată de altfel, a noninterveţionismului statului. Dacă libertăţile publice sunt apărate, iar regulile jocului economic şi social sunt menţinute, statul este cel căruia îi revine de acum înainte sarcina de a coordona întreg efortul de război. Sprijinit pe noi ministere şi cu o funcţie publică sporită, executivul devine motorul principal al vieţii ţării.

În primul rând se pune problema organizării resurselor umane. Apelurile masive la înrolare voluntară, apoi la recrutare necesită o planificare a politicii mâinii de lucru, ţinându-se cont astfel de nevoile armatei şi de cele ale industriei de război. Un număr însemnat de lucrători au fost transferaţi în uzinele de armament. S-a recurs, de asemenea, la o „diluare" în vederea înlocuirii muncitorilor specializaţi prin muncitori necalificaţi, făcându-se totodată un apel masiv la femei. Şomajul dispare, iar unele profesii îşi pierd efectivele (categoria personalului de serviciu) în vreme ce serviciile publice (administraţie, sănătate) şi le sporesc pe ale lor, iar raţionalizarea producţiei şi creşterea consecutivă a productivităţii compensează lipsa de personal. Sindicatele s-au asociat acestor măsuri, iar numărul sindicaliştilor va înregistra o creştere de la 4 la 6,5 milioane în timpul războiului. Pacea socială este global asigurată datorită faptului că existau locuri de muncă, printr-o creştere rapidă a salariilor, prin cooperarea reciprocă, dar şi prin vigilenţa lucrătorilor, care recurg chiar la grevă între 1917 şi 1918.

De asemenea, se înregistrează o masivă mobilizare economică. Transporturile, minele, industria de armament şi aprovizionarea revin în sarcina statului, rechiziţiile se generalizează, raţionalizarea este impusă în noiembrie 1917 şi o întreagă serie de întreprinderi sunt create pentru a face faţă nevoilor (obuze, artilerie, tancuri, aviaţie militară...). Inovaţia este încurajată în mod sistematic, iar producţia naţională cunoaşte o creştere rapidă, compensând dificultăţile aprovizionării externe: creşterea este astfel de o pătrime pentru agricultură. Mobilizarea

economiilor prin împrumuturi succesive, creşterea de cinci ori a impozitului pe venit şi taxele asupra profiturilor de război permit o creştere de patru ori a resurselor statului între 1914 şi 1918, însă nu pot împiedica mărirea spectaculoasă a datoriei publice de la 0,65 la 7 miliarde de lire sterline, provocând o scădere a valorii monedei şi o inflaţie rapidă. La acestea se adaugă degradarea schimburilor externe, lichidarea unei părţi a plasamentelor străine şi ajutorul financiar acordat aliaţilor, înglodând grav finanţele naţionale şi lăsând să planeze ameninţări grave asupra viitorului.

Nivelarea distanţelor sociale, necazurile împărtăşite în mod comun şi o aceeaşi conştiinţă a justeţei cauzei naţionale au încurajat o mai bună integrare a populaţiei, de care beneficiază cu prioritate femeile şi clasele muncitoare. Diversele progrese sociale realizate sau promise întăresc aspiraţia spre o lume nouă, în care sensul colectiv avea să învingă egoismul individual sau de clasă. Simbolul cel mai elocvent este reforma electorală din februarie 1918, care instaurează sufragiul universal pentru toţi bărbaţii de peste 21 de ani şi pentru femeile de peste 30 de ani.

Pe plan politic, războiul se traduce printr-o întărire a puterilor guvernului, fără ca aceasta să însemne şi dispariţia vieţii democratice. În mai 1915, Asquith constituie un guvern de uniune naţională, în care conservatorii şi laburiştii se apropie de majoritatea liberală. În decembrie 1916, înlocuirea lui Asquith cu Lloyd George determină o accentuare a puterilor deţinute de premier, ajutat de un *War Cabinet*[8] restrâns şi de un secretariat activ. Însă „prezidenţializarea" sistemului nu este totală: dezbaterile parlamentare, alegerile parţiale şi menţinerea, în pofida cenzurii, a unei prese relativ independente conferă partidelor şi opiniei publice un rol de contrapondere. Competiţia ideologică rămâne vie. Liberalii se împart în partizani ai lui Asquith şi partizani ai lui Lloyd George, punându-şí problema viitorului de îndată ce programul „radical" este realizat în mod esenţial. Conservatorii îşi menţin unitatea şi pragmatismul, ştiind totodată să profite de curentul patriotic pentru a-i cuceri pe partizanii

[8] *War Cabinet* — cabinet de război.

măreţiei naţionale. Mai divizaţi de chestiunea pacifismului, care provoacă o sciziune în rândul Partidului Laburist Independent (Independent Labour Party), laburiştii sunt sensibili la creşterea valului de nemulţumiri, încurajate de Revoluţia bolşevică din 1917: ei se vor retrage din guvern în 1918, iar în noiembrie se dotează cu o constituţie care cerea naţionalizarea mijloacelor de producţie şi de schimb (clauza IV) şi instaurarea unei societăţi socialiste, fără renunţarea însă la parlamentarism şi la „gradualism". Cât despre irlandezi, îngrijoraţi deja de amânarea lui *Home Rule*, aceştia se confruntă, de la tentativa de insurecţie de la Dublin (Paştele 1916), cu declanşarea unui război civil mocnit în întreaga Irlandă, făcând imposibil orice compromis între unionişti şi naţionalişti. Una peste alta, Uniunea sfântă, reală în opinia publică, este în mod clar mai puţin marcată pe scara politică naţională. Cu toate acestea, victoria instaurează în 1918 un regim solid: alegerile-surpriză din decembrie îi oferă lui Lloyd George o majoritate de 478 de mandate faţă de 229. Desigur, de sciziunile din rândul laburiştilor şi al liberalilor profită Partidul Conservator, care domină cu cei 335 de deputaţi, iar scrutinul îmbracă un aspect plebiscitar, însă premierul poate negocia pacea cu un mandat naţional extrem de evident.

3. Reglementările de la sfârşitul războiului. Regatul Unit şi o dată cu el Imperiul britanic, ai cărui conducători şi trupe au luptat şi au obţinut împreună victoria, înţeleg să îşi manifeste supremaţia mondială în cadrul unor viitoare tratate şi o dată cu organizarea noii societăţi internaţionale: refuzul oricăror şanse de pace în timpul ostilităţilor şi definirea unor scopuri ambiţioase ale războiului constituie nişte semne mai mult decât evidente. Pe plan principial, britanicii, eliberaţi de ipoteca rusă prin răsturnarea ţarismului, apoi prin pacea separată de la Brest-Litovsk negociată de Lenin la începutul lui 1918, se pot felicita că fac parte din tabăra democraţiilor apărătoare ale dreptului şi libertăţilor: dimensiunea ideologică a angajării lor este cu

atât mai solidă, chiar dacă aderarea la *Cele 14 puncte ale preşedintelui Wilson,* în noiembrie 1918, rămâne una pur tactică. Britanicii au, într-adevăr, pe plan diplomatic nişte obiective precise: chiar dacă acceptă în final redobândirea Alsaciei şi a Lorenei de către Franţa, dezmembrarea Imperiului habsburgic şi a Imperiului otoman, ei consideră că trebuie evitată distrugerea celor învinşi, în special a Germaniei, şi apariţia oricărui risc de hegemonie, franceză în cazul de faţă, în Europa. Ei doresc, de asemenea, să obţină cât mai multe beneficii, în materie de reparaţii, de zone de influenţă şi de facilităţi de arbitraj, din poziţia lor de învingători. Tratatele aveau să materializeze în mod esenţial aceste ambiţii.

Lloyd George utilizează cu abilitate dreptul popoarelor de a dispune de propria soartă, autorizând reconstituirea Poloniei, naşterea Cehoslovaciei şi a Iugoslaviei, reducerea Ungariei, a Austriei, a Turciei şi a Bulgariei, mărirea Greciei şi a României şi restituirea Alsaciei şi Lorenei, dar impunând totodată plebiscite pe teritoriile în litigiu, refuzându-i orice concesie majoră Italiei în Adriatica, în pofida Tratatului de la Londra, şi interzicând orice dezmembrare a Germaniei în vest, pentru a contracara în acest fel riscurile unei eventuale hegemonii franceze. Garanţia engleză la frontierele Franţei, care contravenea principiilor de neangajare, este anulată rapid prin refuzul Senatului american de a ratifica tratatele. În schimb, Londra primeşte o parte extrem de favorabilă în calculul reparaţiilor pretinse de la Germania, şi anume un procent de 25 %. Cu privire la Turcia, britanicii obţin neutralitatea strâmtorilor, fapt care îi avantajează acum, când pericolul de a fi sechestrate de ruşi fusese deja îndepărtat, favorizează implantarea greacă la Smirna, reduc concesiunile făcute italienilor şi francezilor în Anatolia şi în Siria şi fac toate eforturile pentru a le fi acordate

mandatele Palestinei şi ale Mesopotamiei, atribuindu-şi *de facto* o tutelă asupra Orientului Mijlociu şi Arabiei în totalitate. Londra primeşte, de asemenea, numeroase mandate coloniale în Camerun şi Tanganika şi obţine atribuirea altor mandate Australiei şi Africii de Sud.

Organizată în mod suplu, după dorinţa Londrei, noua Societate a Naţiunilor îi conferă Marii Britanii calitatea de membru permanent în cadrul Consiliului şi permite dominioanelor, reprezentate în cadrul Adunării generale, să lărgească influenţa britanică, pe fundalul unui deplin acord internaţional. Principiile şi intenţiile apărate de Societatea Naţiunilor sunt, de altfel, apropiate de cele ale diplomaţiei engleze: întoarcerea la regulile dreptului internaţional, respectarea dreptului popoarelor de a dispune de propria soartă, consfinţirea sistemului de mandate şi atitudinea favorabilă la adresa democraţiei liberale. La acestea se adaugă condamnarea morală a bolşevismului, chiar dacă Lloyd George nu reuşeşte o mobilizare a învingătorilor împotriva revoluţionarilor ruşi.

Tratatele garantează astfel extinderea imperiului, eliminarea pericolului german, îndepărtarea Rusiei şi substanţiale avantaje economice (petrol din Orientul Mijlociu, reparaţii şi rechiziţii germane). Tratatele limitează, de asemenea, ambiţiile franceze, redându-i totodată Regatului Unit o influenţă mondială fără angajamente excesive în afara cadrului Societăţii Naţiunilor. În pofida unor opoziţii de stânga, aceste tratate sunt ratificate fără dificultăţi la Westminster. Potenţialele pericole pe care le presupuneau — rivalitatea cu Statele Unite ale Americii, balcanizarea Europei centrale, soarta Rusiei, problema germană, viitorul relaţiilor cu Franţa şi îndeosebi fragilitatea economică şi financiară a Regatului Unit însuşi — nu aveau să apară decât mai târziu.

II. Imposibila întoarcere la Epoca de aur (1919–1929)

1. Mentalităţi noi, cultură nouă. Fără a o distruge, războiul a slăbit structura de clasă a Angliei, a săpat o prăpastie între Marea Britanie şi Irlanda, a generat noi solidarităţi, a întărit feminismul, a tulburat certitudinile într-un progres constant şi în domeniul ştiinţei, a zdruncinat convenţiile morale şi sociale: în realitate, „nimic nu mai putea fi ca înainte". Contactul cu celelalte popoare — ale imperiului, din Europa ori din America — influenţează gândirea, aducând totodată un vânt al schimbării: exotismul, jazul, cinematograful, radioul devin la modă şi încurajează atracţia generală spre noutate. Amintirea celor morţi şi privaţiunile îi fac pe unii să se întoarcă la religie, iar pe alţii, mai numeroşi, îi îndeamnă să îşi potolească setea de plăcere şi de lucruri facile. Bisericile se reorganizează (separarea de stat a Bisericii anglicane în Ţara Galilor şi crearea Adunării naţionale a Bisericii din Anglia în 1919, apropierea între bisericile metodiste, extinderea ecumenismului) şi îşi modernizează mesajul într-un sens mai spiritual şi mai social, pentru a contracara efectele unei laicizări care progresa în paralel cu scăderea generalizată a numărului credincioşilor practicanţi. În acelaşi timp, britanicii încep să trăiască din plin era loisir-urilor graţie înmulţirii numărului de cinematografe, a localurilor de dans, a posibilităţilor de petrecere a weekend-urilor, favorizate de dezvoltarea mijloacelor de transport rutier. Uniformizarea progresivă a comportamentelor, foarte vizibilă în îmbrăcăminte, se extinde şi în cultură, ca urmare a impactului crescut al presei, al revistelor şi în special al radioului (BBC, creat în 1922, primeşte o Cartă regală în 1926) şi al cinematografului, în care prevalează influenţa europeană

şi americană asupra producţiilor naţionale. Frivolitatea comediilor lui N. Coward, anarhismul lui D.H. Lawrence, satirele lui Priestley, Waugh, Huxley şi Maugham, subtilităţile lui Joyce, V. Woolf sau Yeats, disperarea unui T.S. Eliot, fără a mai vorbi de succesul de care se bucură încă Shaw, Kipling sau Galsworthy exprimă vitalitatea vieţii literare şi curentele în care nepăsarea se amestecă cu introspecţia şi cu modernismul. Învăţământul primar se generalizează, iar cel secundar înregistrează progrese datorită faptului că limita obligatorie de şcolarizare, impusă de Fisher Act din 1918, se extinde la 14 ani, însă se loveşte de restricţiile bugetare, care frânează eforturile de democratizare prevăzute. Totuşi, în mare, nivelul educativ se îmbunătăţeşte.

Progrese ştiinţifice notabile se înregistrează şi în astronomie, fizică (Rutherford), biologie şi în medicină. Artele dau dovadă de o înnoire a surselor de inspiraţie, cu precădere în muzică (V. Williams), în arhitectură (C. Holden) ori în sculptură (H. Moore, J. Epstein), deşi gustul publicului şi al edililor rămâne convenţional (periferiile, monumentele publice sau locurile de vacanţă).

Consideraţi în mod retrospectiv drept „anii nebuni", aceşti *roaring twenties* nu au fost marcaţi totuşi de o frivolitate generalizată: fermecătoarele weekend-uri ale înaltei societăţi contrastează cu nevoile şi greutăţile întâmpinate de clasele populare atinse rapid de deziluziile perioadei de după război.

2. Tribulaţiile sistemului politic. Aflat între imposibila întoarcere la Epoca de aur de dinaintea războiului şi noile necesităţi, sistemul politic va trece printr-o lungă perioadă de adaptări şi reorganizări.

Desigur, viaţa democratică îşi reia repede cursul. Se remarcă efortul de înlăturare a jugului administrativ şi normativ impus de război, jocul partidelor se reia, marcat de numeroase alegeri (cinci în zece ani), şi o serie de progrese sunt realizate în materie de democratizare: începând din 1923 devine clar faptul că funcţia de premier nu mai poate fi atribuită decât unui deputat, şi nu unui lord; în 1928, dreptul de vot este acordat tuturor, atât bărbaţilor, cât şi femeilor după împlinirea vârstei de 21 de ani, iar George al V-lea consfinţeşte rolul constituţional al monarhiei, încredinţând puterea unor guverne laburiste minoritare (1923–1924/1929–1931). Relativa continuitate a activităţii guvernamentale urmează şi ea sensul tradiţiei.

Însă în spatele acestei stabilităţi aparente se petrec schimbări profunde. Agravarea tulburărilor în Irlanda şi refuzul mandatelor a 73 deputaţi aparţinând mişcării Sinn Fein aleşi în 1918 provoacă o primă criză de tip constituţional. Government of Ireland Act din 1920 şi Tratatul din 1921 creează un *Irish Free State* autonom, cu statut de dominion, în cele 26 de comitate catolice din sud, păstrând în cadrul Regatului Unit cele şase comitate protestante din Ulster, cu un parlament regional la Belfast. Divizarea şi statutul duc la calmarea provizorie a crizei, cel puţin în Marea Britanie, însă nu rezolvă definitiv spinoasa Chestiune irlandeză (dizolvarea Consiliului Irlandei în 1925). Pe plan parlamentar, întoarcerea la regulile bipartismului şi ale alternanţei se dovedeşte a fi anevoioasă. Jocul politic este într-adevăr complex, marcat de o întărire a poziţiei conservatorilor, declinul liberalilor şi un avânt al laburiştilor. În ciuda dispariţiei reprezentării irlandeze (mai puţin pentru Ulster) şi a absenţei altor competitori notabili, fărâmiţarea partidelor şi riscurile alegerilor generează un tripartism *de facto,* factor de instabilitate. Coaliţia ce îl avea în frunte pe liberalul Lloyd George se destramă în octombrie 1922 în faţa retragerii majorităţii conservatoare. Conservatorii, conduşi de Bonar Law, preiau puterea, confirmaţi de succesul lor electoral din noiembrie 1922.

Eşecul lui Baldwin, care îl înlocuise pe Bonar Law în scrutinul din decembrie 1923, are drept rezultat instituirea unui

guvern laburist minoritar, cu sprijin liberal. Renegat de aliaţii săi, încă din octombrie 1924, MacDonald se întoarce în faţa alegătorilor, care îi acordă lui Baldwin o puternică majoritate (419 mandate din 615). La alegerile din mai 1929 însă, eşecul conservatorilor îi readuce pe laburişti la putere în cadrul unui guvern minoritar cu sprijin liberal. Complexitatea jocului politic nu poate masca totuşi reorganizarea majoră înfăptuită în cursul acestei perioade: de acum înainte laburiştii se substituie liberalilor ca al doilea mare partid naţional alături de conservatori, care, aflaţi la putere pe o durată de zece ani din doisprezece, conduc ţara. Altă schimbare: evoluţia echilibrului instituţional. Dacă monarhia îşi confirmă rolul de arbitru şi dacă disputele asupra rolului lorzilor şi a modului de scrutin nu aduc nici o reformă efectivă, asistăm în schimb la o scădere a influenţei parlamentului faţă de o putere executivă care îşi păstrase, la urma urmei, o bună parte din multele competenţe deţinute în timpul războiului. Rolul prim-ministrului se afirmă în faţa cabinetului, antrenând o personalizare a puterii, bine consolidată şi prin intermediul radioului. Paralel, întărirea administraţiei traduce o creştere a intervenţionismului statului şi a centralizării.

Toate aceste evoluţii au un răsunet în viaţa internă a partidelor. Asociaţi acţiunii de apărare a unităţii naţionale, a instituţiilor şi a măreţiei imperiale, conservatorii primesc întăriri din partea a numeroşi foşti liberali din rândurile burgheziei, ale claselor de mijloc şi chiar ale păturii muncitoare, dezamăgiţi de divizarea partidului lor şi îngrijoraţi de soarta laburismului. Combinând astfel tradiţionalismul aristocratic, paternalismul democratic şi un anumit pragmatism liberal, conservatorii nu se mulţumesc doar să controleze majoritatea centrelor puterii economice şi sociale (presa), dispun de principala bază electorală a ţării (între 33 şi 48% din voturi, însemnând între 258 şi 415 mandate). Ortodocşi în materie de finanţe, ostili oricărei contestări grave (ca, de exemplu, greva generală din 1926), ei nu refuză reformele sociale şi nici chiar pariurile riscante, după cum arată eşecul lui Baldwin în alegerile din 1923, cu privire la chestiunea protecţionismului. Empirismul lor va sfârşi prin a

cădea într-un soi de imobilism, în vreme ce situaţia reală a ţării, într-o lume în plină schimbare, chema la soluţii noi şi imaginative.

Laburiştii îşi refac unitatea, apoi iau avânt: 73 de mandate în 1918, 142 în 1922, 191 în 1923, 151 în 1924 şi 288 în 1929. Încă din 1922, ei înregistrează rezultate superioare faţă de liberali, devenind al doilea partid de guvernământ: aşadar este foarte logic ca George al V-lea să le încredinţeze puterea, cu sprijin liberal, între 1923 şi 1924 şi în 1929. Partidul îşi recrutează membrii în mod rapid, datorită aderării masive a sindicatelor: de la 3 milioane de membri în 1918, el culminează cu 4,4 milioane în 1920 şi se menţine apoi puţin peste 3 milioane, înregistrând între 1928 şi 1929 o scădere la 2,3 milioane, explicabilă prin legislaţia antisindicalistă din 1927. În afara unei puternice ancorări muncitoreşti, Partidul Laburist îşi atrage o parte a claselor de mijloc şi chiar a claselor superioare, care abandonează liberalismul. Această atracţie, susţinută de o organizare internă solidă, permite implantarea laburismului în zonele industriale, în oraşe şi în rândul „minorităţii celte" (Scoţia, Ţara Galilor). Doctrina sa, expusă în Constituţia din 1918, rămâne socialistă (clauza IV), insistând însă pe respectarea instituţiilor, a parlamentarismului şi a gradualismului: Partidul laburist respinge orice legătură cu comuniştii, prezintă programe moderate şi dă dovadă de realism şi pragmatism atunci când trece la încheierea unor afaceri.

Liberalii, în schimb, paralizaţi până în 1926 de rivalitatea dintre Asquith şi Lloyd George, se prăbuşesc: 161 de mandate în 1918, 116 în 1922, 159 în 1923, 40 în 1925, 59 în 1929. În ciuda susţinerii acordate cabinetelor minoritare ale Partidului Laburist, încetează a mai fi un partid „natural" de guvernământ. În pofida sprijinului acordat de o parte a clasei de mijloc şi a intelectualilor, printre care Keynes[9], partidul suferă de o epuizare doctrinară, pe care nu o poate compensa publicarea în 1929 a unei cărţi

[9] *Keynes* — lord John Maynard Keynes, economist britanic (1883–1946), a cărui doctrină a marcat decisiv politicile economice ale capitalismului în secolul trecut.

galbene profetice, şi de concurenţa rivalilor săi, care se acomodaseră mai bine la clivajele ideologice ale perioadei. Cât priveşte celelalte partide mici, acestea se află fie într-un raport de dependenţă faţă de Partidului Laburist (Cooperative Party, Independent Labour Party), fie sunt cantonate în plan regional (National Party of Scotland, creat în Scoţia în 1928, Plaid Cymru, întemeiat în Ţara Galilor în 1925), fie sunt încă marginalizate (Partidul Comunist, creat în 1929, sau partidele irlandeze).

Mizele politice interne din perioada respectivă sunt polarizate pe chestiunile economice şi sociale. Lloyd George, în pofida a două legi vizând locuinţele şi asigurările sociale, renunţă la proiectele sale de dirijism statal: controalele administrative devin mai suple şi este instaurat fenomenul deflaţiei (Sistemul Geddes). Criza socială din 1921 este aplanată, fără a se găsi însă o rezolvare. Între 1922 şi 1923, conservatorii încearcă o redresare a economiei prin scăderea impozitelor şi instaurarea protecţionismului. Dar dezamăgiţi de un electorat încă ataşat de liberul-schimb, ei trebuie să cedeze locul cabinetului MacDonald, care scade tarifele vamale şi dă noi legi cu privire la locuinţe şi la ajutorarea şomerilor, concomitent cu practicarea unei stricte ortodoxii financiare. În pofida prudenţei sale, marcată de refuzul oricărei măsuri cu caracter socializant, cum ar fi naţionalizările, cabinetul, acuzat pe nedrept că ar proteja comuniştii, cade după câteva luni. Revenind la putere, Baldwin este constrâns să facă faţă crizei sociale, care culminează prin greva generală (3–12 mai 1926): sancţionat de legea antisindicală din 1927, eşecul greviştilor este compensat însă prin mai multe măsuri cu caracter social (pensii, lupta împotriva şomajului şi a sărăciei). Pe de altă parte, rigoarea financiară, simbolizată prin revenirea la etalonul-aur şi la paritatea de dinaintea războiului a lirei sterline (1925), nu a facilitat prea mult avântul economiei: şomajul rămâne la cote ridicate, iar fiscalitatea creşte, ceea ce va atrage, în pofida popularităţii lui Baldwin, eşecul electoral al conservatorilor în mai 1929 şi persistenţa unui climat de nemulţumire şi de îndoială pe care criza avea să-l agraveze în curând. Totuşi, cu toate rezultatele sale modeste şi în ciuda

numeroaselor tulburări, această fază a istoriei politice britanice a permis desăvârşirea democraţiei, succesul pragmatismului, reînnoirea paşnică a ideologiilor şi o anumită continuitate în acţiune: a o califica drept „o eră a mediocrităţii" pare deci excesiv.

3. Economia şi societatea. Între 1919 şi 1929 economia britanică prezintă o situaţie contrastantă, care face dificilă orice apreciere globală. Creşterea industrială înregistrează 2,7% pe an faţă de 1,6% înainte de 1914, însă, cu excepţia boom-ului din perioada 1919–1920, venitul naţional îşi fixează plafonul în jurul cifrei de 4 miliarde de lire sterline, în vreme ce PNB pe cap de locuitor nu revine decât după 1925 la cifrele de dinaintea războiului. După cum nu putem vorbi despre declin, nu putem vorbi nici despre prosperitate: este vorba mai curând despre o economie de tranziţie. Această situaţie este determinată, în mare largă măsură, de politicile guvernamentale. Începând cu 1919, abandonarea dirijismului economic înseamnă întoarcerea la regulile pieţei: preţurile, comerţul exterior, aprovizionarea, întreprinderile şi chiar locurile de muncă răspund din nou la mecanismele capitaliste. Recurgerea la încasările din trecut este generală: liberul-schimb, paritatea aur a monedei, iniţiativa privată sunt restabilite ca fiind nişte garanţii ale prosperităţii mult aşteptate. Or, situaţia se schimbase: ţara pierduse a cincea parte din investiţiile străine, dolarul devenise moneda dominantă, o mulţime de pieţe externe dispăruseră şi, începând cu anii 1920, concurenţa străină şi mutaţiile tehnologice slăbiseră poziţia britanică. În ciuda unei conjuncturi internaţionale favorabile, Marea Britanie, victimă a politicii sale monetare şi a lipsei restructurării capitalismului propriu, nu reuşeşte să asigure prosperitate şi locuri de muncă. Agricultura, primind o lovitură dură în urma căderii cursurilor şi întoarcerii

la liberul-schimb, traversează momente dificile. Între 1918 şi 1922, asistăm la dezmembrarea aşa-numitului *estate system*: mai mult de o pătrime a terenurilor îşi schimbă proprietarii, îndeosebi în profitul exploatatorilor direcţi. Suprafaţa cultivabilă scade de la 46 la 32,5 milioane de acri în perioada 1920–1929 şi, chiar dacă producţia se menţine, ţara nu mai acoperă decât 40% din nevoile sale alimentare, recurgându-se, prin urmare, la importuri pentru satisfacerea unei cereri în continuă creştere. Industria tradiţională traversează şi ea o perioadă de derută: producţia de oţel creşte de la 7,8 milioane t în 1919 la 9,6 milioane t în 1929, însă cunoaşte două mari căderi, între 1921 şi 1922 şi în 1926; aceeaşi situaţie şi pentru cărbune (230 milioane t în 1919, 163 în 1921, 126 în 1926, 258 în 1929), bumbac şi construcţiile navale. Supraechiparea şi îmbătrânirea instalaţiilor este generală, iar costul de fabricaţie ridicat, îndeosebi din cauza dispersării întreprinderilor, mai ales în mine, fapt care duce la micşorarea salariilor şi desfiinţarea unor locuri de muncă; aceasta avea să antreneze o criză socială endemică, cu puternice puseuri, cu precădere între 1920 şi 1921 şi în 1926. În sectoarele moderne, dimpotrivă, situaţia este mai favorabilă: chimia se eficientizează, mărindu-şi producţia: construcţiile de automobile, industria petrolului, industria energetică, textilele sintetice, aeronautica cunosc o expansiune remarcabilă, care modifică în întregime harta industrială a ţării în detrimentul zonelor miniere şi în beneficiul regiunii Midlands şi al sudului. În domeniul serviciilor, britanicii îşi păstrează o poziţie solidă, îndeosebi pe plan internaţional, ceea ce le permite degajarea unui important excedent de resurse invizibile, acoperind astfel deficitul comercial constant din cursul aceleiaşi perioade: cu excepţia anului 1926, balanţa de plăţi a fost întotdeauna pozitivă. Însă

situaţia reală a ţării nu se îmbunătăţeşte. Într-adevăr, dacă sporirea cererii este dovada creşterii reale a nivelului de trai, ceea ce încurajează apariţia societăţii de consum, în special importurile sunt cele care satisfac nevoile, în vreme ce exporturile, scumpite de paritatea monedei, scad. Pentru aprecierea acestui bilanţ economic, trebuie să ţinem seama şi de foarte pronunţatele inegalităţi regionale, sectoriale şi sociale şi, de asemenea, de ponderea şomajului, care nu a scăzut niciodată sub cifra de 1 milion în perioada respectivă, atingând 2 milioane în 1920–1921. Fără a fi total exclusă, Marea Britanie nu a ştiut să profite de prosperitatea generală a anilor 1920.

Pe plan social, situaţia este marcată de mai multe mutaţii. Demografia înregistrează o scădere evidentă a natalităţii (de la 25 până la 17‰), compensată de o reducere relativă a mortalităţii (de la 13 la 11,7‰), în special a celei infantile: populaţia continuă să crească (de la 44,3 milioane după pierderea regiunii Eire, în 1922, la 45,6 milioane în 1929) şi să îmbătrânească. Exodul rural se menţine şi procesul de urbanizare progresează, în vreme ce curentele migratoare se inversează, în beneficiul regiunii Midlands şi al sudului, iar emigraţia scade. Populaţia activă creşte de la 19 la 21 de milioane între 1921 şi 1931: la data aceasta 6% din active erau folosite în agricultură, 47% în industrie şi 47% în servicii, din care 13% în activităţile menajere. Ierarhia socială rămâne încă marcată, însă putem discerne semnele unei atenuări a decalajelor. Clasele superioare asistă la o accentuare a osmozei între aristocraţie şi înalta burghezie. Clasele de mijloc se întăresc ca urmare a extinderii administraţiei, a serviciilor şi a măririi numărului de funcţionari, formând, împreună cu un sfert din populaţie, pivotul structurii sociale a ţării. În ceea ce priveşte clasa muncitoare, care reprezintă peste

70% din efectivul total, soarta sa depinde foarte mult de statutul său economic: acesta este favorabil în sectoarele noi şi în jumătatea de sud a ţării, însă evident mai precar în nord şi în ramurile mai vechi ale industriei. În ansamblu, situaţia socială s-a ameliorat: nivelul consumului, al educaţiei şi al modurilor de petrecere a timpului liber creşte, însă nu trebuie uitate dificultăţile specifice perioadei, datorate dezamăgirilor de după război, şomajului recurent şi rigidităţilor din „sistem". Conjunctura socială riscantă, oglindă a celei economice — boom-ul din 1919–1920, criza din 1921–1922, avântul din 1923–1925, criza din 1926, progresul din 1927–1929 — reflectă impresia că Marea Britanie, în anii 1920, „a păşit în viitor de-a-ndăratelea"

4. Un nou rol mondial. Imperiul britanic cunoaşte în 1920 extinderea maximă, însă primele semne ale evoluţiei sale ulterioare încep să se manifeste. Conştiente de ajutorul furnizat în timpul războiului şi de noua lor putere, dominioanele, cărora li se alătură în 1922 Irlanda liberă (Irish Free State), înregistrează un plus de autonomie. În 1926 este creată Comunitatea Britanică de Naţiuni (British Commonwealth of Nations), care va stabili, sub conducerea Coroanei, o formă de parteneriat între metropolă şi dominioane. În India, o lege dată în 1919 instaurează un sistem diarhic, care avea să-i nemulţumească pe naţionaliştii din Partidul Congresului; aceştia cereau, sub influenţa lui Gandhi, independenţa deplină. În Egipt, britanicii sunt nevoiţi să recunoască independenţa regatului în 1922, rezervându-şi totuşi unele drepturi asupra apărării, asupra Canalului Suez şi a Sudanului. Dominaţia britanică devine mai suplă în Orientul Apropiat (Irak, Transiordania, Peninsula Arabia), interesele petroliere fiind însă

menţinute. În celelalte regiuni, sistemul colonial este menţinut cu hotărâre de către conservatori, cu mai multă circumspecţie de către laburişti, sensibili la tezele de emancipare a popoarelor colonizate.

Pe plan diplomatic, poziţia britanică se caracterizează prin prudenţă şi realism. Astfel, conştientă de pierderea puterii sale, Anglia acceptă, cu ocazia Conferinţei de la Washington din 1922, paritatea navală cu Statele Unite ale Americii, obţinând însă diminuarea importanţei flotelor japoneză, franceză şi italiană. Ea renunţă, de asemenea, şi la alianţa cu Tokyo în schimbul unui pact aliat al Pacificului. Preocupată în continuare de menţinerea unui anumit echilibru european, se opune „politicii de executare" a tratatelor, adoptată de Franţa, şi, în special, ocupării Ruhr-ului în 1923. În 1924, împreună cu americanii, sprijină Planul Dawes, care atenua reparaţiile, favorizând redresarea germană. În 1925, Marea Britanie consimte, prin Pactul de la Locarno, garantarea graniţelor belgiene şi franceze, permiţând astfel întoarcerea Germaniei în viaţa internaţională şi extinderea securităţii colective. În acest spirit, Anglia va încuraja eforturile în favoarea păcii şi a dezarmării, semnând în 1928 un acord cu China şi Pactul Briand-Kellogg. Faţă de URSS, renunţă la politica de ostracizare şi recunoaşte regimul sovietic în 1924, rămânând însă neîncrezătoare faţă de internaţionalismul revoluţionar. Renunţând în 1922, ca urmare a eşecului său în războiul greco-turc, să îşi mai asume singură rolul de „jandarm al lumii", îşi reduce efortul militar, răspunzând astfel la dorinţele pacifiste ale populaţiei sale. Cu toate acestea însă, Regatul Unit îşi păstrează încă supremaţia mondială, pe care înţelege să o apere cât mai bine, în favoarea păcii şi propriilor interese.

PARTEA A DOUA

VREMEA ÎNCERCĂRILOR (1929–1945)

Capitolul al III-lea

CRIZE ŞI DEZAMĂGIRI (1929–1939)

I. Marea criză şi efectele ei

1. Tulburările economice. Criza din 1929, venită din Statele Unite ale Americii, atinge rapid Europa, lovind economia engleză, deja fragilă. Totuşi, în 1939, cu preţul unor dificultăţi severe şi al unei revizuiri sfâşietoare a dogmelor liberale, Anglia realizează o schimbare decisivă spre modernitate: criza nu a avut numai efecte negative.

Recesiunea provoacă mai întâi scăderea producţiei: indicii scad cu 2% în domeniul agriculturii şi cu 8% în cel al industriei. Producţia de cărbune scade de la 258 Mt la 209 Mt, cea de oţel de la 9,6 Mt la 5,2 Mt. Exporturile înregistrează şi ele o scădere de la 839 la 416 milioane de lire sterline, în vreme ce importurile trec de la 1 221 la 702 milioane, agravând un deficit comercial pe care nu îl mai acoperă veniturile invizibile, atinse de criza financiară: între 1931 şi 1939 balanţa de plăţi este negativă. Venitul

naţional regresează de la 4,2 miliarde de lire sterline în 1929 la 3,5 miliarde în 1932. Criza producţiei şi a comerţului exterior provoacă o creştere rapidă a numărului şomerilor, care creşte de la 1,4 milioane în 1929 la 3 milioane în 1932, menţinându-se peste 2 milioane până în 1937. Toţi aceşti factori negativi se răsfrâng asupra monedei: supraevaluată şi vulnerabilă de la întoarcerea la paritatea aur, lira sterlină este de două ori afectată de criza financiară şi bursieră care răscoleşte lumea şi de eşecurile economiei naţionale. În ciuda unei deflaţii drastice şi a recurgerii la împrumuturile străine, convertibilitatea monedei este suspendată în septembrie 1931: lira sterlină scade cu 40% în raport cu dolarul. Toate bazele economiei, în special sectoarele şi regiunile care confereau puterea tradiţională a ţării, sunt afectate.

În faţa acestei situaţii se impun o serie de noi măsuri. Fără a merge atât de departe cum propuneau unii laburişti sau economişti, ca de exemplu Keynes, statul britanic renunţă la vechile principii liberale. Impusă de către noul guvern de uniune naţională cu preţul prăbuşirii Partidului Laburist, încă din vara anului 1931, politica de deflaţie bugetară, de devalorizare, apoi de stabilizare monetară şi de protecţionism selectiv permite contracararea crizei financiare şi redresarea comerţului exterior. Scăderea cursului lirei sterline reanimă exporturile şi favorizează crearea „blocului lirei sterline" ce grupează imperiul — în afară de Canada — şi numeroase ţări legate din punct de vedere monetar şi comercial de Regatul Unit. Devalorizarea dolarului în 1932 facilitează stabilizarea monetară şi menţinerea poziţiei internaţionale deţinută de City. Scăderea ratei dobânzii încurajează investiţiile, în special pe cele interne. În ceea ce priveşte comerţul, liberul-schimb este abandonat, instaurându-se un protecţionism selectiv

care are drept scop protejarea producţiei naţionale: căderea generală a cursurilor mondiale le permite britanicilor să nu sufere din cauza acestor măsuri, în special pe plan alimentar. Controlul importurilor este dublat de o politică nouă în materie de exporturi indirect prin intermediul unor taxe vamale preferenţiale, instituite în urma acordurilor de la Ottawa din 1932, care stimulează schimburile în cadrul imperiului, compensând pierderile de piaţă datorate protecţionismului generalizat. Abandonarea dogmei liberului-schimb este însoţită de o reorientare nouă spre piaţa naţională, susţinând astfel revenirea după 1932–1933. Statul inaugurează o formă activă de intervenţionism cu obiective precise *(planning).* Sectorul public este lărgit: regiilor municipale deja existente şi corporaţiilor publice stabilite în anii 1920 (electricitate, cinema, BBC), li se adaugă transporturile londoneze şi aeriene (BOAC). Politica de raţionalizare, care fusese deja utilizată în 1921 în cazul companiilor feroviare, este generalizată: prin lege (bumbac, cărbune, transport maritim) ori prin cote sunt încurajate subsidiile, fiscalitatea, reorganizarea şi modernizarea activităţilor industriale. Iniţiativa privată merge în acelaşi sens, sub impulsul băncilor, regrupate şi ele, al cartelurilor sectoriale (siderurgie) şi al patronatului. Se renunţă la instalaţiile învechite, producţia şi preţurile sunt controlate, pieţele organizate. Măsuri intervenţioniste se iau şi în agricultură (protecţie vamală, subsidii, garanţia preţurilor şi a veniturilor, gestionarea pieţelor...), ceea ce permite modernizarea şi avântul acestui sector.

Iniţiativele statului sunt înlocuite pe plan local printr-o politică activă a construcţiilor de locuinţe şi printr-o serie de activităţi specifice în favoarea regiunilor celor mai afectate de criză *(Special Areas).* Menţinerea, respectiv

creşterea puterii de cumpărare în cazul activelor şi, în pofida limitelor sale, politica de ajutorare a şomerilor susţin, în paralel, conjunctura internă, care cunoaşte o redresare începând din 1933. Reînarmarea, întreprinsă între 1937 şi 1938, se înscrie în acelaşi sens.

Corelarea acţiunilor statului, ale colectivităţilor locale şi ale întreprinzătorilor transformă profund sistemul economic. În mod global, creşterea îşi reia ritmul de 3,3% pe an în industrie: în 1939 sunt produse 12 Mt de oţel şi 231 Mt de cărbune, iar industriile noi (automobile, textile sintetice, chimie) ating cifre record. Producţia agricolă ia avânt, iar comerţul cunoaşte o adevărată înflorire (3 milioane de angajaţi) graţie dezvoltării marilor magazine, a creditului şi a publicităţii. Venitul naţional creşte de la 3,5 la 5 miliarde de lire sterline între 1932 şi 1939. Aceste progrese sunt dobândite în urma unor creşteri regulate ale productivităţii — 2,2% pe an —, a raţionalizării structurilor şi îndeosebi a unei reconversii profunde a geografiei economice. Vechile regiuni industriale (nordul Angliei, sudul Ţării Galilor, Lowlands în Scoţia) cunosc un declin, nemaiproducând în 1935 decât 38% din bunurile industriale, şi înregistrează o criză economică şi socială adesea dramatică. Dimpotrivă, Midlands, Londra şi sudul atrag forţa de muncă, mâna de lucru şi investiţiile: la sud de linia Bristol-Hull se dezvoltă Anglia modernă, cu un înalt nivel de trai şi de consum, în vreme ce la nord Anglia victoriană este pe ducă.

În definitiv, Regatul Unit reuşeşte să-şi menţină poziţia în cadrul producţiei mondiale şi al serviciilor, însă deşi rezistă mai bine crizei decât unii dintre rivalii săi, poziţia sa rămâne fragilă, după cum dovedesc rata şomajului, dezechilibrul schimburilor sale externe, folosirea incompletă a mai multor capacităţi de producţie (şantierele navale) şi sensibilitatea sa în faţa unei conjuncturi nesigure.

Câştigată cu preţul renunţării la „reţetele" liberale, al mizeriei din ţările neindustrializate şi al declinului economic şi social al „regiunilor negre", puterea de adaptare a capitalismului britanic a salvat fără îndoială ţara de la faliment, însă nu a reuşit să asigure bazele prosperităţii generale.

2. Transformările sociale. Creşterea demografiei continuă, populaţia Regatului Unit ridicându-se de la 46 la 48 milioane între 1930 şi 1939. Această creştere se datorează următorilor trei factori: creşterea duratei vieţii şi îmbătrânirea populaţiei, scăderea mortalităţii şi soldul migrator pozitiv[10]. Natalitatea, în schimb, continuă să scadă (15‰), ceea ce începe să îi îngrijoreze pe conducătorii politici, sensibili şi la inegalităţile demografice care defavorizează regiunile afectate de criză. Acestea înregistrează pe deasupra şi un important exod: nordul, Ţara Galilor şi Scoţia pierd peste 500 000 de locuitori, în vreme ce sudul şi Midlands cunosc o creştere de 2 milioane. Urbanizarea, foarte intensă, se accentuează, în profitul marilor aglomerări urbane, în special al Londrei. O politică de amenajare urbană se dovedeşte a fi necesară în materie de construcţii, salubritate, transporturi şi spaţii verzi. Ameliorarea habitatului este incontestabil, însă nu totală în ajunul războiului, subliniind inegalităţile sociale. Acestea depind de menţinerea ierarhiilor. Clasele superioare controlează încă patru cincimi din bogăţia naţională şi beneficiază de o poziţie privilegiată în toate domeniile, chiar dacă încep să fie afectate şi ele de îngreunarea fiscalităţii şi de tendinţele spre democratizare. Numărul membrilor clasei de mijloc creşte, câştigând influenţă ca urmare a dezvoltării sectorului terţiar al economiei, a unei mai mici vulnerabilităţi în faţa şomajului şi a creşterii nivelului de trai (putere de cumpărare, consum, educaţie...). Desigur, diferenţe mai există încă între *solid middle class* şi masa tot mai mare de angajaţi, însă mobilitatea socială şi uniformizarea modurilor de viaţă

[10] Sold migrator — bilanţ între mişcarea de imigraţie şi emigraţie într-o regiune sau într-un stat.

încurajează o osmoză progresivă, favorabilă, de altfel, ideilor conservatoare. În ceea ce priveşte situaţia claselor muncitoare, contrastele sunt mai nete. Mai întâi din cauza şomajului. Acesta cunoaşte variaţii cuprinse în medie între 5 şi 20% la o populaţie activă totală de 21 milioane de locuitori. Trebuie să notăm însă o serie de inegalităţi considerabile ca durată şi amploare, în funcţie de regiuni şi sectoare, cele mai afectate fiind vechile industrii. În ansamblu, numărul celor care practică meseriile manuale şi agricole se reduce de la 68 la 60% din mâna de lucru totală, ceea ce sporeşte vulnerabilitatea acelor grupuri nepregătite pentru mobilitatea profesională şi geografică, agravată de scăderea sau de pierderea calificării în sectorul industrial. Salariile reale cresc — 15% între 1924 şi 1939 —, însă de aceasta profită în esenţă cei activi şi salariaţii sectoarelor aflate în creştere; pentru ceilalţi, dimpotrivă, se înregistrează un regres: între 10 şi 15% dintre britanici trăiesc în 1939 sub limita sărăciei, iar un sfert cunosc o poziţie precară. Caracterul socio-economic selectiv al crizei împiedică solidaritatea muncitorească. În ciuda activităţii comuniste şi a organizării unor „marşuri ale foamei", drama şomajului antrenează mai degrabă o resemnare amară decât revolta. Sindicatele, afectate deja de criza din 1926, asistă la o scădere a efectivelor lor: 5,5 milioane în 1926, 4,8 în 1930, 4,4 în 1934. Acţiunea revendicativă descreşte în intensitate, favorizând, de altfel, politica dialogului social cu patronatul, angajat încă din 1927. Totuşi, după 1935 se manifestă o revenire şi chiar un avânt, în paralel cu ameliorarea situaţiei economice: în 1939 numărul sindicaliştilor se ridica la 6 milioane. Atitudinea „responsabilă" a sindicatelor subliniază refuzul oricărei tentative revoluţionare, confirmând astfel poziţia lor moderată cu prilejul grevei generale şi preocuparea pentru o politică mai ales „economică". Cu toate acestea, criza va lăsa o amintire tristă în memoria unei întregi generaţii. Politica socială dusă de stat a avut importanţa ei. Acesta nu a rămas, desigur, indiferent, însă acţiunea sa a fost adesea limitată ca mijloace şi scopuri.

Reforma asistenţei sociale, transferată prin două legi, din 1929 şi 1930, administraţiei locale *(Public Assistance Committees)* şi lărgită de legea şomajului din 1930, îşi vede efectele amputate de reducerea autoritară a ajutoarelor (septembrie 1931) şi de instaurarea unui control umilitor al resurselor *(Means Test)*. O Anglie asistată *(Dole's England)* ia naştere atunci, săracă şi abătută. Totuşi, începând din 1935, este instaurat un sistem mai uman, sub conducerea unui organism centralizat, Unemployment Assistance Board. Politicile sociale restrictive sunt aşadar mai mult curative decât preventive. Singurele măsuri voluntariste privesc sectorul locuinţelor (renovare, construcţii), pensiile, drepturile femeilor şi ale copiilor şi, într-o oarecare măsură, sănătatea. Acestea reflectă foarte bine situaţia forţelor politice, dominate de tory, şi cea a relaţiilor sociale, în cadrul cărora paternalismul patronal şi moderaţia sindicală merg mână în mână, în loc să se situeze pe poziţii opuse, şi aceasta în detrimentul celor mai defavorizaţi. Chiar dacă ierarhiile slăbesc, inegalităţile şi sentimentul de nedreptate dăinuie.

3. Mentalităţile: criză şi angajare. Rigoarea bugetară nu permite urmarea unei politici active în materie de educaţie: elitismul sistemului privat continuă să se manifeste, în beneficiul claselor superioare şi al unei părţi a claselor de mijloc, iar sistemul public, gestionat pe plan local, rămâne selectiv în ceea ce priveşte învăţământul secundar. Asistăm totuşi la o creştere a nivelului şcolar: în 1938, 38% dintre tinerii de 14 ani primesc o formaţie secundară, punându-se bazele unui viitor progres. Învăţământul superior progresează şi el, numărul studenţilor crescând de la 42 000 în 1925 la 50 000 în 1939. Este conştientizată mai bine necesitatea unei reforme de ansamblu a sistemului educativ pentru favorizarea democratizării şi a progresului social.

Cu excepţia Bisericii catolice, în expansiune, practica religioasă cunoaşte acelaşi declin, însă asistăm la o mişcare de „reînarmare morală" şi la o evidentă revitalizare doctrinară a bisericii într-un sens etic şi social. Mai puţin rigid pe plan moral — excepţie făcând criza căsătoriei regale din 1936 —, mesajul religios devine mai evanghelic şi mai preocupat de greutăţile sociale şi de riscurile extremismului politic. Spiritul creştin care învinge contribuie la calmarea tensiunilor, favorizând, prin promovarea unei spiritualităţi modernizate, un consens solidarist.

Modurile de petrecere a timpului liber se diversifică în continuare. Radioul îşi face apariţia în majoritatea căminelor, iar cinematograful, sonor începând din 1930, adună săptămânal 20 de milioane de britanici în aproximativ 5 000 de săli. Practica lecturii este încurajată prin dezvoltarea colecţiilor de buzunar (Penguin în 1935), a bibliotecilor şi a cercurilor de reflecţie (Left Book Club, creat în 1936). Presa îşi măreşte tirajele: 10 milioane pentru cotidiene, 15 milioane pentru ziarele duminicale. Presei conservatoare şi liberale i se adaugă presa laburistă şi un mare număr de reviste, în special destinate femeilor. Practicarea sporturilor, introducerea concediilor plătite în 1938, îmbunătăţirea transporturilor întrerup rutina modului de viaţă. Spectacolele sportive, pariurile, dansul se generalizează. O anumită emancipare apare în comportamente, iar tendinţa generală este aceea a democratizării valorilor şi vieţii sociale.

În timp ce cultura populară rămâne avidă de distracţii şi visuri — compensaţii necesare crizei —, cultura savantă cunoaşte o dezvoltare. Ştiinţele fac progrese importante în toate domeniile: medicină, fizică, tehnologie (radar), iar ştiinţele sociale plasează Marea Britanie pe primul loc în

lume în domeniul cercetării, chiar dacă aplicaţiile sunt câteodată mai lente. În materie literară, ezoterismul şi cultul artei (Woolf, Waugh, Joyce) cedează locul angajării religioase (Greene, Eliot), sociale (Orwell, Priestley, Huxley) şi politice (Auden, Spencer). Revolta împotriva crizei şi a fascismului, acutizată de războiul din Spania, încurajează activitatea ideologică şi puternicul curent de simpatie pentru marxism. Artele sunt influenţate de suprarealism, realism, abstracţionism şi modernism, curente la modă în perioada respectivă: sculptura este reprezentată de H. Moore şi B. Hepworth, pictura de B. Nicholson şi P. Nash, iar arhitectura de grupul Unit One, care încearcă să spargă canoanele tradiţionale încă dominante. Internaţionala artiştilor, fondată în 1933, intenţionează, de asemenea, să sublinieze funcţia ideologică a artei, aflată în serviciul poporului. Chiar dacă aceste mişcări nu pătrund în marea masă, interesată mai degrabă de romanul poliţist (Agatha Christie) sau sentimental, filme, cântece sau stiluri „clasice", se manifestă o incontestabilă mobilizare culturală, mărturie a unei voinţe de angajare fermă şi lucidă, ale cărei efecte se vor observa începând cu anul 1936.

II. Politică şi diplomaţie: vremuri nesigure

A) Un peisaj ideologic în criză. Dificila „gestionare" a crizei şi consecinţele seismelor ideologice europene vor complica şi mai tare situaţia politică internă a Marii Britanii: tripartismul moştenit în anii 1920 va fi urmat de un veritabil patchwork[11] ideologic în cadrul căruia conservatorii (tory) constituie elementul esenţial.

[11] Patchwork (fig.) — ansamblu de elemente eterogene, disparate.

Învingător în alegerile din 1929, deşi minoritar (288 mandate şi 37,1% din sufragii), Partidul Laburist întreprinde câteva reforme voluntariste pentru a face faţă perioadei de început a crizei, însă părerile sunt împărţite cu privire la politica monetară şi financiară. Situaţia catastrofală a lirei sterline şi „hemoragia" de aur din vara anului 1931 constrâng cabinetul la o sporire a măsurilor deflaţioniste luate deja pentru obţinerea împrumuturilor externe necesare: în august, MacDonald, dezamăgit, demisionează, însă acceptă, la cererea regelui, să conducă un guvern de uniune naţională cu o dominantă tory, o mână de liberali şi doar câţiva laburişti. „Trădarea" înfăptuită de conducătorul său avea să ducă la divizarea Partidului Laburist: National Labour, cu MacDonald în frunte, obţine 13 mandate în 1931 şi 8 în 1935, în vreme ce Partidul Laburist, întors în opoziţie şi redus la 52 de deputaţi în 1931, redobândeşte 154 de mandate în 1935. Alături de el, Independent Labour Party, exclus din Partidul Laburist oficial în 1932, formează un grup de presiune de stânga, susţinut de intelectualii din Socialist League: el obţine 4 mandate de deputaţi în 1935. Dacă National Labour rămâne la guvernare, „cura" de opoziţie a celorlalte forţe laburiste permite o profundă reînnoire a elitelor şi a doctrinelor: ostilă faţă de comunism şi fascism şi ataşată de parlamentarism, noua generaţie laburistă înţelege să reformeze capitalismul într-un sens progresist şi solidarist, promovând totodată o politică de pace şi de securitate colectivă. Puternic sprijinit de o mişcare sindicală regrupată şi întărită, partidul îşi păstrează audienţa, trecând de la 2,3 milioane de membri în 1929 la 2,7 milioane în 1939. Reorganizat şi modernizat, Partidul Laburist apare în 1939 ca fiind singura opoziţie, pregătind astfel o posibilă reîntoarcere la alternanţă şi la bipartism.

Reconstrucţia laburismului contrastează cu prăbuşirea liberalilor. După criza din 1931, partidul se divizează în trei: liberalii şi naţional-liberalii acceptă să facă parte din guvernul de uniune naţională, în vreme ce liberalii independenţi intră în opoziţie. Noi rupturi accentuează reculul electoral: dintr-un total de 72 de mandate în 1931, liberalii trec la 21 de mandate în 1935, adică de la 10,7% la 6,4% din voturi. Dezbinaţi şi fără nici un proiect, liberalii nu mai constituie un mare partid naţional în 1939.

Perioada este dominată de conservatori: de la 38,2% în 1929, scorul lor electoral trece la 56% în 1931 şi la 53% în 1935. Partidul îşi menţine unitatea sub conducerea lui Baldwin, apoi a lui N. Chamberlain. El realizează osmoza între vechile elite tory şi liberale şi îşi atrage majoritatea claselor de mijloc şi o bună parte a claselor muncitoare, fie prin condescendenţa tradiţională, fie prin deschiderea modernistă. Pragmatici, tory adoptă protecţionismul, favorizează intervenţionismul statului şi un anume paternalism social. Partidul nu este totuşi monolitic: aripa sa radicală cere mai multe reforme sociale, pe care le resping aliaţii patronatului; partizanii atitudinii ferme, printre care se numără şi Churchill, se opun pacifismului şi acelui *appeasement*[12] al liderilor; „imperialiştii" refuză evoluţia imperiului, susţinută de moderniști. Cu toate acestea, situat în centrul puterii cu o majoritate puternică, conservatorismul rămâne pivotul sistemului politic al anilor 1930.

Pe lângă aceste forţe clasice se manifestă şi alte curente. Naţionaliştii, galezi din Plaid Cymru şi scoţieni, grupaţi în Scottish National Party, întemeiat în 1933, devin mai activi. Partidul Comunist încearcă să profite de criză pentru a-şi spori popularitatea în rândului muncitorilor, intelectualilor şi anumitor conducători ai Partidului

[12] *Appeasement* — politică de conciliere.

Laburist. Rigiditatea sa doctrinară îi limitează însă influenţa, iar Partidul Comunist nu va avea decât un singur ales în cursul perioadei, absenţa unui acord cu laburiştii blocând orice speranţă de „front popular". Creată de un disident al Partidului Laburist, Mosley, mişcarea fascistă se dezvoltă începând cu New Party, care devine, în 1932, British Union of Fascists. După un scurt succes, antisemitismul, violenţa şi extremismul de care dă dovadă stau la baza respingerii sale de către majoritatea britanicilor: mişcarea era deja moartă înainte de dizolvarea sa în 1940.

Efervescenţa ideologică a anilor 1930 este dovada impactului pe care îl au criza şi mişcările politice mondiale. Însă opţiunile asumate de alegători traduc, de asemenea, în mod evident, ataşamentul lor faţă de democraţie şi refuzul oricărei derive extremiste.

2. Marile opţiuni în politica internă. Instituţiile traversează perioada fără să sufere prea mari schimbări: proiectele de reformă a Camerei Lorzilor nu sunt finalizate, criza regală din 1936 datorată proiectului de căsătorie al lui Eduard al VIII-lea[13], este soluţionată cu multă abilitate de Baldwin, care obţine abdicarea noului rege şi înlocuirea acestuia cu fratele lui, George al VI-lea, iar o lege din 1937 îi consacră opoziţiei un rol oficial, ca un element necesar al sistemului parlamentar. În practică, asistăm la întărirea executivului, susţinută de o administraţie intervenţionistă, în detrimentul parlamentului, în care jocul partizan suferă schimbări din cauza destrămării diferitelor grupuri şi a poziţiei dominante a coaliţiei guvernamentale. Dacă străzile cunosc agitaţia extremiştilor şi o serie de victime ale

[13] Eduard al VIII-lea (1894–1972), care devine rege în 1936, abdică în acelaşi an pentru a se putea căsători cu Mrs. Simpson, o americancă divorţată.

crizei, în schimb pacea civilă, garantată de justiţie şi de poliţie, nu este ameninţată. Democraţia locală rămâne activă: codificarea structurilor (1933) şi transferul numeroaselor responsabilităţi în materie socială, economică şi educativă asigură consiliilor din oraşe şi comitate un rol important.

Gestionarea politicii interne este dominată de chestiunile economice şi sociale. Guvernul laburist minoritar cu sprijin liberal al lui MacDonald încearcă, între 1929 şi 1931, câteva măsuri de asistenţă socială; acestea vor fi blocate rapid de austeritatea financiară, care sfârşeşte prin a provoca demisia premierului. Convins de George al V-lea să preia conducerea unui guvern de coaliţie, MacDonald cedează la presiunea conservatorilor, care solicită alegeri anticipate. Coaliţia triumfă cu 554 de mandate şi 67% din voturi, însă MacDonald este de acum înainte ostaticul conservatorilor, care dispun de 473 de deputaţi. Cabinetul încurajează, prin urmare, reorganizarea economică, micşorează rata dobânzii, determină variaţii de curs ale monedei, reduce ajutoarele sociale, relansează construcţiile, adoptă protecţionismul şi sistemul preferenţial — reglementări vamale favorabile ţărilor din imperiu (acordurile de la Ottawa provoacă, de altfel, demisia liberalilor). În 1935, MacDonald este înlocuit cu Baldwin, care înregistrează o victorie triumfală în alegerile din noiembrie (70% din mandatele pentru coaliţie). Reglementarea chestiunii regale şi aplanarea crizei calmează situaţia internă, problemele externe devenind acum dominante. În mai 1937, după încoronarea lui George al VI-lea, Baldwin cedează locul de premier lui N. Chamberlain, care va rămâne la putere până în 1940: gestionarea afacerilor interne este condiţionată tot mai mult de opţiunile democratice şi de creşterea pericolelor.

Deşi câteodată reacţionară şi lipsită de imaginaţie, politica dusă de guvernele epocii respective a avut totuşi meritul de a fi evitat prăbuşirea economiei şi a structurilor sociale, reuşind totodată să menţină democraţia şi pacea internă. În comparaţie cu situaţia din majoritatea celorlalte ţări, în special europene, acest rezultat nu este nici neînsemnat, nici mediocru.

3. Transformările imperiului. Încă din 1929, un plan de dezvoltare colonială încearcă să favorizeze avântul economic şi social al teritoriilor Coroanei, punând în practică ideea sistemului preferenţial în imperiu. În 1931, Statutul de la Westminster reglementează organizarea dominioanelor în cadrul Commonwealth-ului, iar în 1932, acordurile de la Ottawa fac din imperiu — colonii şi dominioane — un ansamblu economic şi monetar coerent. Din punct de vedere politic, situaţia este mai diversificată: dominioanele înţeleg să-şi păstreze autonomia, coloniile aspiră la mai multă libertate, în vreme ce metropola doreşte să păstreze un rol preponderent. *India Act*, votat în 1935, oferă un simbol acestor contradicţii: renunţând la statutul de dominion, el acordă o autonomie internă care nu îi satisface nici pe naţionaliştii din Partidul Congresului, nici pe „imperialiştii" englezi. Este însă un prim pas în lenta angajare spre autonomia internă a teritoriului. În total, dacă lăsăm la o parte slăbirea din ce în ce mai accentuată a legăturilor dintre Irish Free State, devenit Eire în 1937, şi Londra, imperiul rămâne, în ciuda incertitudinilor privind viitorul său, strâns ataşat spiritului britanic şi unit prin supunerea comună faţă de Coroană. În 1939, exceptând Eire, el constituie un bloc unanim care se va plasa alături de Regatul Unit pentru apărarea libertăţilor şi a democraţiei.

4. Diplomaţia: tergiversarea războiului. Obsedate de amintirea Primului Război Mondial, elitele şi populaţia rămân, până în 1938, ataşate de principiile dezarmării, ale păcii şi securităţii colective: sondajul naţional din 1935 (Peace Ballot) asupra acestor chestiuni o arată în mod limpede. Însă acest consens global ascunde unele diferenţieri: dacă opţiunile extremiste, ale comuniştilor în favoarea URSS sau ale fasciştilor în favoarea dictaturii, nu întrunesc decât un sprijin minimal, liberalii şi laburiştii sunt de departe mai pacifişti, susţin Societatea Naţiunilor, se opun mai mult decât conservatorii regimurilor autoritare, nu au încredere în URSS şi sunt mai puţin ostili statelor fasciste, cu excepţia unui grup restrâns şi izolat condus de Churchill. Dacă britanicii sunt în majoritate partizani ai democraţiei şi ai tratatelor, voinţa lor de acţiune este frânată de izolaţionismul american, de neîncrederea lor faţă de Franţa, de autonomia dominioanelor, de grija pentru interesele lor economice şi diplomatice şi îndeosebi de slăbirea aparatului militar. Curentul pacifist şi austeritatea bugetară limitează, până în 1936, orice tentativă de reînarmare. Deoarece ameninţarea externă începuse să se agraveze, o serie de eforturi tardive sunt întreprinse în cadrul aviaţiei şi al marinei, însă, în 1939, situaţia forţelor armate britanice este departe de a fi satisfăcătoare, în special faţă de potenţialul Axei. Toţi aceşti factori psihologici şi materiali au cântărit greu asupra deciziilor diplomatice ale conducătorilor britanici ai vremii.

Între 1929 şi 1935, Regatul Unit încearcă să salveze realizările politicii de securitate colectivă. În 1931, el acceptă Moratoriul Hoover cu privire la datoriile de război, iar în 1932, abolirea reparaţiilor germane, urmată, în 1933, de oprirea rambursării datoriilor către Statele Unite ale Americii. În paralel, el susţine politica de dezarmare a

Societăţii Naţiunilor, fără a condamna însă atacul japonez din Manciuria. În 1935, acordul de la Stresa, încheiat cu Franţa şi Italia, pare să anunţe apariţia unui front antigerman care se opunea înarmării hitleriste şi oricărei modificări a tratatelor. Însă acordul naval anglo-german, semnat la scurt timp după aceasta, nu întârzie să-i arate limitele. În acelaşi an, britanicii şi francezii condamnă, împreună cu Societatea Naţiunilor, agresiunea italiană la adresa Etiopiei, însă inutilitatea sancţiunilor economice adoptate şi tentativa unui compromis secret cu Mussolini au drept efect slăbirea poziţiei morale a democraţiilor şi favorizarea apropierii italo-germane. Englezii adoptă tot mai mult o strategie prudentă şi egoistă, care îi va conduce la umilinţele provocate de *appeasement*.

Din 1935 până în 1939, Marea Britanie adoptă o poziţie de resemnare în faţa inevitabilului, fără a reacţiona, în speranţa de a salva pacea. În 1936, ea protestează destul de slab în faţa remilitarizării Renaniei, refuză să se angajeze în războiul civil din Spania şi nu ia nici o atitudine în faţa creării Axei Roma-Berlin, extinsă la Japonia prin pactul anti-Comintern. În 1937–1938 britanicii nu reacţionează aproape deloc faţă de atacarea Chinei de către Japonia, faţă de Anschluss şi expansiunea dictaturilor: legat de Franţa, care era şi ea resemnată, Regatul Unit nu ştie nici să găsească un nou sprijin în Statele Unite ori în URSS, nici să asigure micile state europene şi nici să păstreze idealurile Societăţii Naţiunilor. Astfel, zvâcnirea sa de fermitate din vara anului 1938 în chestiunea Sudeţilor se potoleşte o dată cu Conferinţa de la München din 29 septembrie, când Chamberlain acceptă dezmembrarea Cehoslovaciei, convins fiind că a salvat în mod definitiv pacea. Câteva săptămâni mai târziu, încheierea unor acorduri de neagresiune cu Hitler arată gradul de

iluzie care îi caracterizează pe conducători, dar şi opinia britanică. Abia dezmembrarea finală a Cehoslovaciei de către nazişti, în primăvara anului 1939, avea să provoace trezirea decisivă: în acord cu Franţa, Londra le propune ajutor Belgiei şi Olandei în cazul unui atac german, acordă garanţii Greciei, României şi Poloniei, mergând până la a semna cu aceasta din urmă, aflată de acum în centrul atacurilor hitleriste, o alianţă formală. În paralel, reînarmarea este activată, iar în aprilie, devine din nou obligatorie mobilizarea pe o perioadă de şase luni. Sunt deschise negocieri cu URSS, însă guvernul britanic încearcă încă să găsească o cale de înţelegere cu Berlinul. Încheierea acordului germano-sovietic din 23 august şi invadarea Poloniei la 1 septembrie risipesc ultimele iluzii: o dată cu expirarea, la 3 septembrie 1939, a ultimatumului acordat lui Hitler, Marea Britanie se găseşte angajată în război, alături de Franţa, împotriva Reich-ului. Întreg imperiul, în afară de Eire, se alătură luptei supreme pentru libertate şi democraţie. Resemnat, însă hotărât, poporul britanic este în sfârşit pregătit să răspundă uneia dintre provocările cele mai teribile din istoria sa.

Capitolul al IV-lea

AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL (1939–1945)

I. Operaţiile militare

1. Vremea pericolelor (1939–1942). Deşi insuficient pregătiţi, britanicii intră în război încrezători atât în forţa lor potenţială, cât şi în cea a imperiului şi a Franţei. Încremeniţi într-o strategie în mod esenţial defensivă şi estimând greşit forţa reală a lui Hitler, ei nu învaţă nimic din lecţia războiului-fulger (*Blitzkrieg)* prin care Polonia fusese cucerită într-o lună (septembrie 1939). Refuzând ofertele de pace ale Führer-ului, ei se cantonează în „războiul ciudat" *(phoney war),* aflat sub semnul tergiversării, şi abia temperat de câteva operaţii navale menite să asigure securitatea mărilor. Diversele proiecte de intervenţie aliate, în special în Scandinavia, eşuează. Exact în momentul în care Chamberlain proclama că Hitler „a pierdut trenul", izbucneşte ofensiva fulgerătoare a naziştilor asupra Danemarcei şi a Norvegiei (aprilie 1940), subliniind slăbiciunea strategiei franco-britanice, soldată cu eşecul expediţiei din portul Narvik. La 10 mai, ziua în care Churchill îl înlocuieşte pe Chamberlain, începe invazia Olandei şi a Belgiei, urmată imediat de o ofensivă în Ardeni, care ocoleşte apărarea franceză a liniei Maginot. Contraofensiva aliată eşuează, însă corpul expediţionar englez şi o parte a forţelor franceze reuşesc să scape de capcana de la Dunkerque (27 mai–3 iunie). Situaţia se agravează extrem de repede; Belgia şi Olanda sunt ocupate, Franţa invadată: Parisul cade la 14 iunie. Pe ultima sută de metri, în ziua de 16 iunie, Churchill propune o uniune franco-britanică. Însă această propunere fără precedent este respinsă de guvernul francez, prezidat de acum înainte de Pétain: copleşită de înfrângere şi de

intrarea în război a Italiei (11 iunie), Franţa cere armistiţiul (22 iunie); nordul ţării şi coasta atlantică sunt ocupate, forţele sale dezmembrate, iar independenţa limitată. Churchill, care mai spera încă într-o renaştere franceză, îl ajută pe de Gaulle să îşi lanseze apelul la rezistenţă de la 18 iunie, însă rupe relaţiile diplomatice cu Vichy, trecând la bombardarea bazelor de la Mers-El-Kebir şi Dakar. Anglia se află acum singură în faţa Axei. Poziţia sa este dramatică, însă moralul ei, însufleţit de Churchill, este la înălţime, iar prestigiul îi este întărit de sosirea la Londra, în exil, a guvernelor ţărilor învinse. Este adevărat că, din iulie până în octombrie 1940, destinul ei intră în joc chiar pe propriul teritoriu, în cursul „bătăliei Angliei" dintre Luftwaffe[14], însărcinată să pregătească debarcarea germană, şi Royal Air Force[15]. Hotărâţi, englezii, şi în special piloţii, aveau să îşi dea adevărata măsură. La sfârşitul lunii septembrie, spectrul invaziei începe să pălească: naziştii nu mai încearcă să debarce; obiectivul lor este acum distrugerea maşinii de război şi a moralului britanicilor printr-o serie de bombardamente masive. Londra suferă grave distrugeri, Coventry este ras de pe faţa pământului, însă englezii rezistă, convinşi fiind că ceea ce trebuia fusese salvat. Încurajaţi de neutralitatea spaniolilor, care le dau mână liberă în Gibraltar, englezii ajung chiar să ia iniţiative în Mediterana împotriva italienilor, pe care îi bat pe mare şi în Libia (noiembrie 1940–martie 1941). Reacţia rapidă a lui Hitler, care trimite Afrika Korps în Libia la începutul lui 1941 şi invadează Iugoslavia, apoi Grecia în aprilie, îi pune din nou pe britanici în dificultate: Balcanii sunt pierduţi, iar Egiptul ameninţat. Totuşi atacul german din URSS (22 iunie) îi permite lui Churchill, care îi oferă imediat ajutor lui Stalin, să obţină, în sfârşit, un aliat, uşurând astfel presiunea militară asupra forţelor britanice. Concomitent, se întăresc legăturile cu Statele Unite ale Americii. Încă din septembrie 1940, englezii primiseră 50 de distrugătoare în schimbul unor facilităţi navale în Antile. În martie 1941 Roosevelt acceptă să înlocuiască legea *cash and carry*, care limita aprovizionarea

[14] Luftwaffe — aviaţia germană a celui de-al treilea Reich.

[15] Royal Air Force — forţa aeriană regală britanică.

către beligeranţi, cu legea de împrumut şi închiriere (*lend-lease)*[16], evident mai favorabilă, cu toate că se traduce prin lichidarea proprietăţilor engleze din SUA şi printr-o dependenţă materială şi financiară crescută a Londrei faţă de Washington chiar în momentul în care războiul naval şi submarin declanşat de Hitler (bătălia Atlanticului) afectează grav securitatea şi aprovizionarea Regatului Unit. Sprijinul moral acordat de Roosevelt cauzei engleze este întărit, în august 1941, de semnarea *Cartei Atlanticului*, care proclama ataşamentul anglo-saxonilor la democraţie, la drepturile popoarelor de a dispune de propria lor soartă şi la securitatea colectivă şi avea în vedere, în cazul în care Statele Unite ar intra în război, prioritatea luptei împotriva Reich-ului. Americanii aveau însă, *a priori*, mai multe motive de îngrijorare din cauza expansionismului nipon. În pofida alianţei sovietice şi a sprijinului american, poziţia pe teren a englezilor rămâne precară: URSS este invadată, iar la sfârşitul anului 1941 Rommel ameninţă Alexandria. Atacarea, la 7 decembrie 1941, a bazei americane de la Pearl Harbor de către japonezi provoacă intrarea Statelor Unite ale Americii în război de partea Aliaţilor, însă are de asemenea ca efect imediat ocuparea coloniilor britanice din Malaysia, Hong-Kong şi Singapore (februarie 1942), invadarea Birmaniei şi ameninţarea directă a Indiei şi Australiei. Cunoscând deja o largă mobilizare, imperiul devine un imens câmp de luptă. La sfârşitul anului 1942, situaţia evoluează însă în mod favorabil: în noiembrie, victoria înregistrată de Montgomery la El Alamein şi debarcarea aliaţilor în Africa de Nord prefigurează înfrângerea Axei în Mediterana meridională, permiţând totodată întărirea Franţei libere. În paralel, ofensivele japoneze sunt stăvilite la Midway şi în Marea Coralilor. În final, înfrângerea germanilor la Stalingrad, la începutul lui 1943, subliniază vulnerabilitatea Axei: pericolul maxim trecuse.

[16] Lend-lease Act — lege care reglementa împrumutarea şi închirierea de armament.

2. Marşul spre victorie (1943–1945). Coordonarea strategiilor militare şi mobilizarea totală a enormului său potenţial uman şi economic le permit Aliaţilor să preia iniţiativa. În Europa, debarcarea din Sicilia (iulie 1943) antrenează căderea lui Mussolini şi, chiar dacă Aliaţii nu pot cuceri rapid Italia, Reich-ul primeşte o lovitură dură, Germania este obligată să combată pe toate fronturile, pe de altă parte fiind afectată de înaintarea sovietică, blocada navală, bombardamentele aeriene şi acţiunile mişcărilor de rezistenţă. În Extremul Orient, japonezii încep să dea înapoi în faţa atacurilor combinate ale americanilor şi britanicilor. În 1944, anglo-saxonii debarcă în Normandia (6 iunie), ceea ce permite eliberarea Franţei, apoi a Belgiei şi a Olandei. Englezii participă în paralel la eliberarea Italiei şi a Greciei. Loviturilor dure date de germani cu V1 şi V2[17], britanicii le răspund prin bombardarea masivă a oraşelor germane. În Asia, ei întreprind eliberarea Birmaniei, contribuind, împreună cu chinezii, cu trupele imperiului şi îndeosebi cu americanii, la respingerea constantă a japonezilor. În 1945, Aliaţii obţin în sfârşit victoria: la 8 mai Reich-ul capitulează, urmat, la 2 septembrie, de Japonia. Deşi pe deplin susţinut de Aliaţi, precum şi de diferitele mişcări de rezistenţă, Imperiul britanic dobândea preţul moral al victoriei: singur în faţa Axei din iunie 1940 până în iunie 1941, a fost de asemenea singurul care a luptat de la început până la sfârşit, pe toate fronturile şi cu orice mijloace, de la 3 septembrie 1939 şi până la 2 septembrie 1945.

[17] V1, 2 (prescurtare de la Vergeltungswaffe) — arme produse de germani la Peenemünde şi lansate, în 1944, asupra Londrei de pe celălalt ţărm al Canalului Mânecii.

3. Conducerea operaţiilor militare şi bilanţul conflictului. Responsabilitatea supremă a operaţiilor a revenit în primul rând Cabinetului de război *(War Cabinet)* şi în special premierului: Chamberlain, apoi, începând cu 10 mai 1945, Churchill, care şi-a asumat în plus, în mod simbolic, atribuţiile de ministru al Apărării. S-a stabilit imediat o cooperare strânsă cu conducătorii politici ai imperiului şi, în mod firesc, cu şefii militari care rămăseseră totuşi sub tutela civililor. Mobilizarea, care fusese impusă în aprilie 1939, este prelungită pe toată durata războiului şi chiar extinsă şi asupra femeilor, în decembrie 1941. De la ceva mai mult de 2 milioane în 1940, numărul combatanţilor atinge aproape 5 milioane în 1945. Războiul, purtat simultan în Marea Britanie, în imperiu, pe fronturile externe, pe mare şi în aer, a solicitat o organizare completă a sistemului de apărare, sporind gradul de implicare al fiecăruia şi atenuând diferenţele de vârstă, sex ori funcţie: întreg poporul britanic a fost „combatant". Războiul, care, după înfrângerea Franţei, a fost purtat numai de britanici, s-a desfăşurat ulterior sub formă de parteneriat, împreună cu Aliaţii. Sunt puse bazele unei intense cooperări militare şi diplomatice, în care Churchill a jucat un rol major, cu URSS, SUA, guvernele locale şi mişcările de rezistenţă. Este însă evident că, începând din 1942, sovieticii pretind ca imperativele lor să fie avute în vedere, în special deschiderea frontului de vest, americanii rezervându-şi deciziile majore: dacă Montgomery sau Mountbatten au avut importante responsabilităţi, primul în Africa, apoi pe frontul de vest şi cel de-al doilea în Asia de sud-est, comandamentul militar suprem în vest îi revine lui Eisenhower, iar în Extremul Orient lui MacArthur. Însă rolul englezilor, chiar subestimat în comparaţie cu perioada precedentă, a rămas important, alianţa anglo-saxonă

rezistând în faţa dificultăţilor. În 1945, Regatul Unit se numără încă printre cele trei Mari Puteri.

În ceea ce priveşte pierderile umane ale britanicilor, numărul lor este dramatic ridicat, însă inferior atât faţă de ceilalţi beligeranţi, cât şi faţă de războiul din 1918: 300 000 de britanici şi 109 000 de soldaţi ai imperiului au pierit în lupte; la aceştia se adaugă 60 000 de civili ucişi în timpul bombardamentelor şi 30 000 de marinari ucişi în bătăliile navale. Bilanţul material este mai dramatic: 10% din bogăţia naţională a fost lichidată sau distrusă, flota a înregistrat o pierdere de 30% din tonaj, datoria publică a crescut de la 8 la 22 miliarde de lire sterline, 5 milioane de case au fost distruse sau au suferit pagube grave, echipamentele şi uzinele erau excesiv de uzate. Progresele înregistrate în materie de gestionare şi organizare economică nu puteau masca deci o sărăcire reală şi o vulnerabilitate crescută, care cereau noi obiective naţionale pentru viitor. Acest bilanţ pesimist este totuşi camuflat de prestigiul moral de care se bucură ţara în exterior şi de înaltul consens care uneşte populaţia pe plan intern. Hotărât în încercările la care a fost supus, sigur pe cauza şi pe izbânda sa, poporul britanic a „devenit astfel major" (A.J.P. Taylor).

II. Diplomaţia şi sfârşitul războiului

Două obiective majore domină diplomaţia britanică în timpul războiului. Primul decurge din refuzul oricărui compromis cu Axa: hotărâţi să ducă lupta până la victorie, englezii sunt nevoiţi să găsească aliaţi de îndată ce înfrângerea Franţei îi lasă singuri în faţa unui adversar prea puternic. De unde „alianţa cu diavolul" sovietic, din

12 iulie 1941, căutarea sprijinului american, concretizat imediat după Pearl Harbor, obţinerea sprijinului ţărilor latino-americane, dobândit în mod definitiv în 1942–1943, păstrarea neutralităţii unor state potenţial utile (Turcia, Suedia, Spania, Elveţia), ajutorarea victimelor Axei (Franţa, China) şi a tuturor mişcărilor de rezistenţă (Franţa liberă, Polonia, guvernele europene aflate în exil) şi, în sfârşit, eliminarea pericolelor (ocuparea Siriei şi a Libanului supuse Vichy-ului, tutela asupra guvernelor pronaziste din Irak şi Iran). Această diplomaţie se deschide asupra unei organizări planetare a războiului, având drept prioritate înfrângerea Reich-ului. Convoaiele logistice, raidurile, spionajul, sabotajele şi sprijinul BBC constituie, pentru englezi, mijloacele privilegiate ale acestei lupte permanente.

Al doilea obiectiv priveşte scopurile războiului. Englezii luptă pentru eradicarea fascismului, dreptul popoarelor şi securitatea colectivă. Aceste obiective, acceptate de Roosevelt încă din august 1941, vor fi în final împărtăşite de toţi Aliaţii datorită activităţii constante a lui Churchill şi Eden. Însă în spatele comunităţii de principii, fiecare dintre Marile Puteri înţelege să-şi facă auzite propriile intenţii: idealism pentru Roosevelt, expansionism pentru Stalin, realism pentru Churchill. La conferinţele de la Moscova şi Teheran din 1943 şi îndeosebi la cele de la Ialta şi Potsdam din 1945, se vor face aşadar dure compromisuri, care au în vedere situaţia forţelor pe teren şi ponderea respectivă a puterilor. Englezii obţin restabilirea independenţei Franţei şi a statelor din Europa de nord-vest şi, cu preţul modificării frontierelor, aceea a Poloniei, a Cehoslovaciei şi a României, reconstituirea Chinei, distrugerea Imperiului nipon şi restaurarea imperiilor coloniale europene. Englezii participă la ocuparea Germaniei

şi a Austriei, antrenând în această acţiune şi Franţa. Membri permanenţi, alături de sovietici şi de americani, în cadrul Consiliului de Securitate al ONU, creat în 1945, ei contribuie la includerea în organizaţie a Franţei şi a Chinei. Englezii se constituie ca parte a marii mişcări de cooperare internaţională care se creează atunci prin intermediul a numeroase instituţii (FMI, BIRD, GATT, FAO, UNESCO...), reuşind să păstreze rolul mondial al lirei sterline. Dar aceste succese, care întăresc poziţia morală a Regatului Unit, sunt umbrite de concesiile făcute URSS în plan teritorial şi ideologic: promisiunile de autodeterminare a popoarelor sunt puternic atenuate de împărţirea zonelor de influenţă (Balcani, Europa centrală) şi de interese (sacrificarea Poloniei în folosul Greciei). Mai lucizi faţă de expansionismul sovietic, englezii nu îi pot convinge de acest lucru pe americani, cărora li se opun, pe de altă parte, în ceea ce priveşte chestiunea colonială. Pe deasupra, apărarea cu sfinţenie a intereselor sale economice şi strategice în Germania, în Mediterana sau în Orientul Mijlociu dovedeşte că Marea Britanie nu a renunţat la obiectivele sale de mare putere, deşi este conştientă de ambiguităţile morale ale poziţiei şi de realitatea concretă a forţelor sale. Aceste limite, ale căror efecte se vor manifesta foarte devreme, nu-i şterg satisfacţia de a fi salvat idealul democratic şi de a fi menţinut statutul mondial al naţiunii.

III. Un popor în război

„Războiul ciudat" nu aduce decât puţine schimbări politice: Chamberlain remaniază cabinetul, însă nu poate obţine lărgirea majorităţii prin liberalii şi laburiştii din

opoziţie. Eşecul de la Narvik schimbă totul: dezamăgit de opoziţie şi de o parte a conservatorilor, premierul demisionează, iar la 10 mai 1940 Churchill preia conducerea unui guvern de coaliţie, din care liberalii lui Sinclair şi laburiştii lui Attlee acceptă să facă parte. Autoritatea şi charisma noului premier îi atrag sprijinul partidului, a cărui conducere o preia în noiembrie 1940, al parlamentului şi, de asemenea, al opiniei publice, pe care o stimulează prin desele sale discursuri difuzate la radio. Sunt create mai multe ministere noi, iar administraţia îşi vede efectivele aproape dublate. Churchill face apel la numeroşi experţi şi la o serie de personalităţi din afară, îndeosebi la Anderson pentru conducerea războiului economic şi la liderul sindical Bevin pentru Ministerul Muncii. Sub ferma conducere a premierului şi a Cabinetului de război *(War Cabinet),* sarcinile sunt repartizate în mod judicios: Churchill îşi rezervă problemele diplomaţiei şi apărării, în vreme ce Attlee, numit viceprim-ministru în 1942, primeşte răspunderea frontului din interior *(Home Front).* Mai multe puteri speciale extind în mod considerabil competenţele executivului în toate domeniile: niciodată centralizarea şi etatismul nu au cunoscut un nivel atât de ridicat. Însă această „dictatură" rămâne democratică. Regele, care rămăsese la Londra, continuă să-şi exercite funcţiile, simbolizând lupta naţiunii şi a imperiului. Parlamentul, ale cărui şedinţe fuseseră suspendate încă din 1940, îşi păstrează rolul legislativ şi critic; este menţinută o opoziţie formală, iar alegeri parţiale sunt organizate în mod regulat. Întotdeauna loial, chiar şi în momentele cele mai grave, parlamentul a rămas în continuare un loc important al dezbaterilor, în special cu privire la proiectele de după război. Opinia publică este periodic informată, fiind ţinută la curent de către BBC, iar trupele beneficiază de serviciile

oferite de Army Bureau of Current Affairs. Controlul sporit al statului asupra cetăţenilor nu este însoţit de o restrângere generală a libertăţilor: presa îşi păstrează drepturile, sindicatele pot organiza greve (1 000 în 1940, 2 200 în 1944), iar atitudinea tolerantă faţă de pacifişti, fascişti şi comunişti este repede restabilită. Este adevărat că, începând cu 1941, climatul de uniune naţională arată că măsurile coercitive s-ar fi dovedit inutile.

Organizarea ţării în timpul războiului a fost gestionată într-un mod autoritar. 55% din încasări fuseseră obţinute prin impozite: *income tax* afectează peste 50% din venituri încă din 1941. Împrumuturile, vânzările de active şi ajutorul american completează restul, iar încasările publice se dublează din 1940 până în 1945, fără a putea împiedica o creştere masivă a datoriei publice acumulate în urma cheltuielilor enorme de război şi a sprijinului acordat Aliaţilor. Mâna de lucru este afectată de hotărârea guvernului: în 1945, din 9 cetăţeni activi, 2 erau în armată, iar 3 lucrau pentru producţia de război. Planificarea forţei de muncă resoarbe şomajul şi introduce 2 milioane de femei pe piaţa muncii: se înregistrează 22,3 milioane de cetăţeni activi în 1945 faţă de 19,8 în 1939. Producţia este şi ea planificată: agricultura contribuie în mod considerabil la aprovizionarea armatei, fără a putea însă împiedica instituirea raţionalizării, însă nu a existat o piaţă neagră. Industria, minele şi transporturile sunt controlate în întregime şi profilate pe producţia de război. Cercetarea este încurajată în mod sistematic: astfel, secretele atomice deţinute de englezi le permit americanilor construirea bombelor folosite în 1945. Mobilizarea economică are însă unele aspecte negative: epuizarea materialelor, inflaţia (50% într-o perioadă de 5 ani), deficitul balanţelor comerciale, vulnerabilitatea monedei. Dimpotrivă,

creşterea salariilor reale, datorată folosirii complete a mâinii de lucru şi vigilenţei sindicatelor, a făcut ca populaţia să nu sufere prea tare în perioada de război. Ajutoarele din partea autorităţilor publice şi o politică de transfer al populaţiei ameninţate de raidurile aeriene antrenează un profund fenomen de amestec social, favorabil osmozei naţionale: diferenţele sociale se reduc concomitent cu manifestarea rapidă a aspiraţiei generale spre schimbare. Această mişcare este încurajată de presă, de BBC şi de partide. Viaţa intelectuală este extrem de activă: Orwell, Day-Lewis, Greene, Bates, Lewis, Kayes, Sansom, Lean anină viaţa literară, iar Moore, Sutherland sau Piper se remarcă în sfera artistică. Teatrul, concertele, filmele şi radioul joacă un rol capital în viaţa culturală, contribuind simultan la ridicarea nivelului educativ al populaţiei şi la mobilizarea ei ideologică. Acest climat explică, de asemenea, înmulţirea reflecţiilor asupra perioadei de după război de îndată ce victoria pare posibilă. Ziarele, biserica, intelectualii şi partidele iau poziţie în favoarea unei rupturi cu perioada de dinaintea războiului şi a instaurării unui sistem în care interesul colectiv ar fi primat asupra egoismelor individuale. Se remarcă publicarea mai multor cărţi albe pe tema educaţiei, a locurilor de muncă, a politicilor sociale şi a reorganizării economice. Cea mai importantă dintre acestea este *Rapport Beveridge* din 1942, care solicita instaurarea unui plan global de protecţie socială, bazat pe folosirea completă a forţei de muncă şi pe solidaritatea tuturor. În pofida reticenţelor lui Churchill, îngrijorat de costul proiectului, acesta este însă aprobat masiv de opinia publică. Deşi instituirea a ceea ce a fost denumit *Welfare State*[18] este amânată pentru perioada de după război, mai multe reforme capitale sunt hotărâte înainte de

[18] *Welfare State* — statul bunăstării sociale.

1945: Legea Butler din 1944 creează un învăţământ secundar public şi gratuit, prevăzând ridicarea pragului de şcolarizare la vârsta de 16 ani; Town and Country Planning Act sporesc competenţele puterilor publice în materie de organizare economică, sunt instituite alocaţiile familiale, iar democratizarea politică este lărgită printr-o reformă electorală care măreşte numărul circumscripţiilor de la 615 la 640. La toate acestea se adaugă măsurile luate în favoarea unei cooperări internaţionale lărgite în cadrul viitoarelor Naţiuni Unite. O sarcină imensă, care cerea curaj şi spirit de inovaţie, îi aştepta pe conducătorii de după război. Preocupat să îi vadă pe aceştia învestiţi cu un mandat popular clar şi dorind să culeagă roadele prestigiului de care se bucura, Churchill decide organizarea de alegeri generale, imediat după dobândirea victoriei asupra Germaniei, fără să mai aştepte înfrângerea Japoniei. Pentru că laburiştii preferau să-şi reia libertatea, el instituie un guvern de tranziţie, cu tentă preponderent conservatoare, la sfârşitul lui mai 1945, alegerile fiind fixate pe 5 iulie. Campania conservatorilor este centrată pe personalitatea conducătorului lor, nepropunând decât un program de reforme destul de vag. Laburiştii, dimpotrivă, au definit un plan complet de reorganizare a societăţii, care, respectând democraţia, prevedea totodată vaste operaţii de naţionalizare şi instaurarea *Welfare State*. Liberalii, în continuare divizaţi, se angajează în direcţia unor programe radicale, situându-se pe aceleaşi poziţii cu progresiştii din noul Partid Common Wealth al lui R. Acland, întemeiat în 1942, şi cu comuniştii. Campania agresivă a lui Churchill şi amintirea sărăciei dintre cele două războaie slăbesc cauza conservatorilor, în timp ce laburiştii oferă o cale rezonabilă spre o societate nouă. Anunţat pentru 26 iulie, pentru a putea fi luate în calcul şi

voturile soldaţilor, rezultatul este fără nici un echivoc: 47,8% din voturi şi 393 de mandate obţinute de laburişti faţă de 39% şi 213 mandate ale conservatorilor, 12 mandate ale liberalilor, 2 ale comuniştilor, 1 mandat al Partidului Common Wealth şi 19 ale independenţilor. Democraţia triumfase, însă laburiştilor le revenea de acum înainte sarcina delicată de schimbare a viitorului.

PARTEA A TREIA

VREMEA EXPERIENŢELOR (1945–1970)

Capitolul al V-lea

LABURIŞTII LA PUTERE (1945–1951)

I. Reforme şi dezbateri politice

1. Laburismul în acţiune. Dispunând de o echipă experimentată, condusă de Attlee, şi, pentru prima oară în istoria lor, de un mandat electoral clar, laburiştii trec rapid la punerea în practică a programului lor.

Profitând de virtuala etatizare a economiei, moştenită din vremea războiului, şi de extinderile deja realizate ale sectorului public, Partidul Laburist inaugurează foarte repede partea cea mai „ideologică" a proiectului său: naţionalizările. Încă din 1946, o serie de legi stipulează trecerea sub controlul public a Băncii Angliei, a minelor de cărbuni, a aviaţiei civile şi a telecomunicaţiilor. În 1947 sunt naţionalizate atât întreprinderile de producere şi distribuire a energiei electrice, cât şi transporturile interne, rutiere, feroviare şi fluviale, în totalitate. În 1948, gazul intră, la rândul lui, în sectorul public, fiind lansat totodată proiectul de naţionalizare a siderurgiei. După o lungă bătălie, aceasta nu va intra în vigoare decât în 1950, fiind imediat oprită de reprivatizarea votată de conservatori, reîntorşi la putere în 1951.

Importante prin amploarea lor şi prin mijloacele de control direct şi indirect al economiei de către stat, naţionalizările nu duc, totuşi, la o socializare a capitalului britanic. Nu aceasta era, de altfel, intenţia cabinetului: respingând proiectele bolşevice ale unei părţi a bazei sale, în special începând cu 1948–1949, acesta respinge orice idee de preluare a controlului unor noi sectoare cheie, limitându-se, în perioada care a urmat, la naţionalizarea minelor, a apelor şi a sectorului agroalimentar. De fapt, modul de gestionare a întreprinderilor naţionalizate — corporaţiile publice — excludea dirijismul statal autoritar şi totodată „puterea muncitorească", lăsând libertate maximă legilor pieţei. Principiul unei indemnizaţii generoase nega orice atingere ideologică a dreptului de proprietate. În sfârşit, limitând naţionalizarea la unele sectoare aflate în declin, prost gestionate sau deja amplu controlate de către autorităţile publice, locale sau naţionale, erau evitate astfel orice tentative de reformulare ori de refundamentare a capitalismului. Rezistenţa selectivă a conservatorilor şi a cercurilor de afaceri subliniază foarte clar acest lucru: „socializarea pierderilor" este acceptată uşor, însă de îndată ce sectoarele moderne şi rentabile încep să fie ameninţate, este organizată o viguroasă campanie pentru apărarea libertăţilor economice şi împotriva risipei şi a costurilor generate de naţionalizări. Aşa cum se prezintă, grupând aproximativ 20% din aparatul de producţie şi de servicii al ţării, sectorul public britanic apare ca fiind baza capitalismului reorganizat, releul indispensabil al activităţii economice a statului. Răspunzând dorinţelor majorităţii populaţiei şi cu precădere ale sindicatelor, organizarea şi gestionarea sa aveau să servească drept bază politicii economice keynesiene. Aceasta a avut de la început mai multe priorităţi, impuse de necesitate şi, deopotrivă, de programul din 1945. Trebuia recreată o economie a păcii, care să asigure creşterea nivelului de trai al populaţiei şi, în special, o folosire completă a forţei de muncă, restabilirea echilibrelor comerciale şi monetare şi relansarea unei creşteri solide. Pe plan financiar, Marea Britanie, slăbită de pierderea avuţiilor şi a rezervelor sale, constrânsă de datorii — 3,5 miliarde de lire

sterline, faimosul „bloc al lirei sterline" — contractate în principal pentru ţările imperiului şi de lipsa de dolari, este nevoită să negocieze un împrumut de 4,4 miliarde de dolari cu Statele Unite ale Americii şi un al doilea împrumut, în valoare de 1,25 miliarde, cu Canada. În schimb, ea se angaja să ratifice acordurile de la Bretton Woods şi deci să restabilească convertibilitatea lirei sterline.

Acest ajutor, care compensa în parte încetarea aplicării legii *lend-lease*, încă din vara anului 1945, nu are efectul scontat: creditele sunt epuizate mai repede decât fusese prevăzut, iar convertibilitatea lirei sterline, decisă în iulie 1947, este suspendată o lună mai târziu din cauza crizei financiare pe care a provocat-o. Planul Marshall, lansat în 1947–1948, oferă un răgaz, dar insolvabilitatea şi vulnerabilitatea monedei engleze reapar în 1949, antrenând o devalorizare brutală, de 30%, a lirei sterline, în raport cu dolarul. Această slăbire financiară cronică obligă statul, care absorbea la vremea respectivă 60% din produsul naţional, să îngreuneze fiscalitatea, apoi, începând cu 1947, să întreprindă o politică de control asupra salariilor şi de deflaţie relativă, agravată în mod evident între 1949 şi 1951. Dificultăţile monetare şi ameninţarea inflaţionistă generează astfel, în măsura în care guvernul intenţiona să menţină o politică a banului ieftin şi îndeosebi folosirea completă a mâinii de lucru, apariţia unor faze alternative de relansare şi de deflaţie — celebrele cicluri *stop-go* — care aveau să apese greu pe umerii economiei britanice până în anii 1980. Aceste politici fac necesare menţinerea unui control permanent al statului asupra economiei şi instituirea unei forme limitate de „planificare", dublată de o bună înţelegere cu partenerii economici, şi anume patronatul şi sindicatele: aceasta constituie începutul a ceea ce s-a numit *managed economy* şi al unui *Corporate State* în stil englezesc, care aveau să dureze până în anii 1980. În afara reorganizării şi a consolidării structurilor administrative naţionale şi locale, o serie de legi fixează cadrul acestei politici. Town and Country Planning Act din 1947 facilitează gestionarea terenurilor şi un veritabil plan agricol permite modernizarea rapidă a

agriculturii şi o creştere remarcabilă a producţiei. New Towns Act din 1946 inaugurează o politică originală de urbanism, care, însoţeşte relansarea în paralel a construcţiilor şi a amenajării zonelor verzi. Mai multe legi şi directive încurajează reorganizarea industriei, care beneficiază, pe de altă parte, începând cu 1950, de boom-ul creat de războiul din Coreea şi de politica de reînarmare. Este impusă o strictă raţionalizare, se obţine o întrerupere temporară a creşterii salariilor şi se încurajează mobilizarea în jurul relansării economice, ceea ce nu va împiedica însă apariţia unor crize conjuncturale (iarna anului 1947). Un control moderat şi întoarcerea la o gestionare clasică începând cu 1950 însoţesc „însănătoşirea" economiei: aceste măsuri traduc de asemenea o relaxare a voluntarismului politic pe care laburiştii, jenaţi în continuare de constrângerile externe şi de reticenţele din ce în ce mai vădite ale opiniei publice şi ale conservatorilor, nu au ştiut să îl impună. Bilanţul traduce cu exactitate această situaţie complexă. Venitul naţional creşte de la 8 la 12 miliarde de lire sterline între 1945 şi 1951; în acelaşi timp, sunt construite 900 000 de locuinţe, producţia agricolă creşte cu 25%, cea industrială cu 30%, exporturile cu 77%, iar şomajul, cu excepţia anului 1947, nu afectează mai mult de 450 000 de persoane. Dimpotrivă, inflaţia creşte cu 35%, balanţa comercială continuă să fie deficitară, ca şi cea a plăţilor, cu excepţia anilor 1948 şi 1950. Mai grav poate părea caracterul fluctuant al politicii guvernamentale, care reflectă divergenţele din cadrul Partidului Laburist şi riscul sub semnul căruia se desfăşoară viaţa politică şi cea economică. Dificila conciliere dintre dirijismul mai mult incitativ decât coercitiv, legile pieţei şi aşteptările opiniei publice, îndeosebi în materie socială, duce la evoluţia imperativului de renovare structurală spre o practică gestionară. Nu a existat o revoluţie economică şi cu atât mai puţin o înaintare spre „socialism", ci mai degrabă apariţia unui neocapitalism orientat de stat, însă dominat în continuare de sectorul privat, care controlează 80% din economie şi majoritatea sectoarelor-cheie (industrie, credit, terenuri, comerţ). O asemenea situaţie ridică problema mizei reale a programului laburist şi opţiunea electorală din 1945.

Reformele cele mai aşteptate priveau instituirea statului–providenţă. *Welfare State* este instituit printr-o întreagă serie de măsuri coerente. În materie de forţă de muncă şi de condiţii de muncă, National Insurance Act din 1946 creează un sistem complex de asigurări în caz de şomaj, boală, pensie, deces şi maternitate, completat ceva mai târziu printr-o altă lege cu privire la accidentele de muncă. Chiar dacă cei inactivi (0,5 milioane) şi lucrătorii independenţi (1,5 milioane) erau excluşi din sistem, acesta, prin protecţia pe care o acorda tuturor salariaţilor şi soţilor ori soţiilor acestora, renunţa la principiile de asistenţă tradiţională, stabilind o veritabilă solidaritate. Acest lucru devine mai vizibil atunci când Poor Law este abolită în 1948 şi înlocuită prin National Assistance Board, care îi cuprindea pe cei care nu se aflaseră sub incidenţa legii din 1946. O serie de alte măsuri sunt instituite pentru ameliorarea condiţiilor de viaţă ale handicapaţilor, ale persoanelor în vârstă şi copiilor (Children Act din 1948). În ceea ce priveşte sănătatea, National Health Service Act din 1946 organizează accesul liber şi gratuit la asistenţa medicală, plasând ansamblul profesiilor şi al structurilor medicale sub controlul autorităţilor publice, fără a se stabili însă o organizare publică de tip autoritar şi fără suprimarea sectorului privat. Toate aceste sisteme de protecţie socială sunt finanţate de cotizaţiile salariale şi patronale, de ajutoarele din partea colectivităţilor locale şi, în majoritate, de impozite, care devin astfel suportul politicii de solidaritate şi transfer social. În materie de gestionare, sistemul combină intervenţia autorităţilor naţionale şi a instituţiilor locale cu participarea serviciilor specializate şi a profesiilor vizate. Politica socială este completată de o strategie voluntaristă în domeniul locuinţelor şi al amenajării teritoriale, prin aplicarea lui Butler Act în domeniul educativ şi prin restabilirea drepturilor sindicale, diminuate din 1927 (Trade Union Act din 1946).

Acest ansamblu de măsuri oferă Regatului Unit cel mai avansat şi complet sistem de protecţie socială din lumea occidentală. Chiar dacă s-a lovit de rezistenţa unor lobby-uri, în special de cel al medicilor, a fost instaurat fără dificultăţi majore,

căci aşteptările publicului erau mari: conservatorii au promis, de altfel, să îl menţină în cazul în care aveau să revină la putere. În mod concret, rezultatele erau pozitive, mai puţin în domeniul locuinţelor, unde lipsurile continuau să existe, şi în materie de costuri, care erau mult mai ridicate decât fusese prevăzut, necesitând îngreunarea fiscalităţii şi aşa destul de apăsătoare. În 1951 s-a recurs obligatoriu la participarea financiară a celor care beneficiau de anumite îngrijiri, ceea ce a declanşat o polemică vie în rândurile Partidului Laburist. În pofida acestui lucru, democraţia socială, promisă în 1945, devenise o realitate.

2. Viaţa politică. Reformele afectează foarte puţin sistemul instituţionalizat: acestea s-au limitat la abolirea votului dublu al oamenilor de afaceri din City (Londra) şi din circumscripţiile universitare, ceea ce a avut drept rezultat un număr de 625 de mandate în Camera Comunelor, iar în 1949 un Parliament Act reduce la un an dreptul de veto al lorzilor, în scopul limitării rezistenţei conservatoare din Camera Lorzilor. Însă proiectele de refacere totală a celei de-a doua Camere sunt amânate. Viaţa parlamentară este însă intensă în perioada respectivă, dezbaterile regăsind cadrul bipartizan şi „conflictual" existent la începutul secolului. Rolul partidelor este întărit şi totodată clarificat.

Partidul Laburist, ale cărui efective fuseseră reînnoite şi mărite în urma scrutinului din 1945, se afirmă în mod clar drept principalul pol al progresismului, unindu-se cu Common Wealth, Cooperative Party şi cu o facţiune din Independent Labour Party. Reprezentând toate nuanţele stângii democrate — Partidul Comunist este ţinut cu fermitate la distanţă —, Partidul Laburist se bucură de sprijinul opiniei publice şi al sindicatelor şi dispune de o seamă de pârghii ale politicii. Cu toate acestea, în cadrul lui se vor manifesta unele tensiuni între aripa moderată a lui Morrisson, ataşată reformismului, şi cea stângă, care

se radicalizează şi îşi amplifică revendicările (Keep Left Movement din 1947) în favoarea instaurării unor măsuri socialiste. Ameninţat el însuşi câteodată, Attlee reuşeşte să menţină unitatea partidului printr-o serie de compromisuri succesive, ca acela negociat la Shanklin în 1949, însă nu poate împiedica, în 1951, apariţia unei opoziţii interne de stânga, condusă de Bevan. Aceste tensiuni nu sunt străine de pierderea majorităţii în alegerile din 1950 şi de înfrângerea sa, în 1951. Liberalii, satisfăcuţi de reforme, nu reuşesc să îşi definească o strategie originală, pierzând teren, întocmai ca partidele naţionaliste şi Partidul Comunist. De fapt, singurii care oferă o alternativă reală faţă de laburişti sunt conservatorii. Zguduiţi de înfrângerea suferită în 1945, ei întreprind, sub conducerea lui Churchill, o reorganizare a structurilor şi o reînnoire a elitelor lor, vizibile mai ales cu ocazia alegerilor din 1950. Acest *aggiornamento* doctrinal este de asemenea considerabil: Marile Carte adoptate între 1947 şi 1949, la iniţiativa lui R.A. Butler, demonstrează că Partidul Conservator acceptase *Welfare State*, capitalismul revizuit şi decolonizarea, fără a renunţa însă la o diplomaţie mondială, în mod hotărât prooccidentală, nici la lupta împotriva etatismului, respingând astfel toate noile naţionalizări.

Asistăm astfel la o reorientare ideologică globală a forţelor politice în favoarea reformismului şi a democraţiei sociale. Întreaga dezbatere politică rezidă tocmai în alegerea evoluţiei viitoare a noului sistem. Cât despre conservatori, aceştia nu puteau merge mai departe cu revizuirea structurilor: inocularea unui spirit „liberal" se impune în vederea dinamizării societăţii şi consolidării democraţiei. Mult mai divizaţi, laburiştii ezită între o practică social-democrată din ce în ce mai moderată şi principiile lor socializante. Această situaţie este legată de

transformarea sistemului de putere naţională. Desigur, fosta clasă conducătoare pierduse multe din locurile puterii, însă dispunea încă de numeroase susţineri şi ecouri în presă, în cadrul Partidului Conservator, în sistemul economic şi, în ceea ce priveşte modalităţile, în aparatul de stat şi în rândul opiniei publice. Mai mult *Establishment* decât clasă dominantă, ea temperează reformele şi, prin reţeaua sa de influenţă, orientează într-o largă măsură consensul naţional. Pe de altă parte, laburiştii au beneficiat de sprijinul loial al administraţiei şi al autorităţilor, însă date fiind legalismul şi respectul faţă de „sistem", aceştia nu au reuşit să se constituie ca o nouă elită majoritară şi dominantă: fundamentală în aparenţă, opţiunea politică din 1945 nu a adus o prefacere completă a mecanismului britanic al puterii. Avem aici o dovadă suplimentară a ponderii pe care o are cultura civică asupra mentalităţilor colective şi a realităţii „puterii sociale" în democraţia politică a Marii Britanii. Aceste concluzii pot fi confirmate de evoluţia opiniei publice şi de rezultatele electorale. Între 1945 şi 1948 britanicii aprobă reformele şi susţin în mod global, în ciuda dificultăţilor, acţiunile guvernului. Începând cu 1948–1949, conflictele şi neînţelegerile din cadrul majorităţii sunt înlocuite cu apariţia îndoielilor şi a criticilor: bătălia din jurul naţionalizării siderurgiei, care provoacă Parlament Act din 1949, campania antinaţionalizare dusă de conservatori şi de cercurile oamenilor de afaceri, o oarecare oboseală în faţa permanentizării constrângerilor birocratice încurajează întoarcerea la o bipolarizare a opiniei publice.

La alegerile din 1950, laburiştii, cu 13,3 milioane de voturi (46,1%) şi 315 deputaţi, nu mai au decât o majoritate de 6 mandate, liberalii sunt reduşi la 9 deputaţi, în vreme ce conservatorii urcă cu 43,5% din voturi şi 298 de

deputaţi. Participarea la vot cu un procent de 64% este cea mai puternică din 1910 şi oglindeşte intensitatea dezbaterii ideologice. Conştient de pierderea influenţei, Attlee provoacă alegeri anticipate 18 luni mai târziu: în octombrie 1951, deşi atinseseră cel mai bun scor din istoria lor, cu 48,8% din voturi, laburiştii nu obţin decât 295 de locuri în Parlament, în vreme ce conservatorii, cu 48% din voturi, dispun de un număr de 321 de mandate. Acest efect al modului de scrutin îi defavorizează atât pe liberali (6 deputaţi), cât şi celelalte partide (3 deputaţi). Experienţa laburistă se încheie: Churchill îi ia locul lui Attlee în Downing Street. În aparenţă ambiguă în ceea ce priveşte finalităţile sale profunde, perioada 1945–1951 a marcat însă o etapă capitală în istoria politică a Regatului Unit: consolidate şi solidare, democraţia politică şi cea socială fac din nou din Marea Britanie un adevărat model, solid în interior şi invidiat în exterior.

II. O nouă Mare Britanie

1. Economie, societate şi cultură. Aşa cum s-a văzut, contextul economic este complex. Pe de o parte, îmbătrânirea materialelor şi a structurilor, pierderea pieţelor externe, penuria de dolari, de materii prime şi uneori de mână de lucru, reluarea concurenţei externe şi slăbirea monetară constituie tot atâtea grave handicapuri. Pe de altă parte, rolul activ al statului, politica de folosire completă a forţei de muncă şi politica creditelor ieftine, Planul Marshall şi importanţa acordată cererii interne constituie tot atâtea avantaje. Deşi modeste pe plan extern, rezultatele sunt pozitive pe plan intern. Agricultura modernizată înregistrează o creştere cu 20% a veniturilor,

acoperind de acum înainte peste 50% din nevoile naţionale. Vechile industrii îşi reiau avântul: între 1945 şi 1951 producţia de oţel creşte de la 11,8 Mt la 15,6 Mt, cea de cărbune de la 193 Mt la 216 Mt, consumul de bumbac de la 717 milioane de lire sterline la peste un miliard. Industriile noi se dezvoltă rapid: într-un cadru performant: industria constructoare de maşini (automobile, aeronautică), industria energetică, industria agroalimentară, cea chimică (în special petrochimia). Energia atomică începe să fie în folosul societăţii încă din 1946, iar în cercetare se fac însemnaţi paşi înainte. Chiar dacă nu pot fi acoperite toate nevoile, două rezultate esenţiale sunt atinse: folosirea completă a forţei de muncă şi reluarea exporturilor. Serviciile îşi redobândesc eficacitatea: City (Cartierul financiar din centrul Londrei), deşi concurat de New York, rămâne unul din centrele financiare importante ale lumii, de curtaj[19] al materiilor prime şi de asigurări. Geografia economică suferă în continuare modificări în profitul zonei Midlands, al sudului şi al Londrei, însă politica de amenajare a teritoriului are ca scop corectarea dezechilibrelor urbane şi industriale la scară naţională, sprijinind îndeosebi zonele îmbătrânite din „regiunile negre".

Avântul economic, cu un ritm de 3% pe an, are drept consecinţă o creştere a nivelului de trai al majorităţii populaţiei, graţie vigilenţei sindicatelor şi transferurilor sociale generate de *Welfare State:* mai puţin de 10% dintre britanici, în special persoanele în vârstă, se mai găsesc sub limita sărăciei, iar acest procent este în descreştere. Redistribuirea veniturilor se operează în beneficiul celor defavorizaţi, al claselor muncitoare şi al micii burghezii şi asistăm la o îngustare netă a diferenţelor sociale în materie de putere de cumpărare şi de avere, chiar dacă

[19] Curtaj — tranzacţii cu valori mobiliare încheiate la bursă, brokeraj.

inegalităţile subzistă. Aceasta se soldează cu o uniformizare a tipurilor de comportamente şi de consum pe care le încurajează extinderea marilor magazine şi producţia de masă. Modul de viaţă urban progresează: numărul agricultorilor scade la mai puţin de 1 milion faţă de o populaţie activă de 23 de milioane în 1951; mai mult de patru cincimi dintre britanici trăiesc la oraş, iar două cincimi din cele patru în primele şase mari aglomerări urbane. În timp ce o treime a ţării, în principal regiunile de munte, nu adăposteşte decât 2% din populaţie, vaste zone suburbane încep să se extindă în regiunea Londrei, în Midlands şi în nordul Angliei, făcând indispensabilă politica noilor oraşe şi a spaţiilor verzi. Populaţia creşte de la 48 la 50 milioane de locuitori între 1941 şi 1951: natalitatea revine la cote normale, urcând de la 14,5‰ la 16,2‰, speranţa de viaţă creşte, iar mortalitatea scade de la 14,4‰ la 11,8‰, mortalitatea infantilă înjumătăţindu-se. Condiţiile sanitare se îmbunătăţesc, iar *Welfare State* contribuie, în mod evident, la ameliorarea condiţiilor de viaţă. Structura socială îşi continuă evoluţia anterioară. La vârf, clasele superioare se deschid unor oameni noi şi, chiar dacă elitismul acestora mai persistă încă, este micşorat de fiscalitate, de un stil de viaţă mai puţin ostentativ şi de o importanţă socială mai redusă. Condiţia claselor muncitoare, care beneficiază de reformele economice şi sociale, se îmbunătăţeşte, dar numărul lor scade, semn al unei mobilităţi sociale ascendente. În ceea ce priveşte clasele de mijloc, care însumează aproape o treime din efectivul total al populaţiei, acestea vor profita de creşterea numărului de funcţionari, de cadre şi profesii libere, într-un mod tot atât de firesc ca şi de *Welfare State.* Chiar dacă este exagerat să vorbim despre o „revoluţie socială" când ne referim la perioada de guvernare laburistă de după război,

o serie de schimbări notabile s-au produs în urma războiului şi a reformelor politice: o mai mare securitate, o mai mare solidaritate, o mai mare uniformitate şi o mai mare aspiraţie către progres caracterizează de acum înainte societatea britanică. Ridicarea nivelului educativ datorată lui Butler Act îşi face vizibile efectele: în vreme ce în 1935 nu erau decât 600 000 de elevi în ciclul secundar, în 1955 cifra ajunge la 2 milioane. Dacă sistemul privat a rămas intact, conservându-şi filierele elitiste tradiţionale, învăţământul public — *grammar school* şi *secondary modern school* — înregistrează un efectiv de opt ori mai mare în mai puţin de douăzeci de ani. Numărul studenţilor creşte de la 50 000 în 1940 la peste 70 000 în 1951. Cinematograful, presa şi radioul constituie vectorii principali ai unei veritabile culturi de masă. Apare televiziunea, iar modalităţile de petrecere a timpului liber se generalizează; sporturile, jocurile, turismul şi activităţile distractive sau bricolajul iau amploare datorită reducerii timpului de muncă şi extinderii concediilor. Dacă revistele, jocurile distractive (bingo), presa de senzaţie atrag publicul larg, asistăm, de asemenea, datorită activităţii unor organisme noi, cum ar fi *Arts Council,* creat în 1946, la o dezvoltare a programelor culturale, a festivalurilor şi a lecturii. Festival of Britain va constitui în 1951 un eveniment naţional care va marca o veritabilă „renaştere engleză". Literatura, printr-o serie de nume, precum A. Thirkell, Agatha Christie, C. Fry, E. Waugh, T.S. Eliot, S. Maugham, rămâne activă, deschizându-se totodată modei străine (existenţialismul) şi preocupărilor unei lumi în tranziţie. Muzica prin B. Britten, pictura prin G. Sutherland ori F. Bacon, sculptura prin H. Moore îşi menţin nivelul. În ştiinţă britanicii menţin standardul atins în domeniul fizicii, al biologiei, în medicină (penicilina) sau în astronomie. În

acelaşi timp, asistăm şi la o înflorire a ştiinţelor sociale şi a filosofiei, reprezentate de B. Russell şi F. Hayek. Stingerea tensiunilor caracteristice perioadelor anterioare se traduce printr-un mai slab activism ideologic. Cu toate că partidele îşi măresc efectivele, aproape 2 milioane pentru conservatori şi aproximativ 6 pentru laburişti, activitatea lor este mai mult socială decât revendicativă. La fel şi sindicatele, care îşi sporesc numărul aderenţilor de la 6 milioane în 1939 la 8 milioane în 1945, apoi la 9,3 milioane în 1951, şi îşi centrează obiectivul asupra accesului tuturor la *Welfare State* mai mult decât asupra trecerii la o formă, fie şi limitată, de socialism. Aceeaşi moderaţie în plan spiritual, la care se adaugă şi efectele secularizării. Practica, în medie, scade la 20%, cu unele variaţii sensibile în funcţie de confesiuni: 10% pentru anglicani, 20% pentru nonconformişti, însă 45% pentru catolici. Religiozitatea dăinuie şi influenţează în continuare comportamentele sociale, însă credinţa evoluează spre un neomoralism convenţional. Astfel, în cursul mutaţiilor survenite după război, se profilează cu hotărâre, însă fără o ruptură, chipul unei noi Anglii, mai puţin inegalitară, dar mai prosperă, mai puţin dominatoare, însă mai consumatoare, mai puţin înflăcărată de muncă şi de autodepăşire, însă mai preocupată de înflorire şi de progres. Această civilizaţie aflată în plin proces de evoluţie se traduce, de asemenea, printr-o atitudine diferită pe scena mondială.

2. Marea Britanie şi lumea cea nouă. Conştientizând rapid că nu este decât „cea mai mică dintre cele trei mari puteri", Regatul Unit îşi vede libertatea externă de manevră limitată de o întreagă serie de factori: dependenţa faţă de Statele Unite ale Americii, promisiunile făcute imperiului, divizarea rapidă a lumii în două tabere

ostile, reorganizarea necesară a Europei şi apariţia anti-colonialismului.

În ceea ce priveşte imperiul, guvernul decide angajarea hotărâtă a procesului inevitabil al decolonizării. La 15 august 1947, India obţine independenţa: retragerea britanică este însoţită de o împărţire a teritoriului: pe de o parte, provinciile hinduse, care constituie Uniunea Indiană, şi, pe de altă parte, provinciile musulmane, care formează cele două componente ale noului Pakistan. În pofida războiului care le va opune nu după mult timp, cele două noi state, care vor deveni republici începând cu 1950, acceptă să intre în Commonwealth, acesta transformându-se de acum înainte într-un ansamblu multirasial, unit prin supunerea comună faţă de Coroană. În 1947–1948, Birmania şi Ceylon îşi dobândesc independenţa, însă numai Ceylon va intra în Commonwealth. În 1948, britanicii, angajaţi în mod nefericit în chestiunea Palestinei, locul de confruntare a naţionalismului arab cu cel evreiesc, abandonează definitiv acest teritoriu, al cărui mandat îl redaseră încă din 1947 Organizaţiei Naţiunilor Unite: naşterea statului Israel este marcată de începutul războaielor arabo-israeliene (independenţa acordată în 1946 Iordaniei, dificultăţi cu Egiptul). În 1949, britanicii unesc Terra-Nova cu Canada şi recunosc deplina independenţă a Irlandei (Eire), care se retrage din Commonwealth. Marea Britanie îşi îndulceşte regimul colonial, pregătind calea spre o decolonizare resemnată, însă mai mult voluntară decât impusă.

În plan diplomatic, Marea Britanie îşi îndeplineşte rapid opţiunile decisive. Cum speranţele cooperării internaţionale întruchipate de ONU se văd ameninţate de escaladarea războiului rece, guvernul renunţă la politica sa de echilibru între cele două superputeri, optând cu hotărâre

pentru o strategie prooccidentală, articulată pe o „relaţie specială", strânsă cu Statele Unite ale Americii. Ferm apărată de Attlee şi Bevin şi susţinută de sindicatele ostile comunismului, această politică vine în întâmpinarea dorinţelor lui Churchill şi ale conservatorilor, extrem de neîncrezători faţă de URSS, şi beneficiază de sprijinul opiniei publice, lovindu-se totodată de aripa stângă a Partidului Laburist şi de pacifişti. Ea se traduce prin crearea bizonei, fuziune a zonelor de ocupaţie engleză şi americană în Germania şi printr-o politică simultană de ajutorare în vederea reclădirii Germaniei de Vest — care va deveni în 1949 RFG — şi de rezistenţă în faţa ameninţărilor sovietice, de exemplu, cu ocazia instituirii podului aerian pentru a provoca eşecul blocadei Berlinului hotărâtă de Stalin (iunie 1948–mai 1949). Această politică este pusă la încercare atât prin participarea la războiul din Coreea în 1950, cât şi printr-o reînarmare masivă, care duce la creşterea cheltuielilor de apărare de la 20 la 25% în cadrul bugetului din perioada 1947–1951. Această politică se vrea paritară, după cum subliniază decizia lui Attlee de dotare a Regatului Unit cu armament atomic (1949), însă nu poate masca totuşi dependenţa crescută a Londrei faţă de Washington: astfel englezii sunt nevoiţi să predea ştafeta americanilor în 1947 pentru combaterea insurecţiei comuniste în Grecia ori să apeleze la aceştia pentru a para lovitura de forţă a lui Mossadegh[20] împotriva Anglo-Iranian Oil Company din Iran (1951). În plus, apărarea britanică depinde din ce în ce mai mult de protecţia americană; dacă înfiinţarea NATO din 1949 corespunde dorinţei britanicilor de creare a unei apărări

[20] Mossadegh — Mohammad Hedayat, prim-ministru iranian ce încearcă o naţionalizare a petrolului în 1951; în 1953 va fi destituit de şahul Reza Pahlavi.

occidentale, conducerea noii Alianţe atlantice aparţine americanilor, care îşi instalează bazele chiar în Anglia. Participarea englezilor la NATO traduce, de asemenea, opţiunea nouă şi fermă a diplomaţiei de la Londra: acceptarea unor alianţe permanente pe timp de pace. În 1947 Marea Britanie acceptase deja să se alieze cu Franţa prin Tratatul de la Dunkerque. În 1948, această alianţă va fi lărgită cu Benelux prin Pactul de la Bruxelles, iar în 1949, crearea Consiliului Europei va constitui preludiul pentru instituirea Alianţei atlantice. Deşi englezii refuză să se angajeze în procesul de integrare europeană, încurajându-l însă, visul unei diplomaţii „a marii extinderi" se estompează într-o serie de acţiuni, chiar dacă ţara reuşeşte să păstreze Commonwealth-ul, interesele sale particulare şi o anumită autonomie de decizie (recunoaşterea Chinei comuniste în 1949). Instaurarea, pe o perioadă de 10 ani, a serviciului militar, în 1947, subliniază de asemenea imperativul de apărare din cadrul diplomaţiei britanice. Constrâns să opereze o serie de alegeri drastice pentru menţinerea strategiei sale mondiale, Regatul Unit nu mai este, în 1951, pe deplin stăpân pe independenţa şi pe viitorul lui.

Capitolul al VI-lea

UN ECHILIBRU REUŞIT? (1951–1970)

I. O democraţie reformistă

1. Cei treisprezece ani ai „domniei conservatoare". Întoarcerea la bipartism se confirmă: conservatorii şi laburiştii monopolizează pe rând între 88 şi 97% din voturi, diferenţele care îi separă nedepăşind niciodată 6% din alegători. În schimb, alternanţa pare să nu mai funcţioneze: învingători în 1951, conservatorii câştigă apoi în mod strălucit alegerile din 1955 (49,7% din voturi şi 344 de mandate) şi pe cele din 1959 (49,4% din voturi şi 365 de mandate), fiind extrem de aproape de victorie în 1964 (43,4% din voturi şi 304 mandate).

Succesul continuu al conservatorilor ţine mai întâi de un mediu favorabil: conjunctura internaţională, mai paşnică şi mai dinamică, facilitează redresarea ţării, voinţa naţională optimistă, care coincide cu „noua era elisabetană" deschisă de urcarea pe tron a reginei Elisabeta a II-a în 1952 şi de încoronarea ei în 1953, şi, până la începutul anilor 1960, dificultăţile interne întâmpinate de Partidul Laburist, care evidenţiază, prin contrast, atuurile conservatorismului. Însă reuşita acestuia se datorează şi propriei charisme. În primul rând, charisma oamenilor: fie că este vorba despre prim-miniştri (Churchill din 1951 până în 1955, Eden din 1955 până în 1957, Macmillan din 1957 până în 1963 şi Home din 1963 până în 1964), despre echipele ministeriale, despre elitele parlamentare sau despre conducătorii partidelor, personalul politic conservator pare, de regulă, experimentat şi eficient. Susţinut de aproximativ 3 milioane de aderenţi şi militanţi, Partidul Conservator reuşeşte să conjuge unitarismul structurilor şi autoritatea conducerii sale cu o

deschidere în materie de recrutare de noi membri, favorizată de reformele interne din 1949, şi cu adaptabilitatea orientărilor sale ideologice. Epoca Macmillan va corespunde pe toate planurile cu apogeul conservatorismului în viaţa politică naţională. Cel de-al doilea atu al conservatorilor constă în proiectul de plan pe care îl au. Pe baza Cartelor din perioada anterioară, acesta prevede păstrarea realizărilor moştenite de la laburişti şi totodată adaptarea acestora la imperativul de libertate şi progres, specific conservatorilor. Potrivit declaraţiei lui Eden din 1947, este vorba despre clădirea unei „democraţii a proprietarilor", prosperă şi responsabilă.

Perioada guvernării conservatoare constituie aşadar o epocă de tranziţie continuă, marcată de o fază de progres, din 1951 până în 1960, şi de o fază de consolidare, din 1960 până în 1964. Apărarea libertăţilor şi a democraţiei se traduce prin suprimarea numeroaselor constrângeri administrative, cea a raţionalizării (1954), prin redistribuirea circumscripţiilor, care ajung până la 630 în 1954, îmbunătăţirea procedurilor parlamentare şi reforma Camerei Lorzilor (crearea demnităţii de pair pe viaţă în 1958, dreptul de a renunţa la titlu, instituit în 1963). Sistemul judiciar este îmbunătăţit, iar ajutorul legal, instaurat în 1949, cunoaşte o extindere. Libertăţile sociale sunt lărgite în beneficiul copiilor, al persoanelor handicapate şi al salariaţilor. Se înregistrează reforma administraţiei locale, aplicată structurilor, finanţării şi puterilor sale (Town and Country Planning Acts din 1959 şi 1962). Sunt prezentate, de asemenea, ca liberale introducerea televiziunii comerciale în 1954, reforma chiriilor (Rent Acts din 1954 şi 1957), desfiinţarea protecţionismului vamal (1964), ca şi decolonizarea şi orientarea prooccidentală a diplomaţiei. Preocuparea pentru continuitatea şi respectarea principiilor transpare şi în procesul de gestionare a ceea ce britanicii numesc *the managed economy*. Astfel, reprivatizarea siderurgiei şi a transporturilor rutiere, promisă în 1951, este înfăptuită în 1953; desfiinţarea monopolului BBC, dorită de aripa „liberală" a conservatorilor, este hotărâtă în 1954; reorganizarea şi rentabilizarea sectorului public, proces ce devenise imperativ în

opinia tehnocraţilor, este realizat în mod continuu (organizarea British Electricity Authority în 1954 şi 1957, destrămarea British Transport Commission în 1962, publicarea Cărţii albe asupra gestionării întreprinderilor naţionalizate în 1961). În esenţă însă, schimbările nu sunt spectaculoase: cea mai mare parte a naţionalizărilor operate de Partidul Laburist sunt menţinute, iar sectorul public va fi chiar lărgit în 1954 prin crearea United Kingdom Atomic Energy Authority. Sectorul siderurgic şi transporturile rutiere vor rămâne în continuare sub tutela publică, iar noua Independent Television Authority va fi supusă aceloraşi imperative ca şi BBC. Politica socială se înscrie într-un mod şi mai clar pe linia moştenirilor laburiste. Cheltuielile pentru *Welfare State* înregistrează aproape o triplare între 1951 şi 1964, iar drepturile sociale în materie de sănătate, pensii, şomaj şi ajutorarea familiilor sunt extinse. Sumele alocate educaţiei cresc de la 2,7 la 4,1% din PNB: 8 milioane de locuri suplimentare sunt create în sistemul şcolar şi cu 60% mai mult în universităţi. Numărul studenţilor se triplează în perioada 1951–1964. În acelaşi timp, numărul tinerilor peste 15 ani aflaţi în învăţământul secundar creşte de la 22 la 38%. Programul referitor la locuinţe cunoaşte şi el o dezvoltare importantă, atingând în 1954 un obiectiv de 300 000 de locuinţe pe an, fixat de Congresul conservator din 1950: un număr de 4 milioane de locuinţe sunt create astfel între 1951 şi 1964, din care jumătate de către autorităţile locale, iar restul de către un sector privat din ce în ce mai activ. În paralel, gestionarea globală a economiei urmează regulile fixate de Partidul Laburist: este vorba despre ceea ce s-a numit *butskellism* — combinaţie între numele laburistului Gaitskell şi al conservatorului Butler, care s-au succedat în funcţia de cancelar al Eşichierului[21]. Rata de schimb rămânând fixă, regularizarea economiei se face prin intermediul bugetului şi al ratei dobânzilor: relansarea şi scăderea dobânzilor stimulează creşterea economică, în vreme ce, dimpotrivă, deflaţia şi creşterea dobânzilor frânează expansiunea economică. În pofida unor riscuri pe care le vom descrie ceva

[21] Cancelar al Eşichierului — ministru de finanţe în Marea Britanie.

mai departe, această politică a permis o creştere cu 40% a producţiei, cu 25% a consumului menajer, cu 28% a veniturilor reale (110% din veniturile nominale), cu 40% a investiţiilor fixe, cu 30% a nivelului de trai efectiv, cu 25% a PIB pe cap de locuitor şi un ritm anual de creştere cuprins între 2,5 şi 3%. În acest fel, şomajul rămâne limitat la mai puţin de 400 000 de persoane, cu excepţia perioadelor 1958–1959 şi 1962–1964. Semn tipic al administraţiei conservatoare, rata impozitului pe venit scade de la 48 la 38% în 1965. Prelungind politica anterioară „corporatistă", conservatorii o accentuează chiar printr-o atitudine sistematic conciliantă faţă de sindicate, menită să compenseze favorurile consimţite în paralel pentru capitalismul privat. Un pas suplimentar spre o gestionare paritară a economiei sociale este înfăptuit în 1962, o dată cu înfiinţarea NEDC (National Economic Development Council), organism care asocia guvernul, administraţia, sindicatele şi patronatul, şi cu organizarea unei forme mai suple de planificare, la scară naţională şi regională. Scopul NEDC era asigurarea unei creşteri anuale de 4%, o politică sănătoasă a veniturilor pentru a lupta împotriva inflaţiei şi modernizarea generală a economiei. Un pas nou şi îndrăzneţ, corolar al acestei strategii, este înfăptuit în 1961, când Macmillan decide înaintarea candidaturii Regatului Unit pentru Piaţa Comună. În pofida opoziţiei franceze, exprimată în 1963, guvernul conservator, care păstrase distanţa faţă de integrarea europeană, neacceptând să participe decât la Asociaţia Europeană a Liberului–Schimb (AELS) fondată în 1958, recunoştea astfel temeiul voluntarismului de care dădeau dovadă partenerii de pe continent şi pe cel al predecesorilor lui, laburiştii. În realitate, conservatorii se disting de laburişti mai puţin prin natura reformelor, cât mai ales prin spiritul care îi animă: primii înţeleg consolidarea edificiului şi totodată modernizarea lui, pe când ceilalţi doresc modificarea structurilor.

În ciuda progreselor reale, proiectul conservator se va lovi de o serie de limite, care decurg, în parte, din înseşi principiile sale. Astfel, în economie, guvernele succesive nu au reuşit să întrerupă cercul infernal al ciclurilor *stop-go,* ca urmare a ataşamentului

lor faţă de politica de schimb fix al lirei sterline şi a refuzului de a recurge la şomaj ori de a aduce atingere acelui *Welfare State*. Din 1951 până în 1964 se vor succeda trei faze *go* (1953–1955, 1958–1960, 1962–1964) şi trei gaze *stop* (1951–1953, 1955–1957, 1960–1962). În timpul fazei *go*, liberalizarea creditului şi creşterea consecutivă a consumului provoacă dezvoltarea şi relansarea, dar şi creşterea importurilor şi a inflaţiei, ceea ce antrenează o criză a lirei sterline. Astfel, se impune faza *stop,* materializată prin frânarea investiţiilor, a creditelor şi a cheltuielilor publice. Deşi se înregistrează o redresare a parităţii lirei sterline, deflaţia antrenează recesiunea şi creşterea şomajului: o nouă relansare devine necesară. Această politică, pe care electoralismul[22] o complică şi mai mult, perturbă eficacitatea economică, dezorganizează gestionarea publică şi creează o serie de tensiuni sociale (cf. *pay pause* din 1961). De unde, în pofida unor performanţe incontestabile, întârzierea înregistrată de Regatul Unit în comparaţie cu rivalii săi, mai ales europenii, care accentuează impresia de ineficienţă a autorităţilor publice, resimţită din ce în ce mai acut de opinia publică. Măsurile luate în vederea neutralizării efectelor negative din cadrul procesului, în special politica referitoare la venituri, gestionarea paritară a economiei în cadrul *Corporate State* şi încercarea de a intra în Piaţa Comună nu reuşesc, în 1964, să convingă alegătorii de justeţea şi reuşita strategiei conservatoare. Aceasta este însă şi victima propriei imagini. Până în 1960, dificultăţile generate de criza din Suez, de eliminarea lui Butler de către Macmillan cu ocazia demisionării lui Eden sau de dezacordurile cu privire la politicile urmate fuseseră depăşite datorită bunăstării şi impactului pozitiv al liderilor asupra opiniei publice, mărit datorită rolului crescând al mass-media şi al publicităţii. Începând cu anii 1960, „prezidenţializarea" sistemului politic pare excesivă, epurările ministeriale, ca aceea din iulie 1962, sunt percepute ca nişte eşecuri, criza declanşată de plecarea lui Macmillan în 1963, înlocuit de Home în defavoarea lui

[22] Electoralism — orientare a unui partid sau guvern în funcţie de consideraţii pur electorale.

Butler, drept o intervenţie negativă a şefilor conservatori, iar scandalurile (afacerea Profumo) drept un semn al decadenţei. Aflată în stare latentă din anii 1950, denunţarea „domniei *Establishment*-ului" se acutizează, agravând sentimentul general de nemulţumire şi, prin contrast, redând dinamism şi speranţe rivalilor Partidului Conservator.

Primul semnal este dat de renaşterea liberalilor. Prezentându-se ca o forţă de progres naţional, aceştia înregistrează o creştere a numărului de voturi (2,7% în 1955, 5,9% în 1959, 11,2% în 1964), precum şi a mandatelor (6,6 şi respectiv 9 deputaţi), rolul lor de tribuni apărând în mod limpede cu ocazia alegerilor parţiale cum ar fi cele de la Orpington din 1962. Pe de altă parte, în timp ce comuniştii stagnează, partidele naţionaliste, cel al galilor, al scoţienilor şi al irlandezilor, recapătă o anumită influenţă. Însă cei care revin în forţă sunt laburiştii, sfârşind prin a prelua puterea în 1964. Partidul Laburist a întâmpinat însă o seamă de dificultăţi, punctate de o gravă serie de „încercări" electorale (48,8% din voturi în 1951, 46,4% în 1955, 43,8% în 1959 şi respectiv 295, 277 şi 258 de mandate), care îi pun în cauză structurile şi ideologia. Până în 1957, ascensiunea stângii „bevaniste" destabilizează partidul, neputând împiedica însă alegerea moderatului Gaitskell ca lider, în locul lui Attlee (1955). Însă tocmai încercarea moderaţilor de a adapta discursului laburist într-un sens social-democrat relansează tensiunile: proiectul de abolire a clauzei IV a statutelor se loveşte de o condamnare severă în 1960, agravată şi mai mult prin votarea, în acelaşi an, a unei moţiuni a congresului în favoarea dezarmării unilaterale, contrar voinţei conducerii. Gaitskell reuşeşte totuşi să-şi recapete autoritatea: congresul din 1961 respinge caracterul unilateral, aderând totodată la tezele reformiste, de îndată ce clauza IV nu mai este repusă în cauză. După moartea subită a lui Gaitskell, în 1963, succesorul acestuia, H. Wilson, reuşeşte, profitând cu abilitate de charisma sa, să reunifice partidul şi să seducă electoratul pe baza unui program modernizat, al cărui pivot îl constituie „revoluţia ştiinţifică şi tehnologică" Această strategie aduce, în sfârşit,

succesul mult aşteptat: în octombrie 1964, cu 44,1% din voturi şi 317 mandate, Partidul Laburist revine la putere.

Deşi aprecierile negative ale lui Wilson cu privire la domnia conservatorilor — „treisprezece ani irosiţi" — par exagerate, conducerea tory nu răspunde la toate provocările perioadei: facilităţile şi bunăstarea generală nu pot masca ocaziile pierdute şi dificultăţile latente, atât în plan intern, cât şi extern. În 1962, americanul Acheson a rezumat astfel situaţia: „Marea Britanie a pierdut un imperiu însă nu şi-a găsit încă un rol."

2. Şansele şi neşansele guvernului Wilson (1964–1970). În ciuda unei majorităţi reduse, de numai 4 mandate, Wilson intenţionează să pună în practică rapid şi ferm programul laburist de modernizare a ţării. Pentru reuşita acestuia, el se înconjoară de o echipă guvernamentală remarcabilă, dacă nu experimentată, formată din specialişti competenţi şi tehnocraţi eficienţi. El reorganizează ministerele şi administraţia, recurge sistematic la mass-media şi întăreşte şi mai mult rolul de prim-ministru. Câştigând încrederea opiniei publice, acesta va obţine, în alegerile din 1966, o solidă majoritate de 97 de mandate: Partidul Laburist obţine 47,9% din voturi şi 363 de locuri în parlament.

La nivel politic se înregistrează o serie de reforme: refacerea şi modernizarea funcţiei publice în 1968 sub autoritatea primului ministru, introducerea, în 1969, a vârstei de 18 ani, ca majorat electoral îmbunătăţirea funcţionării justiţiei (1968–1970), reorganizarea forţelor armate şi a diplomaţiei (1964–1965), reorganizarea administraţiei locale (Town and Country Planning Act din 1968), modernizarea procedurilor parlamentare (1966), crearea unui Ombudsman[23] (1967). Precedate de multiple raporturi

[23] Ombudsman — în ţările scandinave, personalitate independentă, care are sarcina de a examina plângerile cetăţenilor împotriva administraţiei.

oficiale, aceste reforme şi proiecte de reformă (cu privire la Camera Lorzilor, regionalizare) favorizează modernizarea şi profesionalizarea sistemului politic şi apariţia tehnocraţilor, completare indispensabilă a unui *Corporate State* aflat în plin proces de dezvoltare. Toate acestea se văd extrem de clar în plan economic. Întărirea puterii sindicatelor (TUC) şi a patronatului (CBI), la recomandarea Comisiei Donovan în 1968, este într-adevăr necesară pentru implementarea planificării şi a dezvoltării de comun acord. În 1964 o Declaraţie tripartită lansează mişcarea, prelungită în 1965 de crearea National Prices and Incomes Board şi de adoptarea unui Plan naţional pe cinci ani, care prevedea o creştere a venitului naţional de 25%. Statul stimulează reprivatizarea structurilor economice: el reprivatizează siderurgia în 1967, pentru a o face mai performantă, şi creează, în acelaşi an, Industrial Reorganization Corporation, care prezidează un vast proces de fuzionări (British Leyland) şi de reorganizări în sectorul industrial şi financiar. Mai multe legi încurajează în paralel inovaţia şi competitivitatea. Toate aceste măsuri, inclusiv cele care vizează ameliorarea gestionării sectorului public, în special în sectoarele transporturilor, sunt luate nu într-un scop ideologic, ci pentru dinamizarea capitalismului naţional sub controlul stimulator al statului: obiectivul este, aşadar, mai degrabă „liberal" decât „socialist". Pe de altă parte, restructurarea economică este însoţită de o politică activă a „relaţiilor industriale": legislaţia sindicală devine mai suplă în favoarea sindicatelor, iar în 1968, guvernul propune un text global referitor la rolul deţinut de *trade unions,* la negocierea colective şi la gestionarea conflictelor de muncă. Acest proiect (*In place of strife*), care în final este abandonat, este reluat în parte de acordul sindicate-guvern din 1969. La aceste măsuri se

adaugă o întreagă serie de texte cu caracter social în materie de locuinţe, protecţie socială, ajutorare a tinerilor şi a familiilor. Este legalizat avortul în 1967, este liberalizată legislaţia privind homosexualitatea (1967), iar pedeapsa cu moartea este abolită (1965). Sistemul educativ este reformat şi democratizat, îndeosebi prin crearea unor *comprehensive schools* în 1965. Se înregistrează înfiinţarea a circa douăzeci de universităţi şi a numeroase şcoli politehnice: creşterea nivelului de pregătire este corolarul dezvoltării şi al progresului.

Acest bilanţ pozitiv este totuşi grevat de mai multe dificultăţi recurente, care i-au limitat, ba chiar anulat efectele. Guvernul refuză, cu încăpăţânare, să devalorizeze lira sterlină, ceea ce îl obligă să continue practica acelor *stop-go* şi să ducă o strategie confuză a creditului, a fiscalităţii, a drepturilor vamale şi a preţurilor. Impusă până la urmă de puseurile inflaţioniste şi de degradarea comerţului exterior, devalorizarea din noiembrie 1967 (14,3% în raport cu dolarul) antrenează o accentuare a deflaţiei, o creştere a şomajului, o politică strictă a veniturilor şi abandonarea progresivă a obiectivelor planului. Această cură de însănătoşire se traduce prin stagnarea dezvoltării şi o serie de dificultăţi care nu pot fi înăbuşite din cauza politicii contractuale. Sindicatele, care evoluează din ce în ce mai mult spre stânga începând cu anii 1960, refuză orice control din partea statului asupra acţiunii lor revendicative: opoziţia lor provoacă eşecul proiectului *In place of strife* în 1969, retragerea umilitoare a cabinetului fiind mascată de o angajare moderată pur formală. Degradarea relaţiilor guvern–sindicate provoacă reapariţia clivajelor ideologice interne din cadrul Partidului Laburist: caracterul moderat şi tehnocrat al procesului de gestionare imprimat de premier, atitudinea proamericană a acestuia şi ambiţiile sale

europene se lovesc de radicalismul stângii laburiste şi sindicale, contestatară, anti-CEE şi pacifistă. Recrudescenţa grevelor, blocajul anumitor reforme (cea a lorzilor în 1968), tulburările studenţeşti exprimă o nemulţumire din ce în ce mai clară, care va duce la slăbirea poziţiei premierului, îngrijorând totodată opinia publică, preocupată de apariţia unei „puteri sindicale" ce este o ameninţare la adresa democraţiei. Să adăugăm la acestea problemele legate de imigrare, redeschiderea Chestiunii irlandeze, dificultăţile politicii externe şi afacerea rhodesiană, şi vom înţelege mai bine eşecul electoral al lui Wilson cu ocazia scrutinului din iunie 1970. În vreme ce spera să profite de o „înseninare", guvernul suferă o înfrângere din partea conservatorilor: el nu obţine decât 43% din voturi şi 287 de mandate faţă de 46,4% şi 330 de mandate ale conservatorilor, 7,5% şi 6 mandate ale liberalilor, celelalte 7 mandate aparţinându-le naţionaliştilor irlandezi şi scoţieni şi independenţilor.

Acest eşec îşi are cauza şi în modificările peisajului ideologic. Dacă Partidul Liberal nu reuşeşte să îşi consolideze în mod durabil poziţia (voturile sale scad de la 11,2% în 1964 la 8,5% în 1966 şi 7,5% în 1970, iar mandatele de la 9 la 12 şi apoi la 6), contestarea pe care o întâmpină confirmă ascensiunea în forţă a stângii din anii 1960, deosebit de vizibilă în cazul studenţilor şi al sindicatelor, şi un foarte clar avânt al naţionalismului manifestat de galezi, scoţieni şi în special de irlandezi. În Scoţia şi în Ţara Galilor, autonomismul are câştig de cauză, iar în Ulster războiul civil bate la uşă. Chestiunea imigrării creează divergenţe în cadrul opiniei publice, ducând la apariţia unui extremism de dreapta: National Front este creat în 1966. În privinţa conservatorilor, aceştia îşi reorganizează structurile şi modul de recrutare a şefilor, ceea

ce îi permite lui E. Heath să-l înlocuiască pe Home în 1965. Este modernizat totodată proiectul conservator, în sensul unei mai mari eficienţe în domeniul economic şi în sistemul politic şi al unei apărări vigilente a democraţiei, îndeosebi împotriva sindicatelor şi a tuturor extremiştilor.

II. Un popor aflat în faţa destinului său

1. ***An acquisitive and permissive society***[24]. După faza reformelor din perioada de după război, capitalismul mixt britanic cunoaşte până în 1970 o eră a consolidării, a modernizării şi a dezvoltării. Agricultura devine cea mai performantă din Europa. Pompată cu ajutoare din partea statului, ea va fi supusă unui proces rapid de mecanizare, atingând, în toate domeniile, un înalt nivel de productivitate şi de tehnicitate: producţia creşte cu 60% şi acoperă aproximativ 55% din nevoile naţionale. Deşi populaţia agricolă activă scade de la 5 la 3% din mâna de lucru totală, asistăm la o creştere a numărului de exploatatori direcţi şi la o micşorare a numărului de fermieri şi salariaţi agricoli. Integrarea cu sectorul agroalimentar se întăreşte, iar alte activităţi capătă o dezvoltare din ce în ce mai mare (turismul).

Industria cunoaşte şi ea o serie de mutaţii importante: concentrare crescută, modernizare continuă, integrare îmbunătăţită cu sectoarele financiare şi comerciale. Sursele de energie se diversifică: dacă producţia de cărbune se află în declin (223 Mt în 1951, 145 Mt în 1970), petrolul asigură în schimb două treimi din nevoi, în paralel cu dezvoltarea energiei atomice. Siderurgia rămâne un sector puternic: 15,5 Mt în 1951, 27,8 Mt în 1970, ca urmare a

[24] O societate receptivă şi permisivă (în engleză în original).

unei accentuate cereri interne (construcţii, industria automobilistică, aeronautică, şantiere navale). Dacă industria de prelucrare a bumbacului şi a lânii traversează o perioadă mai dificilă, în schimb industria textilelor sintetice înregistrează o dezvoltare rapidă, favorizată de consumul activ, determinat, la rândul său, de fluctuaţiile modei. Industria bunurilor de consum cunoaşte şi ea o expansiune remarcabilă: aparatura electrocasnică, audiovizuală, decoraţiile, echipamentele specifice petrecerii timpului liber stimulează producţia şi inovaţia. Noile tehnologii, în special electronica, plasează Marea Britanie pe o poziţie avantajoasă în cadrul competiţiei internaţionale. Chiar dacă geografia industrială continuă să favorizeze regiunile de centru şi sud, se fac eforturi importante pentru revitalizarea regiunilor „negre" şi a celor defavorizate. În cadrul serviciilor, transporturile şi comerţul cunosc o reală prosperitate. Sistemul bancar se modernizează, ca şi activităţile tradiţionale din City, în pofida riscurilor monetare: veniturile din resursele invizibile cresc, iar investiţiile străine aduc sume importante. Aceste aporturi permit compensarea deficitului comercial, cvasiconstant, şi menţinerea pozitivă a balanţei de plăţi (exceptând perioadele 1964–1965 şi 1967–1968). În total, din 1951 până în 1970, producţia industrială cunoaşte o creştere de 75%, comerţul exterior de 120%, în vreme ce venitul naţional se triplează, resursele financiare ale statului crescând în aceeaşi proporţie. Această dezvoltare îşi are însă reversul: o inflaţie de 50% pe toată perioada, o serie de inegalităţi regionale şi sectoriale recurente, o conjunctură dificilă, creşteri frecvente ale şomajului şi tulburări sociale. În plus, ţara rămâne în urmă în cadrul competiţiei internaţionale: dezvoltarea Japoniei şi a marilor ţări europene este de 2 până la 5 ori superioară, iar partea pe

care o deţine Regatul Unit în cadrul comerţului mondial, care înregistra 10% după război, scade la 6% în 1970. Unitatea economică a Commonwealth-ului şi blocului lirei sterline se fărâmiţează, iar eşecul tentativelor de intrare în Piaţa Comună (1963, 1967) subliniază, *a contrario*, necesitatea ca Marea Britanie să se integreze într-o Europă în plin avânt.

Populaţia britanică creşte de la 50 milioane de locuitori în 1951 la 55,5 milioane în 1970: natalitatea se menţine în jurul valorii de 16‰, iar mortalitatea la aproximativ 11,7‰. Speranţa de viaţă continuă să se mărească, iar numărul persoanelor în vârstă cunoaşte o creştere în paralel cu creşterea numărului de tineri. Fluxurile migratorii interne continuă în beneficiul regiunilor celor mai dezvoltate şi al marilor oraşe. Se înregistrează, de asemenea, şi un fenomen important al imigraţiei, de provenienţă îndeosebi din Commonwealth, care are drept urmare creşterea numărului populaţiei de culoare *(colored people)* la 3% din populaţia totală; concentrarea acesteia în marile oraşe duce la apariţia problemelor rasiale, provocând o serie de neajunsuri şi determinând guvernele la o restrângere a intrărilor. Populaţia activă creşte de la 24,6 la 25 de milioane de persoane, media şomajului situându-se în jurul a 400 000 de persoane, număr aflat în creştere la sfârşitul perioadei. Creşte, de asemenea, numărul femeilor care muncesc, iar în 1970, Equal Pay Act le recunoaşte drepturi egale cu bărbaţii. Mobilizarea sindicală se ridică de la 9,2 milioane de membri în 1951, la 11 milioane în 1970, iar militantismul devine mai activ: „puterea sindicală" se articulează pe o largă bază socială. Condiţiile de trai cunosc o îmbunătăţire netă: timpul de lucru se reduce, în vreme ce salariile reale cresc, criza locuinţelor este rezolvată (partea deţinută de proprietari trece de la 29 la 50% în

cursul perioadei), iar protecţia socială este bine reprezentată. Dotările familiale (aparatura electrocasnică, radio, televizor) şi confortul casnic se generalizează, numărul automobilelor creşte de la 3 milioane în 1950 la 12,7 milioane în 1970. Schimbări majore se petrec şi la nivel comportamental. Valorile familiale înregistrează un regres, ca şi o serie de tabuuri: morala permisivă câştigă din ce în ce mai mult teren. Sexualitatea, împlinirea individuală, hedonismul sunt în centrul preocupărilor. Divorţurile, avorturile, devierile de tot felul se înmulţesc; în acelaşi timp, atât criminalitatea, cât şi violenţa înregistrează cote ridicate. Emanciparea feminină însoţeşte revendicările tineretului la autonomie: Teddy Boys sunt urmaţi de Mods, Rockers şi Hippies. Moda se impune, făcând din Anglia o ţară a inovaţiei (*cultura pop* sau minijupa, de exemplu). O epocă a libertăţii şi a noului se dezvoltă cu precădere în cursul anilor 1960: este vorba despre *swinging sixties*. Explozia culturală duce la o înteţire a acestui fenomen. Reformele din educaţie duc la creşterea nivelului şcolar şi favorizează democratizarea socială, chiar dacă *public schools* continuă să cultive diferenţele. Triplarea numărului de studenţi, apariţia unei culturi „tinere", generalizarea televiziunii, radioului, a discurilor şi a revistelor contribuie la emergenţa unei culturi de masă şi a unei veritabile societăţi a loisir-urilor, care beneficiază totodată de creşterea nivelului de trai. Deşi materialismul suscită o serie de critici, societatea britanică intră fără îndoială într-o eră a prosperităţii generale, care maschează însă permanenţa diferenţelor sociale şi a sărăciei. Clasele superioare se adaptează acestei lumi noi. *Establishment*-ul se deschide atât noilor îmbogăţiţi, cât şi modelor pe care nu le mai inspiră: puterea sa reală dăinuie, însă influenţa sa aparentă slăbeşte. Clasele muncitoare văd cum rolul lor se diminuează:

de la 60% pe care îl ocupă în cadrul corpului social, ele scad la 55% în cursul perioadei, iar integrarea lor în societatea de masă antrenează o reducere a specificităţii lor, chiar dacă acest lucru le încurajează activismul revendicativ. Clasele de mijloc sunt cele care beneficiază, încă o dată, de această evoluţie: ele reprezintă aproape 40% din populaţie, cunosc un progres sociocultural constant şi se afirmă ca un motor al societăţii. Prin spiritul lor modernist, ele vor contribui la reînnoirea partidelor politice şi a mentalităţilor.

Viaţa culturală este intensă. Cea a tinerilor este alimentată de succesele grupurilor Beatles şi Rolling Stones, de contestările sociale şi politice, de tulburările studenţeşti internaţionale şi de spiritualismul convivial care se dezvoltă în cursul anilor 1960. Activitatea literară şi intelectuală beneficiază de difuzarea masivă a cărţilor, de sprijinul presei şi televiziunii, adresându-se de acum înainte un public foarte larg. Revoltei generaţiei anilor 1950, acei *Angry Young Men* (K. Amis, J. Wain, J. Osborne, C. Wilson)[25], i se adaugă, în cursul deceniului următor, succesele repurtate de operele lui A. Burgess, H. Pinter sau J. Betjeman. Romanul şi teatrul, clasic sau modern, cunosc un viu succes. Muzica devine omniprezentă, umplând sălile de concerte şi music-hall-urile şi predominând pe undele radio. Cinematograful continuă să stea sub semnul creativităţii, cu D. Lean, L. Richardson, K. Russel sau J. Losey. Arhitectura cu B. Spence, pictura cu F. Bacon şi D. Hockney şi compoziţia muzicală cu B. Britten şi M. Tippet sunt caracterizate de spiritul inovator. Fără o renegare a tuturor tradiţiilor, viaţa culturală îşi trage seva din contestarea *Establishment*-ului, din pacifism (*Campaign for Nuclear Disarmament* sau criticile la

[25] *Angry Young Men* — „tinerii furioşi" (în engleză în original).

adresa războiului din Vietnam), din raportarea la Statele Unite ale Americii, deopotrivă admirate şi respinse, şi din căutarea unor noi modele (marxism, ecologie, ezoterism). Practica religioasă scade în bisericile tradiţionale — cu excepţia Bisericii catolice —, căutarea spirituală găsind alte căi (secte, comunităţi, droguri): „societatea toleranţei" impune noi speranţe şi noi reguli. Creuzet al experienţelor şi al modelor novatoare, Marea Britanie a anilor 1950 şi 1960 devine punctul de focalizare al modernismului european şi chiar mondial: arta de a trăi în stil englezesc apare astfel ca o referinţă şi un model.

2. Noua situaţie diplomatică. Început de acum în mod clar, procesul de decolonizare se accentuează: între 1956 şi 1964, este lichidată cea mai mare parte a imperiului. În 1956, Sudanul îşi dobândeşte independenţa, urmat de Malaysia şi Gold Coast (Ghana); urmează, în 1957, Nigeria, Cipru şi Somalia; în 1960, Tanganyika şi Sierra Leone; în 1961, Jamaica, iar Uganda în 1962; Aden, Kenya şi emiratele din sudul Arabiei în 1963; Malta în 1964: Lesotho, Guyana şi Antilele în 1966; Swaziland în 1968. Dacă unele grupări reuşesc (Malaysia creată în 1965, Tanzania în 1964, Yemenul de Sud), în schimb altele dau greş, ca de exemplu Federaţia Antilelor occidentale, care se destramă între 1962 şi 1966 şi cea a Rhodesiilor–Nyassaland, care dă naştere în 1963 statelor Zambia, Malawi şi Rhodesia. Precedat uneori de tulburări, ca în cazul Kenyei, procesul de decolonizare se desfăşoară cel mai adesea în mod paşnic. Şi chiar dacă mai multe state sfârşesc prin a deveni republici, majoritatea acceptă să rămână în cadrul Commonwealth-ului care astfel continuă să fie un ansamblu politic şi cultural şi, nu în ultimul rând, coerent. Lichidarea brutală a imperiului

subliniază identitatea de vederi în această privinţă între conservatori şi laburişti, lăsând însă o serie de sechele: problema rasială în Africa de Sud (chiar şi după retragerea sa voluntară din Commonwealth în 1961) şi în Rhodesia (care îşi proclamă independenţa unilaterală în 1965), problema imigraţiei, problema relaţiilor economice şi în special diplomatice (clivajul Occident/Lumea a Treia) şi problema mentalităţilor, britanicii fiind nevoiţi, în câţiva ani, să se resemneze a nu mai fi decât un popor european.

Pe plan diplomatic, perioada este marcată de „revizuiri dureroase" legate de pierderea unui rol mondial. Până la sfârşitul anilor 1950, Regatul Unit se menţine pe poziţii forte: se dotează cu bombele A (1953) şi H (1957), animă pactele regionale CENTO[26] şi OTASE[27], prezidează, împreună cu URSS, Conferinţa de la Geneva din 1954, contribuie la crearea, în acelaşi an, a Uniunii Europei Occidentale (UEO) care permite reînarmarea germană şi apoi, în 1958, la crearea AELS. Însă eşecul operaţiei din Suez, în toamna anului 1956, întreprinsă de comun acord cu francezii, subliniase deja iluziile şi punctele slabe ale acestei diplomaţii de mare putere. Dependenţa faţă de Statele Unite ale Americii se va accentua atât pe plan militar (Acordurile de la Nassau din 1962, care integrează Londra în cadrul Programului Polaris), cât şi pe plan politic (Vietnam, Orientul Mijlociu): „relaţiile speciale" nu mai sunt decât nişte relaţii subordonate. Efortul de apărare este mai întâi raţionalizat (renunţarea la serviciul militar în 1960), apoi redus în funcţie de necesităţile diplomatice şi economice: la sfârşitul anilor 1960, acest efort este

[26] CENTO — Central Treaty Organization, organizaţie de asistenţă mutuală (Marea Britanie, Iran, Pakistan, Turcia) creată în 1959 şi dizolvată în 1979.

[27] OTASE — Organizaţia Tratatului Asiei de Sud-Est, alianţă defensivă creată în 1954 şi dizolvată în 1977.

concentrat în special în Europa şi în Mediterana, lovindu-se în continuare de contestaţiile pacifiste, pe care tratatele de limitare a proliferării nucleare din 1963 şi 1968 nu reuşesc să le stingă. Opţiunea europeană, impusă de fenomenul de decolonizare şi de constrângerile economice şi care întâmpina oricum o serie de greutăţi cu privire la admitere, se soldează cu un eşec: candidatura britanică pentru Piaţa Comună este respinsă în 1963 şi în 1967 de către Franţa. În 1970, poziţia diplomatică a Marii Britanii este nesigură şi slăbită: cea care fusese cândva a treia mare putere nu mai este decât o forţă medie în căutarea unui nou rol internaţional.

DECLIN ŞI RENAŞTERE (1970–1990)

Capitolul al VII-lea

BOLNAVUL EUROPEI (1970–1979)

I. Conflicte şi incertitudini

1. Guvernul Heath (1970–1974). Învingători pe neaşteptate în urma scrutinului din 1970 cu 46,4% din voturi şi 330 de deputaţi, însemnând o majoritate de 30 de mandate, conservatorii sosesc la putere cu o echipă reînnoită şi un program precis. Proiectul conservator din 1970, cu bună ştiinţă doctrinar, intenţionează să se detaşeze de „stilul mediocru" al guvernului Wilson, denunţând totodată neajunsurile „socialismului intervenţionist". El propune, dimpotrivă, înaintarea spre o Mare Britanie performantă, modernă şi meritocratică, după chipul şi asemănarea liderului conservator, Edward Heath. Vădit influenţat de tezele neoliberale, noul guvern nutreşte ambiţii măreţe. În plan politic, îşi propune restabilirea autorităţii statului, impunerea şi respectarea „legii şi a ordinii". În plan diplomatic, doreşte reuşita intrării în Europa şi restaurarea

prestigiului britanic. În plan economic şi social, promovează o politică de dezvoltare şi progres, fără a aluneca în dirijism ori superficialitate. Pentru îndeplinirea programului cabinetul mizează mai întâi pe voluntarism şi performanţe: structurile ministeriale sunt reorganizate, procedurile bugetare raţionalizate, administraţia dinamizată şi reţelele de informare şi intervenţie a prim-ministrului lărgite şi consolidate. Acesta poate recurge şi la constrângerea legală: în faţa violenţei naţionaliştilor irlandezi în Ulster şi chiar în Anglia, el face apel la poliţie, justiţie şi armată; în vederea reducerii ascensiunii rasiste faţă de imigranţii de culoare, premierul utilizează legea (Immigration Act din 1971); pentru organizarea dialogului social, el foloseşte simultan legea (Industrial Relations Act din 1971) şi justiţia (Industrial Relations Court). Pentru a-şi duce la bun sfârşit politica de relansare economică şi de luptă împotriva inflaţiei, acesta respinge toate constrângerile birocratice impuse de laburişti (suprimarea Industrial Reorganization Corporation şi a Prices and Incomes Board) în vederea instaurării unei cooperări voluntariste cu partenerii sociali, păstrând în rezervă mijloacele judiciare şi bugetare care îi permit, în caz de conflict, să se prevaleze de interesul general, statului revenindu-i rolul de garant şi a responsabil. Acest „nou stil de guvernare", autoritar şi ferm, este aşadar menit, în opinia lui E. Heath, să angajeze un proces naţional de „renaştere". El nu este neapărat sinonim cu centralizarea şi cu tutela administrativă. Astfel, când, în 1972, guvernul decide să îşi asume sarcina directă a guvernării Ulsterului, acesta organizează un referendum referitor la apartenenţa provinciei la Regatul Unit, în favoarea căreia se pronunţă cu o majoritate de 58,7% în martie 1973, şi instituie mecanismele unei întoarceri la *self-government*, cu

alegerea unei adunări reprezentative de 78 de membri (iunie 1973) şi a unui executiv reprezentativ (Acordul de la Sunningdale din decembrie 1973, pus în aplicare în ianuarie 1974). În acelaşi mod, guvernul conservator veghează la refacerea totală a administraţiei locale, între 1972 şi 1974: cu excepţia Londrei, care rămâne în subordinea Greater London Council, creat în 1963, unităţile administrative teritoriale existente sunt înlocuite cu 448 de noi districte, iar acestea sunt grupate în 53 de comitate (dintre care 6 metropolitane) în Anglia–Ţara Galilor şi 9 regiuni în Scoţia, provincia Ulster urmând să aibă un regim special. În acelaşi timp, pentru a contracara avântul luat de naţionalişti, o serie de măsuri prioritare sunt în curs de realizare cu privire la Scoţia şi Ţara Galilor.

Voinţa liberală a guvernului se materializează şi în numeroase decizii vizând reducerea tutelei statului şi stimularea iniţiativei şi a dinamismului corpului social. În acest scop, sunt reprivatizate parţial unele întreprinderi publice *(hiving off),* sunt suprimate subvenţiile acordate întreprinderilor nerentabile, iar rata impozitului şi rata dobânzii înregistrează o scădere. În vederea rentabilizării sectorului public şi a limitării cheltuielilor bugetare, este organizată concurenţa (de exemplu, crearea, în 1972, a Independent Broadcasting Authority, menită să gestioneze ansamblul sectorului audiovizual privat, aflat în concurenţă cu BBC) şi se reduc cheltuielile sociale considerate excesive. În sfârşit, pe planul „relaţiilor industriale", prin intermediul Industrial Relations Act, se întreprinde responsabilizarea sindicatelor, prin definirea drepturilor şi datoriilor acestora, prin lupta împotriva monopolului angajărilor *(closed shop)* şi prin reglementarea conflictelor de muncă.

Toate aceste măsuri, inclusiv opţiunile simbolice, cum ar fi instaurarea monedei zecimale în 1991, au drept scop relansarea creşterii economice şi integrarea Marii Britanii în Europa. Aceasta se va înfăptui, după o serie de dezbateri dificile, prin votul istoric din 28 octombrie 1973: împreună cu Danemarca şi Irlanda, Regatul Unit devine în sfârşit membru al CEE. În ceea ce priveşte relansarea, încurajată de politica bugetară şi fiscală şi de avântul mondial, ea se declanşează în 1971, generând un veritabil *boom* până în toamna anului 1973.

De unde provine atunci impresia de eşec al guvernului Heath? În primul rând, dintr-un stil de gestionare tehnocrat şi adesea brutal, care şochează opinia publică şi partenerii de guvernare. În al doilea rând, din riscurile conjuncturii mondiale, şi anume devalorizarea dolarului în 1971, creşterea preţului la materiile prime, care se accelerează cu ocazia războiului israeliano-arab de la sfârşitul lui 1973 şi care sfârşeşte printr-o veritabilă criză economică internaţională. Însă aceasta ţine, în mare parte, de schimbările bruşte *(U-turns)* majore ale strategiei guvernamentale. În loc să practice un liberalism strict, cabinetul devine din ce în ce mai intervenţionist. În februarie 1971, acesta este nevoit să naţionalizeze sectorul aeronautic de la Rolls-Royce, urmat, în iunie, de şantierele navale de la Clyde. În iunie 1972, cabinetul decide să nu intervină în fluctuaţiile lirei sterline, a cărei valoare avea să scadă imediat. În 1972, Industry Act recreează un adevărat cadru financiar şi administrativ pentru economie, comparabil cu cel instituit de guvernul Wilson. În septembrie este instituită o politică autoritară a preţurilor şi veniturilor, aflată într-un total dezacord cu principiile de acţiune anunţate în 1970. Aceste diverse *U-turns* erau justificate de devalorizarea latentă a monedei, accelerarea procesului de

inflaţie, degradarea comerţului exterior şi creşterea şomajului, fenomene grave, pe care intrarea în Piaţa Comună părea să le agraveze şi mai mult. Însă pentru a reuşi, această politică antiinflaţionistă presupunea cooperarea tuturor partenerilor din guvern. Or, laburiştii, care ironizau măsurile contradictorii ale celor aflaţi la putere, nu erau pregătiţi, cercurile patronale erau îngrijorate de întoarcerea la dirijism şi mai ales sindicatele, lovite de noua legislaţie şi îndemnate spre soluţii extreme de o bază militantă din ce în ce mai anticonservatoare, doreau o serie de concesii pe care guvernul nu le putea accepta. Situaţia socială cunoaşte o degradare rapidă, au loc greve masive, precum cea a minerilor din 1972, cabinetul fiind obligat, în cele din urmă, să mai cedeze, încercând totodată să păstreze cele trei faze succesive ale planului de salvare a economiei. În noiembrie 1973, un al doilea conflict cu minerii determină guvernul să ia noi măsuri de urgenţă (reducerea furnizării de energie, săptămâna de trei zile etc.) pe care declanşarea crizei mondiale le face mult mai dramatice. În ianuarie 1974, E. Heath decide ca dezbaterea să fie purtată în faţa naţiunii: pornind de la premisa că sindicatele se opun guvernului democratic în numele unor imperative categoriale, el provoacă alegeri anticipate care au loc la 28 februarie 1974. Purtată de conservatori pe teren constituţional — *Who rules Britain?* —, campania se întoarce împotriva guvernului: opinia publică, deja ostilă faţă de *U-turns,* este sensibilă în cazul minerilor şi al proiectului de contract social prezentat de laburişti, însă este sătulă în acelaşi timp de repetarea grevelor, fiind îngrijorată de ascensiunea „puterii sindicale". Rezultatul scrutinului este, în acest fel, nesigur: conservatorii cu 37,9% din voturi obţin 297 deputaţi, iar Partidul Laburist, cu 37,1% din sufragii, obţine 301

mandate. Liberalii înregistrează 19,1% din voturi şi obţin 14 deputaţi, naţionaliştii galezi 2 deputaţi, Partidul Naţional din Scoţia 7 mandate, irlandezii 12 mandate şi laburiştii independenţi 2 mandate. După ce încearcă o coaliţie cu liberalii, Heath cedează, la 4 martie 1974, puterea unui guvern laburist minoritar. Conservatorii eşuaseră aşadar în încercările lor: „maladia britanică" devenea de acum înainte în mod cert mai gravă.

2. Riscurile conducerii laburiste (1974–1979). Manifestându-se deja de mai mulţi ani, impresia de criză generalizată se accentuează încă şi mai mult: în cursul anilor 1970 Regatul Unit pare să fie în derivă. Din pozitiv, „modelul" devine negativ. Astfel, în plan politic, sistemul nu pare să funcţioneze în mod corect. Dizolvarea rapidă a parlamentului nu permite clarificarea situaţiei. Desigur, în alegerile din octombrie 1974, laburiştii obţin, cu cele 319 mandate, cu 3 deputaţi mai mult decât toţi rivalii lor, însă nu dispun decât de un mandat în plus faţă de majoritatea absolută, iar scorul pe care îl obţin, de 39,2% din voturi, este cel mai slab din 1935. Cât despre conservatori, aceştia se prăbuşesc, cu 35,8% din voturi şi 277 de deputaţi. Liberalii înregistrează o scădere uşoară (18,3% din voturi şi 13 deputaţi), în vreme ce irlandezii se menţin cu 12 mandate, iar naţionaliştii galezi şi scoţieni urcă cu respectiv 3 şi 11 deputaţi. Slăbiciunea majoritarilor determină guvernul să meargă pe căi ocolite, încercând găsirea unor compromisuri: cu liberalii (pactul Lib-Lab din 1977–1978), apoi cu naţionaliştii (1978–1979). Această manevră îi face însă mai fragili: de altfel, ostilitatea naţionaliştilor va provoca răsturnarea cabinetului Callaghan la 28 martie 1979, primul caz de acest tip din 1924. O asemenea situaţie pare să compromită principiile bipartismului

şi ale guvernului majoritar: se are în vedere o reformă a sistemului de scrutin axat pe modul proporţional, impunându-se totodată ideea unor guverne de coaliţie. Această incertitudine este agravată într-o mai mare măsură de ameninţările care planează chiar asupra unităţii naţionale. În Ulster, acordul de la Sunningdale devine caduc în urma ascensiunii extremismului protestant şi catolic: provincia este cuprinsă de haos şi de o violenţă continuă, pe care Mişcarea Femeilor pentru Pace, încununată cu Premiul Nobel în 1976, nu le poate stăvili. În Scoţia şi în Ţara Galilor chestiunea devoluţiunii devine o miză majoră. Dacă respingerea, prin referendum, a proiectelor de autonomie (în mod clar pentru Ţara Galilor, mai puţin evident în cazul Scoţiei) îi linişteşte pe susţinătorii unităţii Marii Britanii, chestiunea regională avea să provoace căderea cabinetului, lăsând încă să planeze o serie de îndoieli asupra viitorului. Ameninţată deja din interior, unitatea naţională pare a fi ameninţată şi din exterior. Renegocierea — dorită de Partidul Laburist — a tratatului de aderare la CEE provoacă o largă dezbatere în cadrul opiniei britanice, iar procedura excepţională a referendumului, utilizată la 5 iunie 1975 pentru ratificarea noilor acorduri, subliniază incertitudinile clasei politice. Rezultatul (un „da" spus de 67,2% dintre votanţi şi o participare la vot de 64,5%) este clar, însă CEE nu este privită în continuare cu ochi buni de mulţi dintre britanici din cauza caracterului său supranaţional şi birocratic. Aceste crize de identitate şi aceste dificultăţi recurente, agravate de alegerile parţiale, care atestă un recul al impactului celor două mari partide, provoacă, în schimb, o revizuire a elitelor politice. În 1975, E. Heath este înlocuit cu Margaret Thatcher, care lansează o veritabilă campanie doctrinară pentru revigorarea conservatorismului şi a electoratului

său pe baza unui moralism ultraliberal. În 1976, H. Wilson îi cedează locul lui J. Callaghan în calitate de şef al unui Partid Laburist foarte divizat de conflictele ideologice. În acelaşi moment, scandalul îl constrânge pe liderul liberal J. Thorpe să renunţe la postul său, fiind înlocuit de D. Steel.

La toate acestea trebuie adăugată ascensiunea forţelor extraparlamentare (pacifiste, ecologiste, extremiste de dreapta şi de stânga), care creează o impresie de criză şi declin. Singurul pol de rezistenţă rămâne monarhia: Jubileul de Argint din 1977 este o manifestare unanimă a loialităţii şi a unităţii care evidenţiază rolul major pe care îl joacă suveranul în cadrul sistemului politic şi ideologic al Regatului Unit. Desigur, ţara rezistă mai bine decât altele în faţa crizelor teroriste şi a contestaţiei instituţionale (cu excepţia provinciei Ulster), însă degradarea relativă a climatului politic traduce legătura stabilită încă din 1945 între performanţele economice, situaţia socială şi stabilitatea politică. Or, întoarcerea la putere a Partidului Laburist nu permite reglementarea de durată a crizei economice şi sociale. Deşi contractul social dintre sindicate (TUC) şi guvern în schimbul abolirii legislaţiei cabinetului Heath (IRA şi IRC) stăvileşte parţial valul de greve şi de revendicări salariale, creşterea economică nu este relansată. Ţara se cufundă într-o stagnare, care o obligă, în 1976, să suporte constrângerile FMI în schimbul unui împrumut de 4 miliarde de dolari. Măsurile economice luate de stat şi autorizate de Industry Act din 1975, care creează National Enterprise Board, în special naţionalizarea a 62 de întreprinderi, printre care British Leyland (1975), şantierele navale şi sectorul aeronautic (1977), nu pot împiedica devalorizarea latentă a monedei, scăderea generală a producţiei industriale (aproximativ 30%), creşterea inflaţiei şi cea a şomajului, care ajunge de la 2,6% din populaţia

activă în 1974 la 8,1% în 1979. Cu toate speranţele pe care le oferă bogăţia zăcămintelor petroliere şi de gaze din Marea Nordului, ţara pare condamnată la declin. Cu atât mai mult cu cât criza socială reapare. La sfârşitul lui 1978, sindicatele resping decizia de continuare a austerităţii salariale, declanşând un val de greve fără precedent în sectorul public. „Iarna nemulţumirilor" şochează opinia publică britanică, pregătind calea spre victoria conservatoare în alegerile din mai 1979. Anii 1970 marchează, aşadar, pentru britanici un veritabil nadir politic. Cu toate acestea, opţiunile făcute şi experienţele trăite explică avântul brusc din anii 1980.

II. Economie, societate, cultură (1970–1979)

Anii 1970 constituie pentru economia britanică o perioadă dificilă. Această situaţie depinde de mai mulţi factori. Unii sunt de natură externă: crizele recurente ale dolarului, scumpirea excesivă a costului materiilor prime, recesiunea mondială. Toate aceste fenomene se răsfrâng asupra lirei sterline şi a comerţului extern. Alţi factori sunt specifici Regatului Unit: o productivitate prea slabă, o inflaţie rapidă (9% pe an în timpul guvernului Heath, 15% pe an în timpul laburiştilor), un şomaj în creştere (de la 0,5 la 0,8 milioane din 1970 până în 1974, de la 0,8 la 1,3 milioane din 1974 până în 1979), tensiuni sociale grave, însoţite de greve în masă, şi o serie de cheltuieli publice excesive, care cresc de la 50 la 59% din PIB între 1970 şi 1979. Toate acestea, pe fundalul politicilor guvernamentale care frânează investiţiile pe termen mediu şi lung, alterând astfel fiabilitatea previziunilor de dezvoltare şi restructurare. În aceste condiţii, este explicabilă lipsa

creşterii economice, în continuare mai mică de 2% pe an, creşterea redusă a productivităţii (2% pe an), scăderea cotelor de piaţă deţinute de Regatul Unit atât în cadrul comerţului mondial, cât şi pe plan intern, deschiderea pieţelor externe accentuându-se în mod clar în această perioadă. Însă aceste handicapuri şi aceste performanţe mediocre au şi un caracter relativ: Marea Britanie rămâne în urmă nu pentru că regresează în termeni absoluţi, ci pentru că adversarii săi cunosc o creştere mai rapidă. Pe de altă parte, trebuie subliniat faptul că tratarea socio-politică a crizei, costisitoare din punct de vedere financiar, a permis totuşi evitarea dramelor din anii 1930, păstrând, în medie, puterea de cumpărare a populaţiei, ceea ce a susţinut cererea internă, devenită esenţială pentru ţară. În plus, trebuie să ţinem seama de selectivitatea performanţelor din diferite sectoare şi regiuni. Dificultăţile din domeniul pescuitului, al vechilor industrii (cărbune, siderurgie, construcţii navale, bumbac) şi al unor activităţi mai recente, dar nu prea performante, cum ar fi industria constructoare de automobile, ce afectează regiunile aflate în criză latentă de mai mult timp (partea de sud a Ţării Galilor, Lancashire, Lowlands în Scoţia, nord-estul Angliei) sunt dublate de rezultatele pozitive înregistrate în domeniul chimiei, al noilor tehnologii, al industriei aparaturii electrice, al agriculturii, turismului şi serviciilor. Investiţiile străine, în special cele americane şi japoneze, deşi negative în unele aspecte, permit revitalizarea zonelor şi activităţilor lovite de criză (industria constructoare de automobile în sudul Ţării Galilor), şi chiar dinamizarea sectoarelor pozitive (City, în Londra). Apar, de asemenea, şi o serie de avantaje noi, pe primele locuri situându-se petrolul şi gazele din Marea Nordului: la sfârşitul anului 1979 Marea Britanie produce 100 Mt de petrol, ceea ce îi permite

acoperirea nevoilor sale esenţiale, consolidarea finanţelor publice şi a valorii monedei, contribuind la dezvoltarea regiunilor defavorizate (nord-estul Scoţiei). În sfârşit, trebuie subliniat că, după mai multe rătăciri, politicile guvernamentale găsesc soluţiile pentru neajunsurile naţionale: eradicarea blocului lirei sterline şi o nouă strategie monetară (1976), politica de frânare a cheltuielilor publice şi a creşterilor salariale, revizuirea filozofiei keynesiene şi înlocuirea ei cu o tactică centrată mai mult pe ofertă decât pe cerere. Această nouă orientare, greu de aplicat în plan social, pregăteşte calea saltului din anii 1980, înregistrat de perioada guvernării Thatcher. Mediocru în ansamblu, bilanţul economic al perioadei este aşadar mult mai nuanţat în detaliu. Trebuie subliniată însă mutaţia profundă care se operează în rândul structurilor. Regatul Unit este din ce în ce mai puţin o ţară industrială: cu excepţia exploatării petrolului, industria extractivă, construcţiile şi sectorul manufacturier înregistrează o scădere a producţiei (de la 1,8 la 0,9 milioane de unităţi la automobile, de la 25 Mt la 15 Mt, la oţel, de la 140 Mt la 110 Mt la cărbune) şi o regresie a ponderii lor pe piaţa muncii de la 47% în 1970 la 36% în 1980. Dimpotrivă, agricultura cunoaşte o conjunctură favorabilă, favorizată de intrarea în CEE, acoperind aproximativ 55% din nevoi şi 2% din mâna de lucru. Însă saltul cel mai spectaculos este realizat de sectorul serviciilor, în care este ocupată în 1980 ceva mai mult de 60% din mâna de lucru totală faţă de 52% în 1970. Serviciile financiare, medicale, educative şi culturale, precum şi comerţul fac astfel din economia britanică un pionier al civilizaţiei postindustriale. Acest lucru traduce, de asemenea, o schimbare precoce în mentalităţi: arta de a trăi învinge, trecând pe primul loc, înaintea reuşitei profesionale şi a cultului banului. Problema care se pune totuşi,

în 1979, este de a şti dacă ţara are mijloacele necesare, în cadrul unei competiţii internaţionale îndârjite, pentru această veritabilă „opţiune de societate"

Populaţia britanică nu creşte prea mult în cursul anilor 1970: de la 55,5 milioane, ea atinge 55,8 milioane în 1979, din care 27,1 milioane de bărbaţi şi 28,6 milioane de femei. Această situaţie se datorează unei scăderi a ratei natalităţii (11,5‰) care devine inferioară chiar ratei mortalităţii (11,7‰). Fără aportul imigranţilor, populaţia Regatului Unit s-ar fi aflat în declin. Scăderea ratei natalităţii se datorează reducerii numărului de căsătorii, creşterii numărului de divorţuri şi efectelor contracepţiei, dar şi unei atitudini mai pesimiste asupra viitorului societăţii. Rezultă de aici fenomenul firesc de îmbătrânire a populaţiei, care generează o serie de probleme importante legate de pensionări şi ajutoare acordate vârstei a treia, toţi aceşti factori fiind, la rândul lor, rezultatul unei creşteri masive a cheltuielilor sociale. Cu atât mai mult cu cât diversele reforme adoptate în perioada respectivă (Social Security Act şi National Service Reorganization Act din 1973, Employment Protection Act din 1975) vizează protecţia sporită a cetăţenilor şi o luptă împotriva tuturor discriminărilor în materie de sex (Equal Pay Act din 1970, Sex Discrimination Act din 1975), rasă (Race Relations Act din 1976) ori de statut, care generează, pe timp de criză, o majorare continuă a cheltuielilor de asistenţă, greu de controlat şi încă şi mai dificil de stopat (acestea cresc de la 4 la 16 miliarde de lire sterline între 1970 şi 1979). Dar consensul vizând menţinerea *Welfare State* rămâne una dintre constantele vieţii politice naţionale, pe tot parcursul perioadei, în pofida creşterii fiscalităţii pe care o provoacă. Acest lucru se poate explica prin menţinerea puterii medii de cumpărare, în ciuda accelerării inflaţiei. Nevoia de

locuinţe este acoperită aproape în totalitate (21 de milioane de unităţi), iar numărul proprietarilor depăşeşte de acum 50%. Echipamentele menajere şi audiovizuale, cheltuielile alocate petrecerii timpului liber (vacanţe, cultură, bricolaj, hobby-uri...) ating cote record, pentru majoritatea populaţiei. Democratizarea operată prin intermediul îngreunării fiscalităţii, printr-o politică de uniformizare (generalizarea aşa-numitelor *comprehensive schools* în 1976) şi prin egalizarea modurilor de trai face ca fenomenul crizei să fie suportabil, chiar dacă începe să se manifeste, în cadrul claselor superioare şi mai ales mijlocii, un protest din ce în ce mai viu la adresa unui sistem perceput ca fiind excesiv de birocratic şi egalitarist. Această mişcare, mai mult sau mai puţin latentă, traduce în realitate permanenţa structurii de clasă a Regatului Unit şi evoluţia sa internă. În vârful ierarhiei, un „nou *Establishment*", tradiţional şi totodată meritocratic, continuă să concentreze reţelele esenţiale ale puterii. Strâns legat de conservatism, acesta se deschide însă şi pentru liberali şi aripa moderată a laburiştilor. Clasele mijlocii, aflate în continuă dezvoltare, sunt, pentru prima dată din 1945, ameninţate de criză şi suportă greu egalizarea condiţiilor sociale. Clasele muncitoare suferă, de asemenea, o serie de schimbări: şomajul şi mutaţiile economice îi reduc bazele, atacându-i identitatea. Rezultă de aici un militantism vădit agresiv, exprimat printr-o sindicalizare masivă, care atinge punctul culminant în 1979, cu 55%, dar şi un profund sentiment de descumpănire în faţa viitorului nesigur. „Puterea sindicală" este aşadar mai degrabă protestatară şi pesimistă decât ofensivă şi „revoluţionară". Respingând orice pact cu capitalismul (de exemplu, respingerea proiectului de cogestiune prevăzut de *Rapport Bullock* din 1977), sindicatele duc, de fapt, o

luptă de ariergardă pentru apărarea drepturilor dobândite, cum ar fi acel *closed shop*, extins de altfel în 1976, în faţa unei situaţii economice care le ameninţă şi a unei opinii publice care le dezaprobă excesele (iarna 1978–1979). Alt semn pe care îl are impactul crizei: apariţia unui nou mediu social, acela al excluşilor. Imigranţii, tinerii fără un loc de muncă, şomerii de lungă durată şi „noii săraci" formează un soi de „ghetouri sociale", subliniind astfel limitele *Welfare State* şi fragilitatea relativă a corpului social. Acest lucru transpare în anumite forme ale culturii, în special mişcările punk, skinhead ori reggae. Perioada este marcată de asemenea şi de contestările feministe şi ecologiste, cele ale naţionaliştilor (Scoţia, Ţara Galilor, Ulster) şi ale extremiştilor de orice fel. Totuşi, aceste diverse elemente culturale „deviante" nu pot ascunde caracterul pregnant al unei culturi de masă, consumeristă şi americanizată, din ce în ce mai vehiculată de mass-media audiovizuală. BBC şi reţelele private legate de IBA ating, de altfel, recorduri de audienţă. Dimpotrivă, presa scrisă cunoaşte o situaţie mai nuanţată, succesul revistelor necompensând decât parţial declinul cotidienelor. Începe o fază de restructurare, punctată de grave conflicte sociale (*Grunwick* în 1977, *Times* în 1978). Totuşi, puterea mijloacelor de difuzare în masă face din acestea noii vectori ai valorilor colective, înlocuind pierderea continuă a influenţei bisericii, singurele care îşi extind audienţa fiind sectele şi religiile externe (Islamul, înţelepciunea asiatică). Căutările spirituale nu dispar, ele exprimându-se însă în mod diferit, într-un climat marcat de o mare toleranţă şi un net sincretism. Viaţa culturală rămâne activă: spectacolele, concertele, lectura, vizitele la muzee, festivalurile atrag mari mulţimi, fără să prejudicieze dezvoltarea sporturilor sau a altor activităţi de petrecere a timpului liber.

Producţia literară continuă cu I. Murdoch, A. Carter, D. Lessing, în vreme ce artele suferă mai mult influenţa străină, în special pe cea americană: cinematograful este singurul domeniu în care se menţine tradiţia originală britanică. Ştiinţele şi cercetarea academică sunt înfloritoare (medicină, biologie, economie, istorie), însă reputaţia internaţională a Regatului Unit se păstrează în domeniul artei de a trăi şi în cel al „culturii tinere": creşterea turismului străin pe teritoriul britanic dovedeşte atracţia pe care o exercită această civilizaţie cu un farmec deosebit, în pofida tuturor dificultăţilor şi incertitudinilor care o caracterizează.

Capitolul al VIII-lea

PERIOADA GUVERNĂRII THATCHER (1979–1990)

I. Doamna de Fier la putere

1. O nouă situaţie politică şi ideologică. Punând capăt instabilităţii latente din anii 1970, victoria dobândită de conservatori la 3 mai 1979 este clară. Cu 43,9% din voturi, aceştia obţin 339 de mandate, ceea ce înseamnă cu 21 mai mult decât majoritatea absolută şi cu 39 mai mult faţă de ansamblul rivalilor lor. Aceştia se află cu toţii în recul: 36,9% din voturi şi 269 de mandate pentru laburişti, 13,8% din voturi şi 11 mandate pentru liberali, 2 mandate pentru fiecare dintre partidele galezilor şi scoţienilor şi 12 mandate pentru deputaţii din Ulster. Succesul conservatorilor este datorat pe de o parte riscurilor la care fusese supus guvernul laburist, eşecului devoluţiunii şi greutăţilor generate de „iarna nemulţumirilor", însă nu este numai o victorie de circumstanţă, ci se datorează şi unei alunecări clare „spre dreapta" a opiniei publice, obosită de excesele „puterii sindicale" şi preocupată de întoarcerea la ordinea constituţională şi la disciplina socială. Pe lângă majoritatea claselor medii, 40% dintre muncitori votează pentru conservatori şi o vor face în continuare, compromiţând astfel în mod durabil şansele unui Partidul Laburist perceput ca prea dependent de *trade unions*. Joacă, de asemenea, un rol decisiv personalitatea liderului conservator şi proiectul său de guvernare. Prin hotărârea, curajul,

mesianismul şi „şansa" de care se bucură, doamna Thatcher se impune într-adevăr ca un pol central al vieţii politice britanice, ajungând chiar să îşi împrumute numele unei veritabile doctrine: thatcherismul. Discurs al refuzului la adresa facilităţilor implicate de consens şi declin, thatcherismul este şi un discurs de combatere a ideologiilor adverse şi îndeosebi a ideilor socializante care au dominat viaţa politică şi de partid începând cu 1945. Prin opoziţie, thatcherismul se prezintă ca o pedagogie a efortului. Prin autoritarismul său moralizator şi naţionalist, acesta merge la izvoarele conservatorismului tradiţional; prin radicalismul modernizator, reia temele neoliberale aflate în plină renaştere: sincretic în esenţă, acesta se vrea în special coerent şi voluntarist, populist şi combativ. Veritabil „proiect de societate", thatcherismul este însă şi un pragmatism: variantă mai degrabă minoritară a conservatorismului la început, acesta se va impune, ca urmare a succeselor politice şi electorale, ca normă în Partidul Conservator, aripa celor „duri" *(dries)* învingând-o treptat pe cea a „moderaţilor" *(wets)*, şi ca referinţă în faţa opiniei publice şi a clasei politice în totalitate. Aceasta este, de altfel, în plină reorganizare ideologică şi structurală. Contestările naţionaliste sunt astfel în regres, mai puţin în Ulster: devoluţiunea nu mai este la ordinea zilei. În acelaşi timp, Partidul Laburist traversează o perioadă dificilă. La sfârşitul anului 1980, alegerea lui M. Foot ca lider în locul lui J. Callaghan nu permite stăvilirea acceselor laburiste de stânga, care aveau să impună, în ianuarie 1981, o serie de reforme radicale: „reselecţia" obligatorie a deputaţilor înainte de fiecare alegere, desemnarea unui nou colegiu pentru alegerea liderului cu următoarea componenţă: 40% reprezentanţi sindicali, 30% reprezentanţi ai partidelor de circumscripţie şi 30% reprezentanţi ai

grupului parlamentar. Această ofensivă a stângii provoacă plecarea unei părţi a aripii moderate, care întemeiază Partidul Social Democrat (PSD) şi se apropie de liberali. Criza Partidului Laburist explică eşecul usturător al acestuia la alegerile din 1983. M. Foot demisionează, fiind înlocuit cu N. Kinnock, căruia îi revine sarcina să redreseze situaţia, obligaţie de care se va achita printr-o distanţare faţă de sindicate, prin lupta împotriva facţiunilor „de stânga" (tendinţa Militant), prin modernizarea doctrinei partidului şi totodată pledând pentru solidaritate, pace şi *Welfare State.* Însă, în ciuda acestor eforturi, însoţite de atacuri constante la adresa conservatorilor, Partidul Laburist nu reuşeşte să producă din nou impresia unui partid de guvernământ: fluctuaţiile sale în materie diplomatică şi militară, ca şi divizările recurente dăinuie încă în memoria electoratului. Cât despre liberali, aceştia apar în continuare ca fiind partidul reformei, la jumătatea drumului între cele două mari rele pe care le denunţă: arhaismul laburiştilor şi dogmatismul conservatorilor. În 1981, alianţa formată cu PSD pare să amorseze crearea unui al treilea partid capabil fie să înlocuiască Partidul Laburist în calitatea sa de principal partid de opoziţie, fie să creeze un tripartism permanent. Însă, în ciuda faptului că pătrunde în rândurile opiniei publice, alianţa suferă din cauza modului de vot, a unei anumite oscilaţii doctrinale şi a caracterului nestatornic al electoratului. Fuziunea între Partidul Liberal şi o facţiune a PSD din cadrul mişcării social-democraţilor şi liberalilor, operată în 1988, va permite oare stăvilirea refluxului electoral, perceptibil din 1987, şi distrugerea rigidităţii din sistemul politic şi de partid? Oricum, aceste tulburări recurente ale opoziţiei au lucrat în beneficiul doamnei Thatcher, care a putut astfel să câştige succesiv alegerile din 1983 şi pe cele din 1987. În 1983, ea obţine

42,4% din voturi şi 397 mandate, ceea ce înseamnă cu 144 mai multe decât adversarii săi la un loc şi cu 71 mai multe decât majoritatea absolută, numărul total al deputaţilor crescând de la 635 la 650. Partidul Laburist înregistrează 27,6% din voturi şi 209 mandate, în vreme ce Alianţa, bine plasată din punctul de vedere al voturilor (25,4%), nu recuperează decât 23 mandate. Partidul Naţional din Scoţia (PNS) şi Plaid Cymru obţin câte 2 mandate fiecare, irlandezii împărţindu-şi cele 17 mandate din Ulster. În 1987, conservatorii obţin 43% din voturi şi 375 mandate, laburiştii 32% din voturi şi 229 mandate, Alianţa 23% din voturi şi 22 mandate, PNS şi Plaid Cymru câte 3 mandate fiecare, celelalte 17 mandate revenindu-le partidelor irlandeze. În paralel, audienţa mişcărilor politice nereprezentate în parlament — extremişti de dreapta şi de stânga, ecologişti, pacifişti — regresează. Toate acestea traduc o liniştire reală a conflictelor ideologice pe scară naţională şi totodată acceptarea — satisfăcătoare pentru unii, resemnată pentru alţii — a obiectivelor doamnei Thatcher. Pe deasupra, aceste scrutine subliniază erodarea continuă a impactului bipartid asupra electoratului (redus la aproximativ 70%), divizarea clară a peisajului politic între sudul conservator şi celelalte regiuni, mai degrabă favorabile partidelor de opoziţie, şi în sfârşit superioritatea infrastructurii doctrinale, sociale şi instituţionale a Partidului Conservator asupra adversarilor săi. Aşa se explică, fără îndoială, începând din 1979, slăbirea bipolarităţii şi nefuncţionarea alternanţei.

2. Thatcherismul în acţiune. Unsprezece ani neîntrerupţi la putere i-au permis doamnei Thatcher angajarea fermă a programului său: „revoluţia tory" acţionează în toate domeniile.

Preocupată să restaureze autoritatea statului concomitent cu o reducere a dirijismului, doamna Thatcher a avut constant în vedere întărirea rolului guvernului şi în special a propriului rol. Folosindu-şi reţelele personale de influenţă, înfăptuind o serie de remanieri ministeriale şi sprijinindu-se pe opinia publică, doamna Thatcher, în calitatea sa de prim-ministru, s-a impus drept singurul lider naţional, asigurându-se totodată de docilitatea cabinetului său şi a majorităţii parlamentare, dejucând certurile personale sau pe tema doctrinei în cadrul propriului partid şi depăşind veleităţile de independenţă ale parlamentului şi cu precădere pe cele ale Camerei Lorzilor. Autonomia funcţiei publice este redusă, ministerul Civil Service este suprimat în 1982, numărul funcţionarilor se restrânge, iar drepturile sindicale ale acestora sunt limitate, în paralel cu o creştere a politizării direcţiilor ministeriale. Desfiinţarea concomitentă a mai multor sute de organisme paritare (Quango[28]) subliniază voinţa primului ministru de a reduce acel *Corporate State* şi de a înlocui filozofia tripartită consensuală, care asocia guvernul central şi partenerii sociali, cu principiul supremaţiei autorităţii politice. Legea este cea care constituie, de acum înainte, vectorul principal al acţiunii guvernului, de unde rolul extrem de mărit al reprezentanţilor şi apărătorilor ei: magistratura şi poliţia. Această strategie a „legii şi a ordinii" aplicată în mod riguros şi viguros (Ulster, răzmeriţe, conflicte sociale) pune de altfel problema unei codificări mai explicite a libertăţilor publice în vederea garantării democraţiei împotriva tuturor riscurilor pe care le implică arbitrarul. Arătându-şi neîncrederea faţă de toate corpurile intermediare, doamna Thatcher limitează competenţele autorităţilor locale: consiliile comitatelor îşi pierd puterile sau sunt dezmembrate (Londra, 1987), finanţele acestora fiind supuse controlului (de exemplu, plafonarea autoritară a cheltuielilor), iar bunurile şi serviciile acestora sunt privatizate în cea

[28] Quango — qu[asi] a[utonomous] n[on] g[overnment] o[rganization] — în Marea Britanie, organizaţie publică ce consiliază şi administrează, de exemplu, un consiliu de conducere, compus din cetăţeni particulari numiţi de guvern, care finanţează organizaţia respectivă.

mai mare parte (de exemplu, vânzările masive de locuinţe sociale operate începând cu 1980). Toate acestea au drept scop întărirea controlului guvernului central şi accelerarea naşterii unei „democraţii a proprietarilor", la care conservatorii ţineau atât de mult, prin reducerea capacităţii de influenţă politică a partidelor de opoziţie la nivel local. Alt semn al acestei politici de fermitate şi „secret": dorinţa de a controla BBC şi serviciile de securitate şi spionaj (Cheltenham, MI 5).

Cea de-a doua mare fază a revoluţiei conservatoare priveşte economia şi mediul social. Scopul principal al thatcherismului este revenirea la o dezvoltare sănătoasă şi durabilă, păstrând totodată realizările principale ale *Welfare State*. Remediul ales este neoliberalismul, care implică o reducere a rolului statului, încetarea controlului strict asupra forţelor de producţie şi o strategie a ofertei. Pentru a reuşi, este necesar să fie lichidată inflaţia, trebuie întrerupte ciclurile *stop-go* printr-o strictă reglare a ofertei de lichidităţi (monetarism), trebuie stăpânite sindicatele şi stimulată piaţa. Rezultatele, mediocre la început, devin net pozitive, făcând din economia britanică una dintre economiile cele mai prospere din lumea occidentală la sfârşitul anilor 1980. Chiar dacă obiectivele prevăzute nu au putut fi atinse în totalitate, reglarea monetaristă a permis păstrarea valorii monedei, redând lirei sterline rolul său de monedă internaţională şi facilitând deopotrivă investiţiile interne şi externe şi reluarea procesului de dezvoltare economică. După o creştere iniţială, scăderea taxelor obligatorii, obţinută în urma scăderii impozitelor directe (particulari şi întreprinderi) şi prin reducerea deficitelor publice, facilitează relansarea consumului, chiar şi cu riscul, mai mult sau mai puţin controlat, de antrenare a procesului de „supraîncălzire" economică. Un vast program de privatizare reduce considerabil ponderea statului în cadrul sistemului economic: de la 10% din PNB în 1979, partea sectorului public se reduce la jumătate într-un interval de 10 ani, îndeosebi în petrol (BP, Britoil), transporturi (aeriene, rutiere, feroviare), telecomunicaţii (British Telecom), aeronautică (British Aerospace) şi automobile (Jaguar, Rover). British Airways, apa, electricitatea,

siderurgia şi exploatarea cărbunelui, arsenalele şi British Rail vor fi şi ele privatizate. La toate acestea se adaugă vânzarea a aproape un milion de locuinţe sociale şi reducerea generalizată a rolului sectorului public central şi local în domeniul serviciilor. Alături de o politică sistematică de schimbare a reglementărilor, de concurenţă şi productivitate, acest program permite reducerea masivă a intervenţiilor economice şi bugetare ale statului, furnizarea resurselor financiare importante pentru Trezorerie, generalizarea acţionariatului popular şi crearea condiţiilor pentru apariţia unei veritabile „culturi a întreprinderilor", proprie asigurării unei reuşite a capitalismului neoliberal. Inflaţia, după ce creşte la 20% în 1980, înregistrează o scădere de aproximativ 5% pe an (1982–1983), valoare care pare să se fi stabilizat. PNB, după o scădere în perioada 1980–1981, datorată unei regresii a producţiei industriale, a crescut cu 20% între 1980 şi 1988, într-un ritm accelerat, favorizat de importante măriri ale productivităţii — între 4 şi 5% pe an — care au permis, la rândul lor, importante creşteri salariale reale. În pofida unei îngreunări a fiscalităţii indirecte (TVA), această mărire a puterii de cumpărare, combinată cu scăderea impozitelor directe, stimulează cererea internă şi ocuparea forţei de muncă. Între 1979 şi 1983, destul de rapid, în Anglia se ajunge la aproape 3,5 milioane de şomeri (14% din populaţia activă), apoi se înregistrează o recădere la 2,4 milioane (9%), desigur, cu preţul unor numeroase măsuri de reconversie socio-economică şi al unei creşteri a locurilor de muncă nesigure (aproape o treime din numărul total în 1988). Modernizarea economiei şi flexibilitatea forţei de muncă rezultă în mod direct din politica sindicală a guvernului. Renunţând la tripartism în schimbul unei reglementări operate prin intermediul legii şi al pieţei, guvernul duce o ofensivă sistematică împotriva „puterii sindicale", pe plan legal (legile din 1980, 1982, 1984, 1987, 1988) pentru a reduce acel *closed shop* şi imunităţile sale statutare şi, pe plan politic, pentru slăbirea poziţiilor acestuia: eşecul cu care se soldează marea grevă a minerilor din 1984–1985 lansează cu succes această strategie guvernamentală. Prin intermediul unui atac simultan al

„relaţiilor feudale" corporatiste, sindicale, dar şi patronale şi profesionale, thatcherismul, dublat, fără doar şi poate, de o conjunctură favorabilă (hidrocarburile din Marea Nordului, relansarea mondială), a reuşit să întrerupă astfel spirala declinului economic britanic. Chiar dacă nu şi-a atins toate scopurile, politica aceasta drastică şi rezultatele pozitive pe care le produce permit menţinerea unui climat social relativ paşnic. Trebuie, de altfel, să se ţină seama, în această perspectivă, de păstrarea punctelor esenţiale ale *Welfare State*, în special în materie de ajutorare a şomerilor, protecţie socială, sănătate şi, într-o măsură mai mică, educaţie. O serie de reforme de gestionare au fost introduse pentru eficientizarea acestor servicii publice şi pentru evitarea abuzurilor şi a risipei. Politica aceasta de consolidare nu este definitivă: încă din 1986, diferite proiecte arată că *Welfare State* urma să fie transformat în profunzime. Apelul la iniţiativa privată, la privatizare şi la concurenţă trebuie să conducă la o reorganizare a sistemului de sănătate, solidaritatea rămânând rezervată celor defavorizaţi şi încurajând participarea celorlalţi cetăţeni la propria protecţie socială. La fel şi în domeniul educaţiei: oprirea, încă din 1979, a programului de uniformizare prin *comprehensive schools* se va solda cu o revitalizare a sectorului şcolar privat şi cu o autonomizare a sectorului public (alegerea liberă a şcolii, reducerea rolului autorităţilor locale). O politică de calitate, articulată în jurul unui *curriculum* naţional, trebuie să asigure o creştere generală a nivelului educativ al ţării.

Toate aceste măsuri cu caracter „intern" sunt completate de un ansamblu al strategiilor cu finalitate „externă". Primele sunt legate de provincia Ulster. Rezistând cu fermitate în faţa grevelor foamei (vara 1981), valurilor de atentate şi greutăţilor de tot felul rezultând din starea de haos în care se afla provincia, doamna Thatcher a încercat deblocarea situaţiei adoptând o atitudine de încurajare a forţelor moderate şi profitând de sentimentul de oboseală şi nemulţumire ce caracteriza opinia publică şi de cooperarea cu Eire (Acordurile din 1985). Însă, în ciuda acestor eforturi politice, conjugate cu un program de dezvoltare

economică şi socială, nu s-a găsit nici o soluţie definitivă care să poate fi acceptată de către toate partidele în cauză. Pe plan diplomatic şi militar, rezultatele sunt mai edificatoare. Dureroasa chestiune rhodesiană este reglată în 1980 de un acord general care autoriza accesul coloniei la independenţă, cu un guvern majoritar de culoare, viitorul posesiunii britanice Hong-Kong este definit prin Acordul din 1984, ce prevedea retrocedarea acestui teritoriu Chinei în 1997, iar neînţelegerile asupra statutului Gibraltarului sunt pe cale de a fi soluţionate[29].

Preocupat să restaureze prestigiul britanic, guvernul se angajează, în ciuda rezistenţei pacifiştilor, într-un vast program de modernizare a apărării, în strânsă legătură cu Statele Unite ale Americii (proiectele Trident şi IDS). Doamna de Fier nu a ezitat să recurgă la arme pentru apărarea intereselor naţionale, aşa cum a dovedit-o în mod clar războiul din Insulele Malvine (Falkland) împotriva Argentinei, în 1982. Această atitudine globală de fermitate, vizibilă atât în ostilitatea manifestată faţă de blocul sovietic (condamnarea invadării Afghanistanului, boicotarea Jocurilor Olimpice de la Moscova în 1980), cât şi în apărarea mizelor britanice în cadrul negocierilor intra-CEE (politica agrară comună, contribuţia la bugetul comunitar), este însoţită de realism şi supleţe în special cu privire la chestiunile din Africa australă sau la adoptarea unei atitudini faţă de URSS, condusă de Mihail Gorbaciov. Apropiat de Statele Unite ale Americii pe plan diplomatic, ideologic şi militar, Regatul Unit a ştiut totodată să îşi păstreze o libertate de manevră sporită pe scena internaţională. Legăturile sale cu Commonwealth-ul au fost redefinite şi întărite, capacitatea sa de iniţiativă în cadrul CEE s-a afirmat în mod dinamic (tunelul pe sub Canalul Mânecii, piaţa unică din 1993, reforma structurală...) şi rolul său mai ferm de „mare putere mediе", întărit de deţinerea armei nucleare, îi permit să figureze în mod pozitiv în cadrul relaţiilor internaţionale (Orientul Mijlociu, relaţiile nord-sud şi est-vest, reunificarea germană...).

[29] Cartea a apărut în 1996.

În ciuda unor incontestabile progrese pe calea redresării, guvernul Thatcher se loveşte de o serie de limite şi dificultăţi. Stilul abraziv al Doamnei de Fier a agravat tensiunile mai mult decât a sudat naţiunea. Inegalităţile sociale şi regionale s-au accentuat şi au apărut o seamă de semne de ruptură (răzmeriţe, delincvenţă...). Chestiunea Irlandei rămâne nerezolvată, cu valurile recurente de violenţă. Politica economică, în spatele unei rigori aparente, devine oportunistă, iar prosperitatea regăsită se sprijină pe nişte baze fragile, agravate de procesul dezindustrializării. Angajamentul european se menţine în egoismul său, iar intrarea lirei sterline în cadrul sistemului monetar european (SME), la 8 octombrie 1990, este mai degrabă suportată decât dorită de către doamna Thatcher. În sfârşit, protestele cu care este primit noul impozit local — *poll tax* — atestă o nemulţumire generalizată şi în plină creştere.

Acesta este contextul care explică îndepărtarea brutală a doamnei Thatcher din postul de prim-ministru în toamna anului 1990. Contestată de propriul partid, la 20 noiembrie, doamna Thatcher demisionează la 22 noiembrie, lăsându-i lui John Major misiunea de a conduce guvernul şi partidul. Să se fi încheiat oare era thatcherismului?

II. O ţară în tranziţie

Populaţia Regatului Unit a crescut extrem de puţin în cursul anilor 1980, situându-se în 1993 la aproximativ 57 de milioane de locuitori. Iar această slabă creştere este în special rezultatul unei creşteri a speranţei de viaţă: în termeni demografici, situaţia este mai gravă deoarece natalitatea, foarte slabă (11‰), este inferioară mortalităţii (11,5‰), iar soldul migrator tinde să devină negativ. Din această cauză, piramida vârstelor se dezechilibrează: numărul tinerilor sub 20 de ani este în scădere, cu un total de 13 milioane, în vreme ce numărul persoanelor de peste

60 de ani atinge aproape 10 milioane, numărul adulţilor menţinându-se în jur de 33 de milioane. Această situaţie, deşi poate favoriza forţa de muncă, este destul de îngrijorătoare pentru viitor datorită faptului că riscă să afecteze grav *Welfare State* implicând, în acelaşi timp, o distorsiune intergeneraţii. O gestionare prospectivă în materie de sănătate, de educaţie, de protecţie socială şi de politici familiale se impune încă de pe acum, împreună cu toate mizele politice şi ideologice pe care aceasta le implică. O serie de alte probleme trebuie tratate şi ele de urgenţă: creşterea numărului de familii dezbinate şi aflate în dificultate, inserţia imigranţilor din a doua generaţie, decalajul, în continuă creştere, dintre densitatea populaţiei din sudul Angliei şi din celelalte regiuni ale Regatului Unit, fără a uita, desigur, chestiunea şomajului şi a procesului de formare. Şi structura socială suferă unele modificări: clasele superioare au primit întăriri din partea meritocraţilor beneficiari ai thatcherismului, profitând totodată de prosperitate şi de reformele fiscale pentru a-şi îmbunătăţi poziţia în ierarhia banului şi a puterii. Clasele de mijloc, care formează scheletul neoconservatorismului, îşi îmbunătăţesc şi ele poziţia pe toate planurile. Clasele muncitoare, care nu mai reprezintă decât o jumătate din populaţia totală, au fost afectate de contraloviturile neoliberalismului (reconversii, şomaj, locuri de muncă nesigure), însă cunoaşte o îmbunătăţire a situaţiei după 1984 în ceea ce priveşte locurile de muncă şi nivelul de viaţă. În schimb, numărul „celor fără nici un căpătâi" creşte şi pune o serie de probleme extrem de delicate, de ajutorare şi inserţie socială. Deşi ar fi exagerat să împărţim societatea britanică contemporană în „două naţiuni", bogaţii şi săracii, inegalităţile se accentuează totuşi în anii 1980, cu toate riscurile de deviere (delincvenţă, violenţă, ură) pe care acestea le

antrenează. Etica efortului, a individualismului şi a meritocraţiei, instituită de doamna Thatcher, este limitată în această privinţă. Această transformare a corpului social rezultă din opţiunile politice ale guvernului şi din schimbările de structură economică. Lumea rurală revine la modă: dacă agricultura nu mai foloseşte decât 2% din mâna de lucru, acoperind 60% din nevoile naţionale, aproape 20% dintre britanici locuiesc la ţară şi un număr însemnat au o a doua casă în zonele rurale ori îşi petrec aici weekend-urile şi vacanţele; pe deasupra, valorile tradiţionale legate de pământ îşi regăsesc, o dată cu avântul ecologiei, locul favorizat. Oraşele, care deţin în continuare 80% din populaţie, suferă o evoluţie contrastantă: marile oraşe şi în special centrul acestora înregistrează o pierdere a populaţiei, care preferă oraşele medii ca mărime şi zonele periferice ale marilor centre urbane, unde calitatea vieţii este considerată a fi superioară: creşterea bruscă a preţurilor la locuinţe în sudul Angliei este un semn elocvent. Acest fenomen se datorează, în parte, unei scăderi masive a locurilor de muncă în sectorul industrial (25% din forţa de muncă totală) şi, în general, unei reduceri a numărului meseriilor manuale, care nu mai ocupă decât aproximativ a treia parte din mâna de lucru totală. Dimpotrivă, sectorul terţiar (comerţ, transporturi, administraţie etc.), care utilizează aproape două treimi din mâna de lucru, este principalul responsabil pentru relansarea creşterii economice, pentru crearea locurilor de muncă reale (1,4 milioane între 1983 şi 1988) şi noua redistribuire a populaţiei. În cadrul sectorului terţiar, domeniile cele mai performante sunt cele ale finanţelor, asigurărilor, comerţului, restaurantelor, precum şi sectorul cercetării aplicate, aceasta fiind puternic legată de sectorul aeronautic, petrochimic, informatic şi agroalimentar.

Este pe cale de dezvoltare şi economia rentieră, datorită extinderii acţionariatului (9 milioane de posesori de titluri în 1987 faţă de 3 milioane în 1979), a atracţiei pentru speculaţiile imobiliare şi bursiere (favorizată de big-bang-ul din 1986, însă frânată de crahul din 1987), dar şi în urma dezvoltării masive a investiţiilor în străinătate. Mai avansată decât alte economii în era postindustrială, economia britanică a devenit aşadar o economie a consumului, a serviciilor şi a *know-how*-ului, larg deschisă spre exterior. De aici, o serie de şanse, dar şi de riscuri în materie de schimburi, conjunctură şi echilibru financiar şi monetar. Un alt aspect al dinamismului britanic actual, legat tot de sectorul terţiar, constă în dezvoltarea mass-mediei şi a culturii. O nouă reţea de televiziune, Channel Four, se adaugă celor două canale publice ale BBC şi reţelei private IBA. Pe deasupra, explozia televiziunii prin cablu şi a sateliţilor avea să favorizeze extinderea acestei pieţe atât pe teritoriul naţional, cât şi pe continentul european. Presa, puternic restructurată şi modernizată, îşi redobândeşte prestigiul: grupurile Maxwell şi Murdoch au o vocaţie „multimedia" de dimensiuni mondiale, favorizată în plus şi de rolul universal al limbii engleze. Pe de altă parte, publicaţiile, piaţa artei, manifestările culturale, moda şi turismul concurează la dezvoltarea economică şi la renumele ţării. Acelaşi rol îl are şi creaţia propriu-zisă, care mobilizează un public din ce în ce mai larg şi mai cultivat, în special în anumite domenii privilegiate, cum ar fi romanul, serialele TV, cinematograful, muzica „tânără" sau urbanismul, fără a uita cercetarea ştiinţifică, foarte activă în continuare în toate domeniile cunoaşterii. La nivel comportamental, atracţia faţă de modernism este contrabalansată de întoarcerea la tradiţie: societatea permisivă şi renaşterea spiritului victorian se combină într-un amestec

eclectic, favorizând un cult al spiritului şi al corpului. Căutarea valorilor se traduce printr-o renaştere spirituală, care nu este însă străină de mesianismul thatcherian. Femeile sunt acceptate în rândurile clerului Bisericii anglicane, care începe să se preocupe de problemele sociale, în vreme ce Biserica catolică şi nonconformiştii se străduiesc să răspundă la provocările pe care le ridică ecumenismul şi viitorul societăţii umane. Dimpotrivă, scăderea efectivelor sindicale — 20% în zece ani — exprimă ascensiunea generală a individualismului şi apariţia unei societăţi noi, mai puţin conflictuală, în care vor trebui inventate alte forme ale angajamentului social şi ideologic.

ÎN LOC DE ÎNCHEIERE: PERIOADA MAJOR (1990–1996)

O dată cu John Major, se dezvoltă un thatcherism moderat. *Poll tax* este înlocuită cu o *council tax*, mai justă; Citizen Charter din 1991 îmbunătăţeşte procesul de gestionare a statului, iar angajamentul european este subliniat prin semnarea, cu unele limite în materie socială şi monetară, a Tratatului de la Maastricht (decembrie 1991), ratificat la 2 august 1993. Se întrevăd speranţe de pace în Irlanda de Nord pe baza cooperării între Londra, Dublin şi facţiunile din Ulster, începând din decembrie 1993; Commonwealth-ul, care se măreşte de la 48 la 51 de state, redevine o veritabilă comunitate, în vreme ce Regatul Unit îşi păstrează poziţia în cadrul Războiului din Golf (1991), ca şi în Bosnia (1992–1996), adaptându-se „noii ordini mondiale" mai puţin fondată pe rivalitatea est-vest şi mai articulată pe raporturile nord-sud. Totuşi, insistenţa asupra „întoarcerii la valori" (*back to basics*, 1993), continuarea privatizărilor (cărbune, apă, electricitate, căi ferate), sfârşitul aşa-numitului *Corporate State* în 1992, menţinerea liberalismului economic şi social (sănătate) arată că principiile thatcheriste rămân valabile.

Deşi sunt înregistrate o serie de rezultate pozitive — reluarea creşterii în jurul valorii de 2,5%, scăderea şomajului de la 11 la 8% — dezvoltarea fracturii sociale, a anomiei culturale, a violenţei şi a scandalurilor, criza latentă a instituţiei regale începând din 1992, fluctuaţiile lirei sterline şi deficitul crescut al comerţului exterior indică, de asemenea, faptul că Marea Britanie nu a reuşit să rezolve toate aceste probleme.

Învingător neaşteptat în scrutinul din 9 aprilie 1992 (41,8% din voturi şi 336 de mandate ale conservatorilor faţă de 34,1% din voturi şi 271 de mandate ale laburiştilor, 20 de mandate ale SDL, 4 pentru Plaid Cymru, 3 pentru Partidul Naţional din Scoţia şi 17 pentru Ulster), John Major este obligat, totuşi, să facă faţă, ulterior, sfidării lansate de „euroscepticii" din propriul partid şi

redresării unui Partid Laburist recentrat (modificarea clauzei IV în 1995, într-un sens social-democrat). Următoarele alegeri, din 1996 sau, cel târziu, în 1997, se anunţă, aşadar, delicate.

Cu toate acestea, după nouă decenii de istorie agitată, Marea Britanie continuă să se afirme ca un laborator în care tradiţia şi inovaţia se întrepătrund în mod constant, modelând o civilizaţie originală, prefigurare, atât în privinţa limitelor, cât şi a reuşitelor sale, a lumii anului 2000.

CUPRINS

Prefaţă 5

PARTEA ÎNTÂI
SFÂRŞITUL UNEI LUMI (1900–1929).....9

Capitolul I
EPOCA REGELUI EDUARD (1900–1914).....9
I. Premisele: Marea Britanie în 1900 9
II. Transformările din epoca regelui Eduard.....18

Capitolul al II-lea
RĂZBOIUL ŞI ILUZIILE PĂCII 26
I. Şocul războiului (1914–1919).....26
II. Imposibila întoarcere la Epoca de aur (1919–1929).....34

PARTEA A DOUA
VREMEA ÎNCERCĂRILOR (1929–1945).....45

Capitolul al III-lea
CRIZE ŞI DEZAMĂGIRI (1929–1939) 45
I. Marea criză şi efectele ei 45
II. Politică şi diplomaţie: vremuri nesigure 53

Capitolul al IV-lea
AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL (1939–1945) 62
I. Operaţiile militare 62
II. Diplomaţia şi sfârşitul războiului 67
III. Un popor în război 69

PARTEA A TREIA
VREMEA EXPERIENŢELOR (1945–1970) 75

Capitolul al V-lea
LABURIŞTII LA PUTERE (1945–1970) 75
I. Reforme şi dezbateri politice 75
II. O nouă Mare Britanie 83

Capitolul al VI-lea
UN ECHILIBRU REUŞIT? (1951–1970) 91
I. O democraţie reformistă 91
II. Un popor aflat în faţa destinului său 101

PARTEA A PATRA
DECLIN ŞI RENAŞTERE (1970–1990) 109

Capitolul al VII-lea
BOLNAVUL EUROPEI? (1970–1979) 109
I. Conflicte şi incertitudini 109
II. Economie, societate, cultură (1970–1979) 117

Capitolul al VIII-lea
PERIOADA GUVERNĂRII
THATCHER (1979–1990).....124
I. Doamna de Fier la putere.....124
II. O ţară în tranziţie.....133

În loc de încheiere:
PERIOADA MAJOR (1990–1996) 138

Despărţită de continent şi totodată mândră de izolarea sa, amestec fermecător de conservatorism tradiţional şi modernitate cosmopolită, Marea Britanie pare a fi astăzi, la începutul mileniului trei, pasul intermediar şi de neocolit în dispunerea contemporană a civilizaţiei occidentale. Spre Vest, dincolo de Atlantic, se află Statele Unite ale Americii, al căror aliat principal este şi a căror matrice democratică a oferit-o în cea mai mare parte; spre Est, o Europă al cărei pilon important rămâne, continentul al cărui model a fost în epoca Luminilor şi al cărui apărător continuă să fie în secolul al XX-lea: de la războiul împotriva lui Hitler, pe vremea charismaticului Winston Churchill, până la lupta, mai lungă, dar nu mai puţin tenace, împotriva comunismului, în epoca *Doamnei de Fier* — Margaret Thatcher.

Colecţie coordonată de ŞERBAN PAPACOSTEA,
membru corespondent al Academiei Române

În curs de apariţie:

- *ISTORIA SUA DUPĂ 1945*
  de Jacques Portes
- *COMMONWEALTH-UL*
  de Henri Grimal
- *JAPONIA CONTEMPORANĂ*
  de Michel Vié

ISBN: 973-653-436-7